८

अष्टमस्कन्धः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग ८ टी

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॐ अष्टमे तु मन्वन्तरविशेषाख्याये मन्वन्तरवर्णनं ॥ तत्रादौ तु ऋषि
देवेन्द्रमूर्तिभिस्तु हरेः सह ॥ तत्र प्रथमे हि विविधास्तु तत्र वर्णिताः शुभाः ॥ मन्वन्तरेह हरेर्जन्मकर्माणि च महीयसः
गृणन्ति कवयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां ॥ यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभावनः ॥ कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यत
तीतेनागतेद्य वा ॥ इति मन्वन्तरेष्वेव मन्वाद्याः षट् प्रकीर्तिताः प्रवर्तयन्ति सद्धर्मं पालयन्त्याचरन्ति च ॥ अतो मन्वन्त
रस्यास्य सद्धर्मरतिलक्षणं ॥ तत्र तु प्रथमे स्वायंभुवः स्वारोचिषस्तथा ॥ उत्तमस्तामसश्चेति च तुर्मन्निरूपणं ॥ १

श्रीराजोवाच ॥ स्वायंभुवस्येह गुरो वंशोयं विस्तराच्छ्रुतः ॥ यत्र विश्वसृजां सर्गो मनूनन्यान्वदस्व नः ॥ १
तत्र प्रथमे हि विविधास्तु तत्र वर्णिताः शुभाः ॥ मन्वन्तरेह हरेर्जन्मकर्माणि च महीयसः ॥ २ ॥ गृणन्ति क
वयो ब्रह्मंस्तानि नो वद शृण्वतां ॥ २ यद्यस्मिन्नन्तरे ब्रह्मन्भगवान्विश्वभा

वनः ॥ कृतवान्कुरुते कर्ता ह्यतीतेना गतेद्य वा ॥ ३ ॥ श्री[illegible] ॥ म
नवोस्मिन्व्यतीताः षट् कल्पे स्वायंभु वादयः ॥ आद्यस्ते कथितो यत्र देवा
दीनां च संभवः ॥ ४ ॥ आकूत्यां देवहू त्यां च दुहित्रोस्तस्य वै मनोः ॥ धर्मज्ञा
नोपदेशार्थं भगवान्पुत्रतां गतः ॥ ५ कृतं पुरा भगवतः कपिलस्यानुव
र्णितं ॥ आख्यास्ये भगवान्यज्ञो य च्चकार कुरूद्वह ॥ ६ ॥ विरक्तः काम
भोगेषु शतरूपापतिः प्रभुः ॥ विसृ ज्य राज्यं तपसे सभार्यो वनमावि
शत् ॥ ७ ॥ सुनंदायां वर्षशतं पदैकेन भुवं स्पृशन् ॥ तप्यमानस्तपो घोरमिदमाह स भारत ॥ ८ ॥

स्वायंभुवं तरेनंत उक्तमनुवर्णनात् ॥ मुदितः यदपि प्रश्नः सर्वमन्वन्तरस्थितिः ॥ स्वायंभुवस्यांतरमस्ति तदु
दितमस्माभिः यस्मिन्व्यतीते यत्कृतवान् ॥ यस्मिन्ननागते यत्करिष्यति ॥ अद्य वा वर्तमाने यत्करोति तेन
द्वयेन त्रयः ॥ ३ ॥ अस्मिन्कल्पे षट् मनवो व्यतीताः ॥ ४ ॥ तस्य मनोर्दुहित्रोः ॥ कपिलस्य तत्त्वम[illegible] आपुत्रतां प्राप्तः
घोरं दुश्चरं तपः तप्यमानः स माया वस्तुभूतमिदं वक्ष्यमाणं निद्रितात्त्वुसितवदिहि[illegible] ब्रह्मर्षिवचोभिः

तित्रिभिः यत्र विश्वसृजां मरीच्यादीनां मनुकन्यासु पुत्रपौत्रादि सर्गः ॥ १ ॥ महीयसः श्रीहरेः ॥ अत्र क्वचित् द्वकुपाठा ॥ २ ॥ टी॰

नाम

१

येन विराजमानो विश्वं चेतयते चेतनी भवति विश्वं येन चेतन येते न [illegible] चेतनी करोति स्वनयं विद्रूपत्वात् ॥ तच्चे
तं च सित्वा यानेन स्वपालियोन्मा[illegible]तिस्मादिनया वर्तते स्वहो विश्वेनाय जनः तं वेदस्मतः स्वं वेद ४ ॥ तस्य श्रूतं वर्दर्शयन्
लोकस्य हितमुपदिशति ॥ आत्मनाऽऽस्यैर्णवास्यं स्वतन्त्रश्चेतन्याभ्यो स्वसंव्याप्यं विश्वमेव जगन्यो लोके यत्किंचि
त्नानेश्वरः तेनेश्वरेण यत्र यत्किंचिद्विश्वं [illegible] तं त्यक्तेन भुंजीथाः भोगान् [illegible] यद्वा तेन हेतुनान्यकेनश्रीईश्वराय
तोनैव भुंजीथाः [illegible] कस्यचिद्धनं मागृधः माभिकांक्षीः यद्वा कस्यचिदिति कस्यान्यस्य धनं मा लिप्स्यतो यत
नाभिकांक्षाद्वियेतरस्यार्थः तथा च श्रुतिः ईशावास्यं यथा श्लोकमेव ॥ १ ॥ ननु यदि सर्वं व्याप्नोति तर्हि वक्तव्यादि

हिंश्व

मन्तुः ॥ येन चेतयते विश्वं विश्वं चेतयते न यं ॥ यो जागर्ति शयाने स्मिन्नायं तं वेद वेदवित् ॥ ३ ॥ आत्मावास्यमिदं वि
श्वं यत्किंचिज्जगत्यां जगत् ॥ तेन त्यक्तेन भुंजीथा मा गृधः कस्यचिद्धनं ॥ ४ ॥ यं न पश्यति पश्यंतं चक्षुर्यस्य
न रिष्यति ॥ तं भूतनिलयं देवं सुपर्णमुपधावत ॥ ११ ॥ न यस्याद्यंतौ न [illegible] यो न [illegible] विश्वस्याम्
नियं यस्माद्धि विश्वं चतत्ततं महत् ॥ १२ ॥

यन्ते

सिः किं नश्यतीत्याह यं पश्यन्तं जनश्चक्षुर्दानं [illegible] चक्षुरादि विषयत्वात् न हि प्रमातारं प्रमाणं विषयीकरो
भावः ॥ तथा च श्रुतिः चक्षुषश्चक्षुः श्रोत्रस्य श्रोत्रमिति ननु तर्हि चटादिवत् तस्य नष्टि विषये चात्मस्वं ज्ञानमिवैश्वरस्या
विरूपभूतेनत्द्विषयज्ञानेन न श्यते ॥ तत्राह ॥ पश्यन्तं पश्यतः चक्षुर्ज्ञानं न रिष्यति न [illegible] तत्तदाकारेणोत्पन्नायावि
नैव नाशेन स्वतः सिद्धस्य ज्ञानं स्य न हि सवितृप्रकाशः प्रकाश्यनाशेन नश्यतीति भावः भूतानि निलयः संस्थिति ३
यस्य तं सर्वात्मस्वामिनं तथापि स्वपर्णशोभनं पतनं गमनं [illegible] मुपधावत भजध्वं ॥ ११ ॥ तत्स्वरूपमेव नित्यत्वमुपपादय
न्नाह न यस्येति ॥ न स्य मध्यं गतादीनि विश्वस्य जगतो यस्माद्भवति विश्वं च यस्य रूपं [illegible] व्यभिचारित्वात्तत्सत्यं महत्

जगद्भूतस्य
नस्या
नीति

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननुविश्वं तदूपंतर्हितस्यकुतोजन्मायभावःस्वप्रकाशत्वंवा कथंवाजन्मादिकर्तृत्वेनविकारित्वःसत्यत्वंप्र
तीतंवाभासंइत्याशंक्याहुःसत्यस्वप्रकाशःतस्मादपिनिर्विकारःविश्वंकार्ययस्यतत्रूपाणिइहतानिनामानियस्यतयाविं
चोपियतोस्यविश्वस्यजन्मादिस्वशक्त्यामाययाधत्तेतांचविद्ययाऽदस्यनिरीहत्वादिक्रियएवास्ते ॥१२॥ य
स्मादेवमीश्वरःकर्मस्वभावंसत्यत्वंनैष्कर्म्यंणामितिस्तथास्माइतोःकृष्णयोपिसूक्ष्मादौकर्माणिकुर्वतीतिकिमर्थंप्रकर्म
हेतवेमोक्षार्थंपापानांतेषुकर्मनाशायक्रियमाणात ॥१४॥ ननुहीयमानःकर्मभिरवगुंठितःकोशाकारवद्वध्येतेव
ईहतइति ॥ अतस्तमनुवर्तमानाःयेतेनावसीदंतियेननविषंनेतेनदेवलोकानुग्रहायविश्वसृष्ट्यादिंयःकरोति।

सविश्वकायःपुरुहूतईशःसत्यःस्वयंज्योतिरजःपुराणः ॥ धत्तेस्यजन्माद्यजयात्मशक्त्यातांविद्ययोदस्यनि
रीहआस्ते ॥१३॥ अथाग्रऋषयःकर्माणीहंतेकर्महेतवे ॥ ईहमानोहिपुरुषःप्रायोनीहांप्रपद्यते ॥१४॥ ईह
तेभगवानीशोनहितत्रविषज्जते ॥ आत्मलाभेनपूर्णार्थोनावसीदंतियेनुतं ॥१५॥ तमीहमानंनिरहंकृतंबु
धंनिराशिषंपूर्णमनन्यचोदितं ॥ नृनुशिक्षयंतंनिजवर्त्मसंस्थितंप्रभुंप्रपद्येखिलधर्मभावनं ॥१६॥ श्र
कः इतिमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंसमाहितं ॥ दृष्ट्वासुरायातुधानाजग्धुमभ्यद्रवन्क्षुधा ॥१७॥ ॥

श्रीवामकस्मात्प्रवर्ततेप्रवृत्तोकस्मथावर्तितिशरणंव्रजामीत्याह ॥ तमिति निजंवर्त्मतनावृताकाराद्रूपोमार्गःतत्रस
म्यकस्थितमतईहमानंकर्माचरंतंतथापिजीवस्येवनतदात्मामाह ॥ निरहंकृतंनिराशिषंअन्यचोदितमितिनिरहंका
रित्वेहेतुःबुधंनिराशीष्टेहेतुःपूर्णंअन्यचोदितत्वेहेतुःप्रभुंश्चापिकर्मानुष्ठानेहेतुःनृन्शिक्षयंतमितिशिक्षयंते ॥ ना
किमर्थंतत्राहअखिलानधर्मान्भावयतिप्रवर्तयतितथातं ॥१६॥ समाहितमपिसंतंमंत्रोपनिषदंव्याहरंतंदृष्ट्वा
प्राणिनवद्धिवत्पामिवमत्वा । असुरायातुधानास्वरूपानिमित्तेनजग्धुमभ्यद्रवन् ॥ १७ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

यामैः स्वपुत्रैः त्रिविष्टपं स्वर्गं समपालयत् अन्वयः मे वैंद्रो बभूवेत्यर्थः तत्र प्रति[?]मन्वन्तरं मन्वादयः षडन्ये भवंति तथाहि
स्वतो ह्यादशो वक्ष्यति मन्वंतरं मनुर्देवा मनुपुत्राः सुरेश्वराः ऋषयोंशावताराश्च हरेः षड्विधमुच्यते विधिस्वायंभुवो मनुः
प्रियव्रतोत्तानपादौ मनुपुत्रौ यमाद्यो देवाः मरीचिप्रमुखाः सप्तर्षयः यज्ञो हरेरवतारः इंद्रश्च स एवेति तन्मन्वंतरं पंच
विधमेव तत्र च वर्तिष्यं कथोपक्रमे निरूपितं ॥१८॥ द्वितीयादिषु विषु मन्वंतरेषु मन्वादिषट्कमाह ॥ स्वारोचिषो द्वितीयस्वि॥

तोम्नयावमितानीत्वयज्ञः सर्वगतो हरिः ॥ यामैः परिवृतो देवैर्हरिणा शासद्विविष्टपं ॥१८॥ स्वारोचिषो द्वितीयस्तु मनु
रग्नेः सुतोऽभवत् ॥ द्युमत्सुषेणरोचिष्मत्प्रमुखास्तस्य चात्मजाः ॥१९॥ तत्रेंद्रो रोचनस्त्वासीद्देवाश्च तुषितादयः ऊर्ज
स्तंभादयः सप्तऋषयो ब्रह्मवादिनः ॥२०॥ ऋषेस्तु वेदशिरसस्तुषिता नाम पत्न्यभूत् ॥ तस्यां जज्ञे ततो देवो विभुरित्यभि
विश्रुतः ॥२१॥ अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ये धृतव्रताः ॥ अन्वशिक्षन् व्रतं तस्य कौमारब्रह्मचारिणः ॥२२॥ तृ
तीय उत्तमो नाम प्रियव्रतसुतो मनुः पवनः सृंजयो यज्ञहोत्राद्यास्तत्सुता नृप ॥२३॥ वसिष्ठतनयाः सप्त ऋषयः
प्रमदादयः सत्यावेदश्रुता भद्रा देवा इंद्रस्तु सत्यजित् ॥२४॥ धर्मस्य सूनृतायां तु भगवान्पुरुषोत्तमः सत्यसेन इ
तिख्यातो जातः सत्यव्रतैः सह ॥२५॥ सोऽनृतव्रतदुःशीलानसतो यक्षराक्षसान् ॥ भूतद्रुहो भूतगणांश्चावधीत्सत्य =
जित्सखः ॥२६॥ चतुर्थ उत्तमभ्राता मनुर्नाम्ना च तामसः पृथुः ख्यातिर्नरः केतुरित्याद्या दश तत्सुताः ॥२७॥ सत्यका
हरयो वीरा देवास्त्रिशिख ईश्वरः ज्योतिर्धामादयः सप्त ऋषयस्तामसेऽन्तरे ॥२८॥ देवा वैधृतयो नाम विधृते
स्तनया नृप ॥ नष्टाः कालेन यैर्वेदा विधृताः स्वेन तेजसा ॥२९॥ तत्रापि जज्ञे भगवान्हरिण्यां हरिमेधसः हरि
रित्याहृतो येन गजेंद्रो मोचितो ग्रहात् ३० राजो बादरायण एतत्ते श्रोतुमिच्छामहे वयं हरिर्यथा गजपतिं ग्राहग्रस्तममूमु
तियावत्तु गजेंद्रमोक्षप्रसंगं ॥३१॥ विभोः साधारणं चरितमाह अष्टाशीतिसहस्राणीति ॥२२॥ सत्यजित इंद्रस्य सखा स त
ब्रमसन्नीयो मनुः ॥२६॥ उत्तमभ्राता स चतुर्थो मनुरिति ॥२७॥ त्रिशिख ईश्वर इंद्रः धृन्यान पि विशिष्टपराक्रमानद्देवा
नाह ॥ देवा वैधृतय इति हरिरित्याहृतः व्याहृतः ॥ ग्रहात् ग्राहात् ॥३०॥ अथ मनुचरितमेवाख्यामास्मरोतोपख्यां नुः ३१

८२

श्रीः भा० अ० ८

तत्कथासु श्रीविष्णुकथासु स्वस्त्ययनं स्वकथासु महत्पुण्यं पुण्यस्य विशेषणं धन्यमित्यादि ॥ ३१ ॥ इति भागवते अष्टमे प्रथ
मः ॥ १ ॥ तुर्यमन्वंतरे प्रोक्तं गजेंद्रस्य विमोक्षणं ॥ द्वितीयादित्रिभिरत्र विस्तरेणोपवर्ण्यते ॥ द्वितीये तु गजेंद्रस्य गजीभिः क्री
डितो जले दैवाद्ग्राहगृहीतस्य हरिस्मृतिरुदीर्यते ॥ आसीदिति ॥ १ ॥ तावता योजनायुतेन पर्यक्काष्ठितः त्रिकूटस्समाख्यातो बीज
माह त्रिभिः शृंगैरुपलक्षितः ॥ २ ॥ अन्यैश्च शृंगैर्निर्झराणामंभसां निर्घोषैश्च ककुभः सर्वा रोचयन्नास्त इति पूर्वेणान्वयः कथंभूतैः शृं

तत्कथासु महत्पुण्यं धन्यं स्वस्त्ययनं शुभम् ॥ यत्र यत्रोत्तमश्लोको भगवान्गीयते हरिः ॥ ३५ ॥ सूत उवाच ॥ परीक्षि
तैवं स तु बादरायणिः प्रायोपविष्टेन कथासु चोदितः ॥ उवाच विप्राः प्रतिनंद्य पार्थिवं मुदा मुनीनां सदसि
स्म शृण्वतां ॥ ३६ ॥ इति भागवते अष्टमे प्रथमः ॥ १ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ आसीद्गिरिवरो राजंस्त्रिकूट इति विश्रुतः ॥ क्षीरो
देनावृतः श्रीमान्योजनायुतमुच्छ्रितः ॥ १ ॥ तावता विस्तृतः पर्यक्त्रिभिः शृंगैः पयोनिधिं ॥ दिशः खं रोचयन्ना
स्ते रौप्यायसहिरण्मयैः ॥ २ ॥ अन्यैश्च ककुभः सर्वा रत्नधातुविचित्रितैः ॥ नानाद्रुमलतागुल्मै[illegible]र्नि
र्घोषैर्निर्झरांभसां ॥ ३ ॥ स चावनिज्यमानांघ्रिः समंतात्पयऊर्मिभिः करोति श्यामलां भूमीं हरिन्मरकतादि
भिः ॥ ४ ॥ सिद्धचारणगंधर्वविद्याधरमहोरगैः ॥ किन्नरैरप्सरोभिश्च क्रीडद्भिर्जुष्टकंदरः ॥ ५ ॥ यत्र संगीतसन्ना
दैर्नदद्गुहममर्षया ॥ अभिगर्जंति हरयः श्लाघिनः परशंकया ॥ ६ ॥ नानारण्यपशुव्रातसंकुलद्रोण्यलंकृतः ॥
चित्रद्रुमसुरोद्यानकलकंठविहंगमः ॥ ७ ॥ सरित्सरोभिरच्छोदैः पुलिनैर्मणिवालुकैः ॥ देवस्त्रीमज्जनामोदसौ

गैः रत्नधातुभिः विचित्रितैः नानाद्रुमलतानां गुल्माः यैस्तैः ॥ ३ ॥ पयस ऊर्मिभिः ॥ ४ ॥ समंतादवनिज्यमानाः अंघ्रयो मूल
प्रदेशा यस्य हरितैः पलाशवर्णैः ॥ ४ ॥ किन्नरादीनां संगीत[illegible]सन्नादैर्नदंत्यो गुहा यस्मिन्देशे तत्राभिगर्जंति हरयः
सिंहा अमर्षया असहनेन ॥ ६ ॥ नानारण्यपशवः तेषां व्रातैः संकुलाभिः द्रोणीभिरलंकृतः ॥ आसीत् किंच चित्रद्रुमा
येषु कलकंठा मधुरस्वना विहंगमा यस्मिन् ॥ ७ ॥ किंच अच्छोदकैः सरित्सरोभिर्युतः मणयएव वालुका येषु तैः पु

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्य द्रोण्यां वरुणस्य उद्यानमास्ते गिरिविन्ध्यादिसर्वेष्वेमितिवद्यति श्रृङ्गे गिरिं सुपवर्णयति ९ नास्मिन्नीरोसरश्चास्ते
तद्वर्णयति सरः सुविपुलमित्यादिभिः सार्द्धैः पंचभिः लसंति कांचनपंकजानि यस्मिन् १४ कुमुदादीनां श्रिया ऊर्जितं कलस्वनो येषां तैः शकुंतैश्च निर्घुष्टं चक्राह्वैः सारसैरपि आकीर्णं जलकुक्कुटादीनां कुलैः समूहैः कूजितं निनादितं मत्स्यानामनिमिषाणां कच्छपानां कूर्माणां च संचारेण चलंतां पद्मानां रजः समायुक्तं पयो जलं यस्मिन्तत्सितं चनिनवसु वंजुलकैः पवंजुला

तस्य द्रोण्यां भगवतो वरुणस्य महात्मनः उद्यानमृतुमन्नाम आक्रीडं सुरयोषितां ९ सर्वतोलंकृतं दिव्यैर्नित्य
पुष्पफलद्रुमैः मंदारैः पारिजातैश्च पाटलाशोकचंपकैः १० चूतैः प्रियालैः पनसैराम्रैराम्रातकैरपि क्रमुकै
र्नारिकेलैश्च खर्जूरैर्बीजपूरकैः ११ मधूकैः सालतालैश्च तमालैरसनार्जुनैः अरिष्टोदुंबरप्लक्षैर्वटैः किं
शुकचंदनैः १२ पिचुमंदैः कोविदारैः सरलैः सुरदारुभिः द्राक्षेक्षुरंभाजंबूभिर्बदर्यक्षाभयामलैः १३
बिल्वैः कपित्थैर्जंबीरैर्वृतो भल्लातकादिभिः तस्मिन्सरः सुविपुलं लसत्कांचनपंकजं १४ कुमुदोत्पलकल्हा
रशतपत्रश्रियोर्जितं मत्तषट्पदनिर्घुष्टं शकुंतैश्च कलस्वनैः १५ हंसकारंडवाकीर्णं चक्राह्वैः सारसैरपि ज
लकुक्कुटकोयष्टिदात्यूहकुलकूजितं १६ मत्स्यकच्छपसंचारचलत्पद्मरजःपयः कदंबवेतसनलनी
पवंजुलकैर्वृतं १७ कुंदैः कुरबकाशोकैः शिरीषैः कुटजेंगुदैः कुब्जकैः स्वर्णयूथीभिर्नागपुन्नागजातिभिः १८
मल्लिकाशतपत्रैश्च माधवीजालकादिभिः शोभितं तीरजैश्चान्यैर्नित्यर्तुभिरलं द्रुमैः १९ तत्रैकदा तद्गिरि
काननाश्रयः करेणुभिर्वारणयूथपश्चरन् सकंटकान्कीचकवेणुवेत्रवद्विशालगुल्मं प्रभजन्वनस्पतीन् २०
लपुष्पादिसंपत्तिहेतवो येषां तैर्द्रुमैरलं शोभितं ११ तत्रैवं सति एकदा तद्गिरिकाननाश्रयः वारणयूथपः करेणुभिश्च
रन् तृषार्दितेन सयूथेन सकीयहस्तिसमूहेन वृतः सरोवराभ्याशं समीपं तस्य सरसो गमत् इति पंचमश्लोकेनान्वयः
किं कुर्वन् कीचकवेणुत्रवंतं विशालगुल्मं लतादिसंदर्भं वनस्पतीश्च प्रभजन् प्रभंजनं भंजो मामर्दने २० ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कथं भूतो गजेंद्रः यस्याग्रे भुमात्रादस्य सिंहा गजेंद्रास्य भयाद्द्रवंति अपसर्पंति पलायंते ॥ २१ ॥ वृकादयस्तद्वद
प्राणिनः अन्यत्र तस्य दृष्टिपथं त्यक्त्वा व्रजंति ॥ २२ ॥ पुनश्च कीदृशो गजः चर्मतलः मदच्युत मदस्रावी मदमत्त इति निनयौ
१३ नितेन पुष्करेणाकराग्रेण हृतं पुष्करं कारिहस्ताग्रे वाद्यभांडेमृते पिबति शाखनकोश्नः गजत्क्रमः सन ॥ २५ ॥ निका
यद्भयमात्रादस्य योगजेंद्रा व्याघ्रादयो व्यालमृगाः सावज्ञाः महोरगास्त्रापि भयाद्द्रवंति सर्वो बकस्याः शरभा
श्च सर्पाः ॥ २४ ॥ वृकाः वराहा महिषर्क्षशल्या गोपुच्छशालावृकमर्कटाश्च अन्यत्र क्षुद्रा हरिणाः शशादयः चरं
ति भीता यदनुग्रहेण ॥ २२ ॥ सरोनिलिंपेक्षणेनरेणुरूषितं निजन्नद्रस्तमदविह्वलेक्षणः ॥ हृतस्त्र यूथेन तृषार्दितेन त
स्ते क्वाभ्याशाम याराम द्वनम् ॥ २३ ॥ सवर्मतलमः करिर्मिकरेणाभिर्हृतामदच्युत्कलभैरनुद्रुतः गिरिं गरिम्णा परि
तः प्रकंपयन्निषेव्यमानोलिकुलैर्मदाशनैः ॥ २४ ॥ विगाह्य तस्मिन्नमृतांबु निर्मले हेममारविंदोत्पलरेणु वा
सिते ॥ पपौ निकामं निजपुष्करोद्धृतं वात्मानमद्भिः स्नपयन्गतक्लमः ॥ २५ ॥ स पुष्करेणोद्धृतशीकरांबुभिर्नि
पाययन्संस्नपयन्यथा गृही घृणी करेणुः कलभांश्च दुर्मदो नाचष्ट कृच्छ्रं कृपणोजमायया ॥ २६ ॥ तं तत्र क
श्चिन्नृप दैवचोदितो ग्राहो बली यांश्चरणो रुषाग्रहीत ॥ यदृच्छयैवं व्यसनं गतो गजो यथा बलं सोतिबलो विचक्रमे
२० तथातुरं यूथपतिं करेणवो विकृष्यमाणं तरसा बलीयसा विचुक्रुशुर्दीनधियो परे गजाः पार्ष्णिग्रहास्ता
रयितुं न चाशकन ॥ २८ ॥ नियुध्यतोरेवमिभेंद्रनक्रयोर्विकर्षतोरंतरतो बहिर्मिथः समाः सहस्रं व्यगमन्महीप
पते सप्राणयोः ॥ चित्रममंसतामराः ॥ २९ ॥ ततो गजेंद्रस्य मनोबलौजसां कालेन दीर्घेण महानभूद्व्ययः विक्र
मं पपौ दीनधियः करेणव बलं केवलं विचुक्रुशुः ॥ २९ ॥ मनडस्माह शक्तिर्बलेशरीरं दोजने येद्रियं ते षास कलेवला
दिविपर्ययो विपरीत मधिकं जलौकसः ग्राहस्य ॥ ३० ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

सगजेंद्र उवाच यदा ग्राहेण संकष्टमापन्नो देही वि ॥१॥ बुद्धिमेवाह ॥ नमामि मे ज्ञानमयः इति ॥ अहं च न प्रभवामि यतो ग्राहरूपेण
केन चैव विधातः पाशेनावृतः त्वयापि ते परं पदं मे स्वपरे षां बुद्धादीनामयनमाश्रयभूतं शरणं यामि को सौ यं शरणं या
मि ॥२॥ यः कश्चनेति नियंतकः एव उक्तः तस्मात्त्वं शरणं नमामि हि वने मयद्वयादिन्यत्त्रक्षति ॥ भीषास्माद्वातः पवते भीषो
देति सूर्यः भीषास्मादग्निश्चेंद्रश्च मृत्युर्धावति पंचम इति ॥३॥ इति श्रीभावार्थे अष्टमे तृतीयः ॥३॥ तृतीये तु गजेंद्रेण स्तुतेनाह
विरूपेण्यतः ॥ समुद्धृत्य वनं ग्राहाक्रांतं देवलशापतः ॥ नाधुनंन पलोतेश्वराकर्त्रु नमनि इंद्रद्युम्नसंज्ञे ॥१॥ तस्मै नमो न मनमसि

इत्थं गजेंद्रः समयद्यापसंकटं प्राणस्य देही विवशो यदृच्छया ॥ अपारयन्नात्मविमोक्षणं चिरं दध्याविमां बुद्धिम
थाभ्यपद्यत ॥३१॥ न मामिमे ज्ञातय आतुरं गजाः कुतः करिण्यः प्रभवंति मोचितुं ॥ ग्राहेण पाशेन विधातुरावृ
तोप्यहं च तं यामि परं परायणं ॥३२॥ यः कश्चनेशो बलिनोंतकोरगात्प्रचंडवेगादभिधावतो भृशं ॥ भीतं प्र
पन्नं परिपाति यद्भयान्मृत्युः प्रधावत्यरणं तमीमहि ॥३३॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे द्वितीयोध्यायः ॥२॥ श्रीशुकः ॥
एवं व्यवसितो बुद्ध्या समाधाय मनो हृदि ॥ जजाप परमं जाप्यं प्राग्जन्मन्यनुशिक्षितं ॥१॥ गजेंद्रः ॥ नमो भगव
ते तस्मै यत एतच्चिदात्मकं ॥ पुरुषायादिबीजाय परेशायाभिधीमहि ॥२॥ यस्मिन्निदं यतश्चेदं येनेदं य
इदं स्वयं ॥ योस्मात्परस्माच्च परः तं प्रपद्ये स्वयंभुवं ॥३॥ ॥

धीमहि ध्यायामि ध्यायेन ॥ केवलं ग्राहगृहीतत्वेन कायप्राणेन्द्रिय शाक्यभावास्य तज्ज्ञानेन संभाव्यते तु विशिनष्टि ॥ यतः चिद्
पादेन देहादि चिदात्मकं चेतनं भवति ॥ तदुक्तं येन चेतयते विश्वमिति निजहेतुः पुरुषाय एषु कारणत्वेन प्रविष्टाय तत्
प्रकृतिपुरुषयोः कारणमिति प्रसिद्धिः ॥ तदाह ॥ आदिः प्रकृतिर्बीजं पुरुषस्तद्रूपाय प्रविष्टत्वपि जीववत्पारतंत्र्यं वारय
ति परेशाय इति परमेश्वरायेति वृणएवमाह यावत्समाप्ति ॥२॥ यस्मिन्नधिष्ठाने यत उपादानात् येन कर्त्रा य स्वयमेवेदं
विश्वं भवति यस्मात्कार्यात् यस्मात्कारणाच्च यः परः तं स्वयंभुवं स्वतः सिद्धं प्रपद्ये शरणं व्रजामि ॥३॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ५

विश्वदेतत्तेस्वतः सिद्धेने चोक्तं इदानींविश्वप्रकाशकानेववार्यन्प्रार्थयते यः स्वात्मनीतिविभातमभिव्यक्तंसत्क्वचि
त्प्रलयेतिरोहितंलीनंसन्नुभयंकार्यकारणेचसाक्षीसन्नीक्षतेमाविद्धदृगलुप्तदृष्टिः आत्ममूलः स्वप्रकाशः अत
एवपरः प्रकाशश्चक्षुरादेरपिपरः तस्यापिप्रकाशकः इत्यर्थः वत्सः वत्सविन्यादिस्कृतेः ॥४॥ तिरोहितमीक्षतेइत्येतत्
त्प्रपंचयन्प्रलयेऽवस्थांतरंवदन्प्रार्थयतेकालेनेतिद्वाभ्यां पंचत्वमितेषुनाशंप्राप्तेषु गहनंदुरवगाहंगभीरमनंतं
तस्यतमसःपारेदित्यवर्णंतमसःपरस्तादित्यादिश्रुतेः ॥५॥ एवंदेवादयोयस्यस्वरूपंनविदुः ॥ नेतरोर्वाचीनःगंतुं

यः स्वात्मनीदंनिजमाययार्पितंक्वचिद्विभातंक्वचतत्तिरोहितं अविद्धदृक्साक्ष्युभयंतदीक्षतेसआत्ममूलोऽ
वतुमांपरात्परः ॥४॥ कालेनपंचत्वमितेषुकृत्स्नशोलोकेषुपालेषुचसर्वहेतुषु तमस्तदासीद्गहनंगभीरं
यस्तस्यपारेभिविराजतेविभुः ॥५॥ नयस्यदेवाऋषयःपदंविदुर्जंतुःपुनःकोर्हतिगंतुमीरितुं ॥ यथानट
स्याकृतिभिर्विचेष्टतोदुरत्ययानुक्रमणःसमावतु ॥६॥ दिदृक्षवोयस्यपदंसुमंगलंविमुक्तसंगामुनयः
सुसाधवः चरंत्यलोकव्रतमव्रणंवनेसर्वात्मभूताःसुहृदःसमेगतिः ॥७॥ नविद्यतेयस्यचजन्म।
कर्मवानमनामरूपेगुणदोषएववा। तथापिलोकाप्ययसंभवाययःस्वमाययातान्यनुकालमृच्छति
८ तस्मैनमःपरेशायब्रह्मणेनंतशक्तये ॥ अरूपायोरुरूपायनमःआश्चर्यकर्मणे ॥९॥।

तुंवक्तुंवाऽर्हत्ययंदुर्गमंअनुक्रमणंचरितंकथनंयस्यसःमामां ॥६॥ कथंतर्हितमेवविदित्वातिमृत्युमेतीत्यादि
श्रुतिविरोधःस्यात् तत्राहोपायंकथयन्नाह दिदृक्षवइति अलोकव्रतंब्रह्मचर्यादिव्रतमव्रणमच्छिद्रंतानामात्मभू भू० २
ताःसर्वेषामात्मरूपाः सतःसमेगतिरस्तु ॥७॥ दुरत्ययानुक्रमणंप्रपंचयन्नाह नविद्यतेइत्यादिनालोकनाम
प्रलयः २ प्ययःसंभवोजन्मतयोर्हेतवेकानदर्थंयानिजन्मादीनिस्वीकरोतितस्मैनमइतिद्वयोरेवान्वयः ॥८॥ ब्रह्मणे।
ब्रह्मरूपायअनंतशक्तयेऽरूपायअनंताश्चर्याणिकर्माणियस्यतस्मैपरेशायनमः ॥ ५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

आत्मप्रदीपाय प्रकाशकाय स्वतस्तस्याविषयत्वात् साक्षिणे प्रकाशकाय परमात्मने जीवनियंत्रे अतएव गिरां विदूराय अप्राप्याय चेतसा वित्तवृत्तीनां तथा वक्ष्यति यतो वाचो निवर्तन्ते अप्राप्य मनसा सह॥१३॥ एवमपि विपश्चिता निर्गुणेन नैष्कर्म्येण संन्यासेन सत्त्वेन शुद्धेन संन्यासयोगाद्यतयः शुद्धसत्त्वा इति श्रुतेः प्रतिलभ्याय प्रत्यक्त्वेन प्राप्याय निर्वाणसुखमेव संविदो ज्ञानं दानेऽनुभूतये॥१४॥ गुणधर्मिणां सत्त्वादिधर्माननुकारिणो ज्ञानघनाय चेति निर्विशेषत्वेऽपि प्रधानवैलक्षण्यमुक्तं॥१५॥ क्षेत्रज्ञायेति सर्वाध्यक्षत्वेऽपि निर्विकारत्वमुक्तं आत्मनो देहेन्द्रियानां मूलाय मूलस्य प्रधानस्यापि प्रकृतये उपादानवन्न हेतुः पुरुषायेत्यर्थं एवमेवेति तथा वक्ष्यति एवमेवाहमिदमात्मनि तनुभृतस्य पुरुषायेति गुणायेति वा॥१६॥ सर्वेन्द्रियाणां ये गुणा विषयाः

नम आत्मप्रदीपाय साक्षिणे परमात्मने। नमो गिरां विदूराय मनसश्चेतसामपि॥१३॥ सत्त्वेन प्रतिलभ्याय नैष्कर्म्येण विपश्चिता। नमः कैवल्यनाथाय निर्वाणसुखसंविदे॥१४॥ नमः शान्ताय घोराय मूढाय गुणधर्मिणे। निर्विशेषाय साम्याय नमो ज्ञानघनाय च॥१५॥ क्षेत्रज्ञाय नमस्तुभ्यं सर्वाध्यक्षाय साक्षिणे। पुरुषायात्ममूलाय मूलप्रकृतये नमः॥१६॥ सर्वेन्द्रियगुणद्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययहेतवे। असताच्छाययोक्ताय सदाभासाय ते नमः॥१७॥ नमो नमस्तेऽखिलकारणाय निष्कारणायाद्भुतकारणाय। सर्वागमाम्नायमहार्णवाय नमोऽपवर्गाय परायणाय॥१८॥

तेषां द्रष्ट्रे सर्वप्रत्ययाः इन्द्रियवृत्तयः हेतवो ज्ञापकाः यस्य तस्मै न देवादिरूपस्यैतत्ताश्रहं कारादिरूपं चेतन्यच्छायया सद्रूपतया उक्ताय प्रतिबिंबत्वेन बिंबमिवस्थापितायेत्यर्थः॥ सदाभासाय सर्वेषु विषयेषु आभासो यस्य तस्मै नन्दुक्तं तृतीये यथा जलस्य आभासः स्थल्यादिना पाठांतरे असत्यस्य च्छायया आभासेन उक्ताय युक्ताय न दर्शिताय इत्यर्थः॥१७॥ अखिलकारणाय सर्वकारक रूपाय अतएव स्वयं निष्कारणाय कारणस्यापि मृदादिविकारेणाविकारयति स्फुरणकारणाय इति एवंभूतत्वे प्रमाणमाह सर्वागमाः पांचरात्रादयः आम्नायाः श्रुतयः तेषां महार्णवाय तेन तत्तत् सामिव पर्यवसानस्थानाय अपवर्गाय मोक्षरूपाय अतः परायणाय उत्तमाश्रयाय

गुणा एवारणयस्ताभिश्छन्नश्चिदूष्मा ज्ञानाग्निर्यस्य तस्मै तेषां गुणानां क्षोभे कार्ये विस्फूर्जितं बहिर्दृष्टिकं मानसं यस्य तस्मै
कामयते बहु स्यामिति श्रुतेः । नैष्कर्म्यमात्मतत्त्वं तस्य भावेन भावनया विवर्जिता आगमा विधिनिषेधलक्षणा येन
स्वयमेव प्रकाशाय तस्मै नमः ॥१२॥ मादृक्षा मामिव ये प्रपन्नाः पशवस्तेषां पाशो विद्या तस्य पाशस्य विशेषेण मोक्षणं येन
तत्र यो यत्नो ममाद्य मुक्ताय मामिव तेन हेतुः भूरिः करुणा यस्य यत्ततः स्वार्थे अलसाय ॥ स्वांशेन अन्तर्यामिरू-
पेण सर्वेषां तनुभृतां मनसि प्रतीताय प्रत्यक्दृष्टस्मै ॥ तथा च श्रुतिः य आत्मनि तिष्ठन्नात्मानमन्तरो यमयतीति भगवते

गुणारणिच्छन्नचिदुष्मपाय तत्क्षोभविस्फूर्जितमानसाय ॥ नैष्कर्म्यभावेन विवर्जितागमस्वयंप्रकाशाय नम
स्करोमि ॥११॥ मादृक्प्रपन्नपशुपाशविमोक्षणाय मुक्ताय भूरिकरुणाय नमोऽलयाय ॥ स्वांशेन सर्वतनुभृन्म
नसि प्रतीतप्रत्यग्दृशे भगवते बृहते नमस्ते ॥१२॥ आत्मात्मजाप्तगृहवित्तजनेषु सक्तैर्दुष्प्रापणाय गुणसं
गविवर्जिताय ॥ मुक्तात्मभिः स्वहृदये परिभाविताय ज्ञानात्मने भगवते नम ईश्वराय ॥१३॥ यं धर्मकामार्थ
विमुक्तिकामा भजन्त इष्टां गतिमाप्नुवन्ति ॥ किं त्वाशिषो रात्यपि देहमव्ययं करोतु मेऽदभ्रदयो विमोक्ष
णं ॥१४॥ एकान्तिनो यस्य न कंचनार्थं वाञ्छन्ति ये वै भगवत्प्रपन्नाः ॥ अत्यद्भुतं तच्चरितं सुमंगलं गायन्त आनन्
दसमुद्रमग्नाः ॥१५॥ एम ॥

सर्वेषां तनुभृतां नियमनेन समर्थाय ॥ तेषां मनसि स्थितत्वेऽपि न दृष्टत्वे पि विच्छिन्नाय यत्त्वेतः स्यात्वेपि देहादिषु सक्तैर्दुष्प्रा-
पणाय यद्वा प्रयुमनसाक्षात्काय तत्र हेतुः गुणसंगेन विवर्जिताय ॥ अतएव मुक्तात्मभिर्देहादिषु नासक्तैः चिंतिताय नः परि
भावितत्स्यमाह ज्ञानात्मने इति ॥ इष्टां गतिं कामितं धर्मादिफलं प्राप्नुवन्त्येव न तु तावदेव किं तु यत्ते रकामितोऽन्या-
पि आशिषो राति देहमव्ययं तानि यत्वं यद्यप्यदयः स एव मे मोक्षणमेव केवलं करोतु नाधिकं प्रार्थये ॥१५॥ एतावदप्य-
हं माक्षि स्वाभिनन्दितेन न वाञ्छामि यस्य त्वेकान्तभक्ता न कंचिदर्थं वाञ्छन्ति तं परमेश्वरमीडे स्तौमीत्युत्तरेणान्वयः ते

मायया योषः

प्रसूनूतसमंगलवशदर्शनार्थमतस्तनादिविशेषणानि ॥ ११ ॥ परिपूर्णानंदस्वरूपस्य ग्राह्यस्य फलत्वाद्वक्तव्यापवक्तया प्रश्नेनकृताः सतनयत्वत्वेनेत्याह ॥ १२ ॥ कार्यभूतार्थस्य पेतायोदृष्टानःसुवितर्भस्तपरात्मेनेतिनियोतिइकु केतिसंयोनिलीयेते गुणसंप्रवाहमेवाह ॥ बुद्धिर्मनः खानि इति करणानि शरीरं सर्गः कार्यदेहप्रवाहस्य यतो विलीयंते तिमः ॥ १३ ॥ अतएव देवादीनां मध्ये कोपि न भवति ॥ न जंतुः लिंगत्रयस्य त्वंशाणिमात्र मपि किंतु सर्वस्यानिषेधस्यावधित्वेन शिष्यत इति निषेधशेषः मायया शेषात्मकश्च नयनात् ॥ महिमो देशाणावि भवतु ॥ १४ ॥ न च ॥

न मस्तरं च परंपरेण सुपात्मा आध्यात्मिकयोगगम्यं ॥ अतींद्रियं सूक्ष्ममतीव दूरमनंतमाद्यं परिपूर्णमीडे ॥
यस्य ब्रह्मादयो देवा वेदा लोकाश्चराचराः नाम रूपविभेदेन फल्गुवाक्यकलया कृताः ॥ ॥ यथार्थविषयेषु सवितुर्भिन्नयोर्निर्याति संयान्ति मकृत्तरेविषः ॥ तथा यतोयं गुणसंप्रवाहो बुद्धिर्मनः खानि शरीरसर्गाः ॥ १३
स वै न देवासुरमर्त्यतिर्यक् स्त्री न षंढो न पुमान्न जंतुः ॥ नायं गुणः कर्म न सन्न चासन्निषेधशेषो जयताद्शेषः ॥ १४ ॥ जिजीविषे नाहमिहामुया किमंतर्बहिश्चावृतयेभयोन्या ॥ इच्छामि कालेन न यस्य विप्लवः तस्यात्मलोकावरणस्य मोक्षं ॥ १५ ॥ सोहं विश्वसृजं विश्वमविश्वं विश्ववेदसं ॥ विश्वात्मानमजं ब्रह्मप्रणतोस्मि परं पदं ॥ १६ ॥ योगरंधितकर्माणो हृदि योगविभाविते ॥ योगिनो यं प्रपश्यंति योगेशं तं नतोस्म्यहं ॥ ११

ग्राहाक्रांतस्य मे त्राणं नाहं जीवितुमिच्छामि देहेत्वं प्रमुष्यां न बहिश्चाविवेकत्वान्मयायां नाम्नां किं प्रयोजनं प्राप्तलोकस्यात्मप्रकाशस्य यदावरणमज्ञानं तस्य वनु मोक्षमिच्छामि प्रस्य मोहस्य कालेन कालांतरेण नाशो नास्ति यद्वा देहस्य संबंधो देहनाशेन प्यदेव किं नन्मोक्षं प्रार्थये नात्म लोकावरणस्य कालेन विप्लवो नास्ति तानैक निवर्त्य ज्ञानमूलनस्त स्यैव मोक्षमिकामीत्यर्थः ॥ १५ ॥ सोहमसुक्षः विश्वं विश्वरूपं अविश्वं विश्वव्यतिरिक्तं च विश्वं वेदो यथनेउपकरणं यस्य तं विश्वस्यात्मानं च केवलं प्रणतोस्मि न तु तेज्ञानामि ॥ १६ ॥ योगविनाडुष्टा

१२

श्री
भाग
टी
९

नहि सर्वेपि किं योगमेव नाश्रिताः तत्राह नमस्ते इति द्वाभ्यां असह्यो वेगो यासां तास्त्रिसत्वादिलक्षणा यस्य तथाभूतं शक्तित्रयं
यस्य तस्मै बहिस्माखिलधियां सर्वेंद्रियाणां गुणाय प्राक्तद्विषयरूपेण प्रतीयमानाय प्रपन्नः कदिंद्रियाणां कुत्सिता
नींद्रियाणि येषां तेषामनवाप्यं वर्त्म यस्य तस्मै ॥२८॥ यच्छक्त्याययाहंधीः तयाहतमात्मानं स्वरूपं जनो
न वेद दुरत्ययं माहात्म्यं यस्य तं शरणमाश्रितोस्मि ॥२९॥ एवमुपवर्णितं निर्विशेषं मूर्तिभेदं विना परं तत्त्वं येन तं विवि
धस्य ब्रह्मादिलिंगभेदः मूर्तिभेदः तस्याभिमानो येषां ते तत्र ते यदा नोपजग्मुः तत्र तदा ॥ अखिलामरमयः सर्वदे

नमो नमस्तुभ्यमसह्यवेगशक्तित्रयायाखिलधीगुणाय ॥ प्रपन्नपालाय दुरंतशक्तये कदिंद्रियाणामनवाप्य
वर्त्मने ॥२८॥ नायं वेद स्वमात्मानं यच्छक्त्याहंधिया हतं ॥ तं दुरत्ययमाहात्म्यं भगवंतमितोस्म्यहं ॥२९॥ श्रीशुकः ॥ ए
वं गजेंद्रमुपवर्णितनिर्विशेषं ब्रह्मादयो विविधलिंगभिदाभिमानाः ॥ नैते यदोपससृपुर्निखिलात्मकत्वात्त
त्राखिलामरमयो हरिराविरासीत् ॥३०॥ तं तद्वदार्तमुपलभ्य जगन्निवासः स्तोत्रं निशम्य दिविजैः सह संस्तुव
द्भिः ॥ छंदोमयेन गरुडेन समुह्यमानः चक्रायुधोभ्यगमदाशु यतो गजेंद्रः ॥३१॥ सोंतः सरस्युरुबलेन गृहीत
आर्तो दृष्ट्वा गरुत्मति हरिं ख उपात्तचक्रं ॥ उत्क्षिप्य सांबुजकरं गिरमाह कृच्छ्रान्नारायणाखिलगुरो भगवन्नम
स्ते ॥३२॥ तं वीक्ष्य पीडितमजः सहसावतीर्य सग्राहमाशु सरसः कृपयोज्जहार ॥ ग्राहाद्विपाटितमुखादरिणा गजेंद्रं संपश्यतां
हरिरमूमुचदुस्त्रियाणाम् ॥३३॥ इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे तृतीयोध्यायः ३॥ चक्रेण

वमयः सर्वात्मा ॥३०॥ दिविजैर्देवैः सह छंदोमयेन निगमात्मना योजं ॥३१॥ खे विटङ्गात् उपात्तं उद्यतं चक्रं येन ॥३२॥ तावत्कृतोपि
भेदं गतिरिति ततः सहसावतीर्य अरिणा चक्रेण विपाटितं मुखं यस्य उस्त्रियाणां देवानां उस्त्रियाणां पश्यतां ॥३३॥
इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमे तृतीयः ॥३॥ वत्तर्ये तत योर्ग्राहः सोप्यगंधर्वतां पुनः गजेंद्रस्य पार्षदः कृत्वा
हरिर्विमोचितिजं पदं ॥१॥

७

हूहूसंज्ञो गंधर्वसत्तमः प्रसादेवलस्य शापेन ग्राहो जातः स एव ततः स यो मुक्तः स तु तं नमस्कृत्य कमवाप्य तेन त्वय यः पवंदि
निद्रा सो तं नमेकन्याससिस्त्रीभिः क्रीडः त्वं सोऽस्मात्तं प्रविष्टे देवलो यदि प्रगृह्य त्विच कर्षं स च कुपितः ग्राहो भवेविशश्च शापेन
वशमादितः स तु वाचयव एवमनेंद्रगृह्णीयत ततः श्रु गजेंद्रमुद्धवन्द्रः इः त्वामपि मोचयिष्यनीति ॥४॥ कथंभूतं यश्यसो धाम

प्रुक्तः तदा देवर्षि गंधर्वो ब्रह्मिष्ठानपूरोगमाः मुमुचुः कुसुमासारं शंसंतः कर्मतद्धरेः ॥ ५ ॥ नेदुर्दुंदुभयो दिव्या गंधर्वा ननृतुर्जगुः ऋषयश्चारणास्सिद्धाः तुष्टुवुः पुरुषोत्तमं ॥ ६ ॥ योऽसौ ग्राहः स वै सद्यः परमाश्चर्यरूप
धृक् मुक्तो देवलशापेन हूहूर्गंधर्वसत्तमः ७ प्रणम्य शिरसाधीशमुत्तमश्लोकमव्ययं अगायत यशोधाम कीर्तन्यगुणसत्कथं ॥ ८ सोऽनुकंपित ईशेन परिक्रम्य प्रणम्य तं ॥ लोकस्य पश्यतो लोकं स्वम
गान्मुक्तकिल्बिषः ॥ ९ ॥ गजेंद्रो भगवत्स्पर्शाद्विमुक्तोऽज्ञानबंधनात् प्राप्तो भगवतो रूपं पीतवासाश्चतु
र्भुजः १० स वै पूर्वमभूद्राजा पांड्यो द्रविडसत्तमः ॥ इंद्रद्युम्न इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ॥ ११ ॥ स एकदा
राधका
 तपस्व्याप्लुतमीश्वरं जटाधरस्तापसआप्लुतोऽच्युतं समर्चयामास कु
श्रगस्त्यः लाचलाश्रमः ॥ १२ ॥ यदृच्छया तत्र महायशा मुनिः समागमच्छिष्यगणैः परिश्रितः तं वीक्ष्य तूष्णी
मकृतार्हणादिकं रहस्युपासीनमृषिः चुकोप ह ॥ १३ ॥ तस्मा इमं शापमदादसाधुरयं दुरात्माकृ
तबुद्धिरद्य ॥ विप्रावमंता विशतां तमिस्रं यथा गजः स्तब्धमतिः स एव

व १० ॥

प्राप्त्र्यं यश्चतः कीर्तन्याः कीर्तनीया गुणाः सत्कथा यस्य तं ॥ ८ ॥ स्वं गंधर्वलोकं ॥ ९ ॥ कुलाचलं मलयाद्रिं
वाश्रमो यस्य ॥ १२ ॥ तूष्णीं रहस्युपासीनं वीक्ष्य ॥ १३ ॥ शापमेवाह कृतात्मा शिक्षिता बुद्धिर्यस्य गजो यथा स्त
ब्धमतिस्तथैवाह ॥ अतो गज एव भवत्विति शेषः ॥ १० ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा स्कं ८ टी

दिष्टं दैवं शापितेन तदुपधारयन् ज्ञात्वा वयत् ।। ११ ।। कौंजरीयोनिमापन्नः तर्हि कथं पश्चादात्मस्मृतिर्जाता तत्राह हर्यर्चनानुभावेनेति ।। १२ ।। स्वभवनमगात् ।। १३ ।। एतन्महाराज गजेन्द्रमोक्षणं नाम कृष्णानुभावस्तवेरितः कथंभूतं तत्राह स्वर्ग्यमि-
त्यादि दुःस्वप्ननाशं भवतीति तथा श्रेयस्कामाः ।। १४ ।। एतद्यथावदनुकीर्तयंति ।। १५ ।। अनेन श्रेयो भवतीति कुतो ह्या

श्रीशुकः एवं शप्त्वा गतोऽगस्त्यो भगवान् सानुगस्तदा । इंद्रद्युम्नोपि राजर्षिर्दिष्टं तदुपधारयन् ।। ११ कौंजरीयो
निमापन्नश्चात्मस्मृतिविनाशिनीं हर्यर्चनानुभावेन यद्गजत्वेप्यनुस्मृतिः ।। १२ एवं विमोक्ष्य गजयूथपम
ब्जनाभः तेनापि पार्षदगतिं गमितेन युक्तः गंधर्वसिद्धविबुधैरुपगीयमानकर्माद्भुतं स्वभवनं गरुडा
सनोगात् ।। १३ ।। एतन्महाराज तवेरितो मया कृष्णानुभावो गजराजमोक्षणं स्वर्ग्यं यशस्यं कलिकल्म
षापहं दुःस्वप्ननाशं कुरुवर्य शृण्वतां ।। १४ ।। यथानुकीर्तयंत्येतच्छ्रेयस्कामा द्विजातयः शुचयः प्रा
तरुत्थाय दुःस्वप्नाद्युपशांतये ।। १५ ।। इदमाह हरिः प्रीतो गजेंद्रं कुरुसत्तम शृण्वतां सर्वभूतानां सर्वभू
तमयो विभुः ।। १६ ।। श्रीभगवान् ।। ये मां त्वां च सरश्चेदं गिरिकंदरकाननं वेत्रकीचकवेणूनां गुल्मानि
सुरपादपान् ।। १७ ।। शृंगाणीमानि धिष्ण्यानि ब्रह्मणो मे शिवस्य च क्षीरोदं मे प्रियं धाम श्वेतद्वीपं च भास्व
रं ।। १८ ।। श्रीवत्सं कौस्तुभं मालां गदां कौमोदकीं मम सुदर्शनं पंचजन्यं सुपर्णं पतगेश्वरं ।। १९ ।। शेषं च
मत्कलां सूक्ष्मां श्रियं देवीं मदाश्रयं ब्रह्माणं नारदमृषिं भवं प्रह्लादमेव च ।। २० ।। मत्स्यकूर्मवराहाद्यै
रवतारैः कृतानि मे कर्माण्यनंतपुण्यानि सूर्यं सोमं हुताशनं ।। २१ ।। प्रणवं सत्यमव्यक्तं गोविप्रान्धर्ममव्य
यं दाक्षायणीर्धर्मपत्नीः सोमकश्यपयोरपि ।। २२ ।। ।।

तेसा तावद्गजस्य स्तवनादेवेत्याह इदमाहेत्यादि यावत्तत्समाप्ति ।। १६ ।। प्रसंगादन्यस्यापि स्मरणे फलमुच्यते सर्वेषां
द्वितीयानां नाम्नां स्मरणीयत्वमेतेनान्वयः ।। १७ ।। अव्ययं ते मायां अव्ययं धर्ममक्लिष्टं दाक्षायणीः सोमकश्यपयोरपि पत्नीः दा।

श्रीभागवत ८

८

सितवारणौ मे रावनं ॥ २३ ॥ सुसमाहितायकाग्रविनाः ममरूपाणि मद्विभूतीः ॥ २४ ॥ जलजोत्तमंशोखवरं प्रथमा
यवारयित्वा ॥ २५ ॥ इति श्रीभागवते ऽष्टमे चतुर्थः ॥ ४ ॥ पञ्चमाध्यायमध्यायेरणोमिरत्ववर्ण्यते स्वभक्तपक्षपातेन यत्र
योषायितं प्रभोः पंचमे पंचमं वाय षष्ठं वकथयन्मनुं ॥ विप्रशापाच्च निःश्रीकैः देवैः सहहरेस्तुति ॥ तामसः च

गंगां सरस्वतीं नंदां कालिंदीं सितवारणं ॥ ध्रुवं ब्रह्मऋषीन्सप्त पुण्यश्लोकांश्च मानवान् २२ उत्थायापर
रात्रांते प्रयताः सुसमाहिताः ॥ स्मरंति मम रूपाणि मुच्यंते ते न सो ऽखिलातः ॥ २४ ॥ ये मां स्तुवंत्यनेनांग प्रति
बुध्य निशात्यये तेषां प्राणात्यये चाहं ददामि विमलां मतिं ॥ २५ ॥ शुकः ॥ इत्यादिश्य हृषीकेशः प्रध्मा
य जलजोत्तमं ॥ हर्षयन्विबुधानीकमारुरोह खगाधिपं ॥ २६ ॥ इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे चतुर्थो ॥
ध्यायः ॥ ४ ॥ शुकः ॥ राजन्नुदितमेतत्ते कर्मावतारणं हरेः ॥ वाजेंद्रमोक्षणं पुण्यं रैवतं त्वंतरं शृणु ॥
पंचमो रैवतो नाम मनुस्तामससोदरः ॥ बलिविंध्यादयस्तस्य सुता हार्जुनपूर्वकाः ॥ २ ॥ विभुरिंद्रः
सुरगणा राजन्भूतरयादयः ॥ हिरण्यरोमा वेदशिरा ऊर्ध्वबाह्वादयो द्विजाः ॥ ३ ॥ पत्नी विकुंठा शुभ्र
स्य वैकुंठैः सुरसत्तमैः ॥ तयोः स्वकलया जज्ञे वैकुंठो भगवान्स्वयं ॥ ४ ॥ वैकुंठः कल्पितो येन लोको
लोकनमस्कृतः ॥ रमया प्रार्थ्यमानेन देव्या तत्प्रियकाम्यया ॥ ५ ॥ तस्यानुभावः कथितो गुणाश्च पर
मोदयाः ॥ भौमान्रेणून्स विममे यो विष्णोर्वर्णयेद्गुणान् ॥ ६ ॥ षष्ठश्च चक्षुषः पुत्रः चाक्षुषो नाम
वै मनुः ॥ पुरुः पुरुषसुद्युम्नप्रमुखाश्चाक्षुषात्मजाः ७

नर्थो मनुः तस्य सोदरः भ्राता ॥ ५ ॥ तस्य वैकुंठावतारः स्यहरेरनुभावः सनकादिशापेन दैत्यतां प्राप्ताभ्यां स्व
पार्षदाभ्यां वराहादिरूपेण प्रख्यापिततानि ॥ गुणाश्च ब्रह्मादयः परमोदयस्य महदियः कथिता
स्तनीयस्कंधादिषु ॥ ६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाअ
टी
९

येनोदृहेनांबुचरात्मना कूर्मरूपेण सुराणां साधिता सुधेत्युक्तं सुखाय विसृष्टिनं ॥११॥ अन्यत्स्पष्टं निकिं चान्यदिति ॥१२॥
नातिसृष्टिरत्र पुनर्जीवतीति समित्यर्थः ॥१५॥ दुर्वासा ॥ हि कदाचिन्मार्गे गच्छंतमिंद्रं दृष्ट्वा स्वकंठस्थां मालां तस्मै दत्तवान् तेन
च श्रीमदेनानादृत्य ऐरावतस्य कुंभयोः निक्षिप्ता स च गजो मत्तः पद्भ्यां तां मालां चूर्णीचकार ततः कुपितो दुर्वासास्तं

इंद्रो मंत्रद्रुमस्तत्र देवाश्च आप्यादयो गणाः ॥ मुनयस्तत्र वै राजन्हविष्मद्वीरकादयः ॥८॥ तत्रापि देवः संभूत्यां वैराज
स्याभवत्सुतः अजितो नाम भगवानंशेन जगतः पतिः ॥९॥ पयोधिं येन निर्मथ्य सुराणां साधिता सुधा भ्र
ममाणोंभसि धृतः कूर्मरूपेण मंदरः ॥१०॥ राजोवाच यथा भगवता ब्रह्मन्मथितः क्षीरसागरः ॥ यदर्थं वा यतश्चाद्रिं
दधारांबुचरात्मना ॥११॥ यथामृतं सुरैः प्राप्तं किमन्यदभवत्ततः एतद्भगवतः कर्म वदस्व परमाद्भुतं ॥१२॥ त्व
या संकथ्यमानेन महिम्ना सात्वतां पतेः नातितृप्यति मे चित्तं सुचिरं तापतापितं ॥१३॥ सूत उवाच संपृष्टो भ
गवानेवं द्वैपायनसुतो द्विजाः ॥ अभिनंद्य हरेर्वीर्यमभ्याचष्टुं प्रचक्रमे ॥१४॥ श्रीशुकः यदा युद्धेऽसुरैर्देवा ब
ध्यमानाः शितायुधैः गतासवो निपतिता नोत्तिष्ठेरन्स्म भूयशः ॥१५॥ यदा दुर्वाससः शापेन सेंद्रा लोकास्त्र
मैत्रे यो नृप निःश्रीकाश्चाभवंस्तत्र नेशुरिज्यादयः क्रियाः ॥१६॥ निशाम्यैतत्सुरगणा महेंद्रवरुणादयः
नाध्यगच्छन्स्वयं मंत्रैर्मंत्रयंतो विनिश्चयं ॥१७॥ ततो ब्रह्मसभां जग्मुर्मेरोर्मूर्धनि सर्वशः सर्वं विज्ञापयांचक्रुः
प्रणतां परमेष्ठिने ॥१८॥ स विलोक्येंद्रवाय्वादीन्निःसत्वान्विगतप्रभान् लोकानमंगलप्रायानसुरानयथा
ने
विभुः ॥१९॥

शशाप त्रिभिः लोकैः सह निःश्रीको भवेति तेन तदा दुर्वाससः शापेन इति इज्यादयः यागाद्याः ॥१६॥ असुरानय
था देववैलक्षण्येन बलपुष्ट्यादियुक्तान्विलोक्येत्यर्थः ॥ एवं परश्लोकेन सहटीका ॥ १९ ॥ ॥ ॥

९

हरिं शरणं गताः ॥ संतोषयन्यः पूर्वं सर्वं प्रपन्नान् सद्विहर्षितोत्फुल्लं विकसितं वदनं यस्य ॥ १ ॥ मनुष्यादयो जरायुजा
स्वेदजोद्भिज्जस्वेदजा ॥ यस्यावतारः पुरुषः तस्यांशो ब्रह्मा तस्य कला मरीच्यादयः ताभिर्विसर्जिताः पुत्रपौत्रादिद्वा
राजनिताः ॥ १ ॥ ननु नरहरिः सर्वेषु सौम्यः स्यात् किं तत्त्वरणाश्रयेणास्मत्पदस्यैव तत्याज्यस्मत्प्रत्यानीभविष्यती
त्याशयेनाह तनयस्येति ॥ ११ ॥ क्षितिपालनस्य लक्षणः कालः प्रतः सर्वप्रियः सनत्सीयानोनः शुभेषांक रि
यति ॥ १२ ॥ यत्र दीर्घो हरेर्वासः तदेव नमसः परस्थानं यद्वा लोकालोकान्तरतो यन्नमः ततः परं स्थानं तत्र
समाहितेन मनसा संस्मरन्तु रूपं परं ॥ वाचोत्फुल्लवदनो देवान् सुभगवान्परः ॥ १३ ॥ अहं भवो यूयमथो
सुरादयो मनुष्यतिर्यग्द्रुमवर्मजादयः ॥ यस्यावतारांशकलाविसर्जिता ब्रजाम सर्वे शरणं तमव्ययं
नयस्य बुध्यान चरणौ यानौ पद्मलोयादवलो यपद ॥ अथापि [illegible] तिसंयमार्थे धत्ते रजः
सत्त्वतमांसि काले ॥ १४ ॥ अयं तु नस्याद्गतिपालन लक्षण ॥ सत्त्वं गुणाणां स्वभावाय देहिना तस्माद्
नामः सारणं जगद्गुरुः स्वानां मनोधास्यतिनः सर्वप्रियः ॥ १३ ॥ शुकः ॥ इत्याभाष्य सुरान् वेधाः स
हदेवैररिंदम ॥ अजितस्य परं स्थानं [illegible] मनमसः पर ॥ १४ ॥ तत्रादृष्टस्वरूपाय श्रुतपूर्वाय वै वि
भोः स्तुतिमब्रूत देवीभिर्गीर्भिः स्ववहितेन्द्रियः ॥ १५ ॥ ब्रह्मा ॥ अविक्रियं सत्यमनंतमाद्यं गुहाशयं
निष्कलमप्रतर्क्यं मनोग्रयानं वचसा निरुक्तं नमामहे देववरं वरेण्यं ॥ १६
गाम १४ ॥ देवीभिर्लोके प्रसिद्धाभिर्वैदिकीभिर्गीर्भिः स्तुतिमकरोत् ॥ १५ ॥ देववरं नमामहे देववरं च नमामेति
२ वा वेदहेतु ॥ सत्यं कुतः अविक्रियं तत्कुतः अनंतं अद्यश्च अनादि [illegible] नवनादि हि बुद्ध्यादि विक्रियायां भवति किं च
गुहाशयं सर्वान्तरं कुतः ॥ निष्कलं निरुपाधि तत्कुतः ॥ मनोग्रयानं मनसोपि जविष्ठं मनः प्राप्य स्थानेन ततः प्राप्तो
विषयमानत्वात् तथाच श्रुतिः ॥ अनेजदेकं मनसो जवीयो नैनद्देवा आप्नुवन् पूर्वमर्षत् तद्धावतोऽन्यानत्येति
तिष्ठदिति ॥ वचसा निरुक्तं अविषयत्वात् यद्वाचानभ्युदितं येन वागभ्युद्यते इति श्रुतेः ॥ मनोवचसा रगो

श्री
आत्म
टी०
१०

किं च प्राणादीनां विपाश्चितं ज्ञातारं प्रात्माहं को वा देहो वा न तु न यति विकिं ते यम स्तीत्यादि प्रश्नो विषयइंद्रियाणि न तु
ह्का निलिङ्गमयं च पेण भासमानः इति न यातं तथा प्यनिर्दिष्टस्वरूपवदज्ञानं न बहिनेन प्रत्यक् प्रदर्शितं पवादरेव लिंगमिक्या
पिनं समवेदनः यत्र यस्मिन्नुपहते पदे जीवपत्यानि नेत्रा च्यायातये पप्रविद्याव नात्मलिङ्गि पुर्या त्रिपुग्रोगा च्याविर्भवं ते
तं शा वत्वा त्वजाम ॥ तदेव मविक्रियत्वादि भिः सर्वज्ञत्वादि भिश्च सत्य त्वेव वेषणं त्वं चो क्त समासं वचका या वत्वेनापि न
देवदर्शयन्नाह ग्रन स्प जीवस्य वक्रे वक्रवदावर्तमाने देहादिष्व जपामा यया श्रेय माणा यु तयः प्रस्तो यस्य यद विप
छानमाहुः तस्मिन् मनसं पयेकस्यं भूत वक्र मनोमयं मनः प्रधानं दशेंद्रियाणि पंच प्राणास्त्वे वं पंचदश श्रेयाय

विपश्चितं प्राणमनोधिवासमनोग्र यैंद्रियाभास मनिद्रमव्रणं ॥ ध्यायातये यत्र न मृत्युपदे तम त्वं वे
त्रिपु संत्वजामहे ॥ ॥ ग्रन स्पा व क्र व जयेर्यमाणा मनोमयं पंचदश प्राणमाश्र ॥ विना भिविपुत्व त मह्ये
मियदनमाहु स्लमृतं प्रपद्ये २१ यः पक्ववर्णो तमसः परं तम लोकमव्यक्तमनं तपारं आसीवकारा
सुवर्णमेनमुपासते योगा वेध न धीरा:

२१
स्याप्तु यीत्वं गंत्र योग्यगणा नाभिविवमुख्य स्याविपुदिव वर्तमं प्रेष्ठो प्रकृतयः अव्यक्तं बुद्धिरहंकारः पंच तन्मात्राणि
त प्रपंच स्वावरणानि यस्य २२ सर्वं जीवत्वनियंतृत्वादि ना च व विष्टत्वमाहुः यद इति उपसर्पणं जीवसमीपेन त्रियं
तेनैवतं आसीवकारं श्रासेल्मह्वो सुपर्णो सयुजौ समा वायो समानं वृक्षं परिषस्वजाते इति श्रुतेः पद्मा भक्त वत्वार्ये
गत्वैकोपि विष्णुविशिष्टोयं स्यार्थः तर्हि देहस्य नाडनेनवत्वाणादि क्रियावशाज्जीव सामान्यस्यानित्यादिह पकवर्णो
तानेवास्वरूपं तमसः प्रकृतेः परं अलोकम दृश्यं अव्यक्तं निर्विकल्पं अनंतपारं कालतो देशतश्च परिच्छिन्नं न्द्व
वयः सुपर्णं तं स्वरूपेणा तु जीव सामान्येन योगा वन्त्यः पिप्पले स्वाद्वत्ति न श्नन्नन्यो अभिचाकशीति विशेषणाद्ववाणादि

१०

मायानियंत्रवेनापि जीवस्य स्वयं परिहर्त्तुं न शक्यते महत्सु यमायां कश्चकश्चिदपि नातिततीर्तिनातिकामति क
यं भूतां जनो यया मुह्यति ग्रर्थमात्मस्वरूपं न वेद निर्जितस्था मायाम्मरादिमायावतंतुणामाश्रयेनतं हर: प्रपं
नवैद निपदं कंतन्म पंचयत्ना ह ३ मेव यदेवाक्ष स्थ यच्च यस्य प्रिय यानन्त्रासन्नैनैव स्पृहा श्रीपिवहिश्चांतम्रसन्ना
प्रकाशा श्यामावि: प्रकटमपि मूर्त्तिं गातितिक्किया पिवहरूपं नविद्म: रजतरप्रधाना: रजस्तमोमया: कृतोविदु:
तं नमामि निर्द्वंद्वौ वाव्यय: ॥ २१ ॥ इदानी वै राजसूयेतास्तव न्यायर्थ यनेपादौ महीतिहादशाभि: ॥ यत्र महत्ता
नयस्यक स्थानितितर्तिमायां य याजनो मुह्यति वेद नार्थं ॥ तं निर्जितात्मात्मगुणां परेशं नमाम भूतेषु समं
चरंतं १-२ मेव यं यत्प्रिय यं वनन्त्रा सन्नैनस्पृहा वहिरंतराति: ॥ मतिं नमस्त्मामस्य य स्वविद्महे ज्ञातोस्व वा
या रजतरप्रधाना: ॥ २१ ॥ पादौ महीयं स्वकृतैव यस्य चन्तविधायवहि भूतसर्ग: ॥ सवै महाह क्रमग्रात्मतंत्र:
प्रसीदतो ब्रह्म महाविभूति: ॥ २२ ॥ श्रीभस्त गेद्वतरदारवीर्यं सिद्ध्यंति जीवंस्तु तवर्धमाना: ॥ लोकास्त्रयो
याखिललोकपाला: प्रसीदतो ब्रह्म महाविभूति: ॥ २३ ॥ सोमं मनो यस्य समामनंति दिवौकसां वै ब
लमंधआयु: ईशो नियंतां प्रजन: प्रजानां प्रसीदतांन: समहाविभूति: २४ ॥ अग्निर्मुखं यस्य तु जातवेदा जा
त: क्रियाकांडनिमित्तजन्मा ॥ अवीत: समुद्रेनुपवत्स्वधात्मन्प्रसीदतां न: समहाविभूति: ॥ २५ ॥

टीका २

जरायुजादि भूतसर्ग: सामहीयस्यपादासनः प्रसीदत्व आत्मतंत्र: पादादिमन्त्रेपितन्तस्वरतंत्र: कृत: ब्रह्म प्र
प्रभुत्वब्रह्मभूप: तत्कृत: महतीविभूतिरैश्वर्यं यस्य स: ॥ २२ ॥ उदारवीर्यंशक्तिर्यस्य तदंभोयस्य दृते: सन: प्र
सीदतु उदारवीर्यं तामाह यतोभसोलोकास्त्रय: सिद्ध्यंतिनापते ॥ २३ ॥ य: सोमो देवानामंध: अन्नं अन्न पश्च बल
मायुश्च तत्वानां नूतनानां प्रकर्षेण जनयन्निवर्धयतीतिप्रजन: तं यस्य मन: समामनंतिसप्रसीदतु ॥ २४ ॥ अ
ग्निर्यस्य मुखं जातानि: कर्तृभूत: ज्ञातिवेदोयतं यस्मात् क्रियाकांडं तस्मान्निमित्तं कर्म तन्निर्मितं जन्म यस्यासौ तत:
समुद्र उदरं यस्य धातृन्यायकाहीनेवात्रादीन्प्रसिद्धसमुद्रेपिवाइव द्वीपाउदकानि

मि २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग्र
टी॰
११

चक्षुस्तरणिर्यस्य चक्षुरासीत्तत्कथंभूतं देवयानं अर्चिरादिमार्गो देवत्वं त्रयीमयः सैषा त्रय्येव विद्या तपतीति श्रु-
तेः ब्रह्मणो धिष्ण्यं उपासनास्थानं य एषोऽन्तरादित्ये हिरण्मयः पुरुष इति ॥ इति श्रुतेः मुक्तेर्द्वारं देवयानत्वा-
त् अमृतं च पुण्यश्लोकमानात् मृत्युश्च कालात्मकत्वात् एवंभूतं तरणिर्यस्य चक्षुः ॥३६॥ कथंभूतो वायुः चराच-
राणां सहः आदि धर्मवान् प्राणः यं प्राणं वयं बुद्ध्यादयो अधिष्ठातारो देवाश्च सम्राजं भृत्या इवान्वास्म अनुस्थि-
ताः एवंभूतो वायुर्यस्य प्राणादभूत् ॥३७॥ खानि देहगतानि छिद्राणि प्राणः पंच वृत्तिः इन्द्रियाणि आत्मा म-

यच्चक्षुरासीत्तरणिर्देवयानं त्रयीमयो ब्रह्मण एष धिष्ण्यं ॥ द्वारं च मुक्तेरमृतं च मृत्युः प्रसीदतां नः स
महाविभूतिः ॥३६॥ प्राणादभूद्यस्य चराचराणां प्राणः सहो बलमोजश्च वायुः अन्वास्म सम्राज
मिवानुगा वयं प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥३७॥ श्रोत्राद्दिशो यस्य हृदश्च खानि प्रजज्ञिरे खं पुरु-
षस्य नाभ्याः ॥ प्राणेन्द्रियात्मासुशरीरकेतः प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥३८॥ बलान्महेन्द्रस्त्रि
दशाः प्रसादान्मन्योर्गिरीशो धिषणाद्विरिंचः ॥ खेभ्यस्तु छंदांस्यृषयो मेढ्रतः कः प्रसीदतां नः
स महाविभूतिः ॥३९॥ श्रीर्वक्षसः पितरश्छायया आसन् धर्मः स्तनादितरः पृष्ठतोऽभूत् द्यौर्यस्य शीर्ष्णो
ऽप्सरसो विहारात् प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ४०॥ विप्रो मुखाद्ब्रह्म च यस्य गुह्यं राजन्य आसी
द्भुजयोर्बलं च ॥ ऊर्वोर्विडोजोऽङ्घ्रिरवेदशूद्रौ प्रसीदतां नः स महाविभूतिः ॥४१॥ लोभोऽधरात्प्रीति
रुपर्यभूद्द्युतिर्नस्तः पशव्यः स्पर्शेन कामः ॥ भ्रुवोर्यमः पक्ष्मभवस्तु कालः प्रसीदतां नः स म

नः प्रसवो नाम तत्कर्म सेव च शरीरं च एतेषां केतं आश्रयभूतं खं यस्य पुरुषस्य नाभ्याः अभूत् ॥३८॥ यस्य बलान्म-
हेन्द्रो ... ते स्कंदा सिऋषयः कः प्रजापतिः ॥३९॥ इतरो अधर्मः ॥४०॥ विड् वैश्यः ओजः नैपुण्यं तस्य वृत्तिः अंघ्रिजावि-
त्यर्थः अवेदः वेदरहितः शिक्षा सुश्रूषा वृत्तिः तत्सहितः इति मानत्वाद्धस्त्वपांडानेरं सगमं ऊर्वोर्विडोजोंघ्रिरवेदशू-
द्राविति पाठः ॥४१॥ उपरि उत्तरोष्ठात् नस्तः नासिकातो द्युतिः कान्तिः पशव्यः स्पर्शेन कामः पक्ष्म नाडि-

गंधसुरेरभवं स्पर्श
प्रा: २

११

इत्थंभूतस्य तव यः कालः विशेषैर्लौकिकप्रपंचं यस्माद्दुर्विभाव्यं कृतः प्रबुधापबाधं विहृद्भिर्योत्स्यमानं पूर्वाठांत
रेप्रबुधानां मायेति शबवबोधो यस्मिन् स्मर्यते ॥ ४१ ॥ नतेदवसप्रपंचप्रपवार्यनिष्प्रपंचमुपवर्ण्ययन्नगुणमति ॥ नमोस्त्विति
वृत्तिभिर्दर्शनादिभिः ॥ नभस्वान्वायुः तद्वत्कृतिः लीलायस्य नमः ॥ ४२ ॥ तेसस्मितं मुखांबुजं दिदृक्षूणां नोस्म
त्करणादिकरणगोचरं यथा भवति एवं वात्मानं दर्शय ॥ ४३ ॥ भक्तेच्छानुवर्तित्वं वदन् बहुशो दृष्टमेवेत्याह ॥ तैःतैरिति
यत्रोदुर्विषहं श्रयाणकं कर्म तद्भगवान्स्वयमेव करोतिहि ॥ ४४ ॥ तवबाहिर्मुखानामिववदुःखकानामस्माकंत्वयर्पि

इत्थं वयः कर्मगुणान्विशेषैर्यद्योगमायामहितं वदंति ॥ यद्दुर्विभाव्यं प्रबुधापबाधं प्रसीदतां नः स महाविभू
तिः ४३ नमोस्तु तस्मा उपशांतशक्तये स्वाराज्यलाभप्र ॥ तिपूरितात्मने ॥ गुणेषु मायारचितेषु वृत्तिभिर्न
सज्जमानाय नभस्वदूतये ॥ ४४ ॥ स त्वं नो दर्शयात्मानमस्मत्करणगोचरं ॥ प्रपन्नानां दिदृक्षूणां सस्मितं ते
मुखांबुजं ॥ ४५ ॥ तैस्तैः स्वेच्छाभूतै रूपैः काले काले स्वयं विभो ॥ कर्म दुर्विषहं यन्नो भगवांस्तत्करोति
हि ॥ ४६ ॥ क्वशेषाभूयैरल्पसारा गतिका कर्माणि विफलानि च ॥ देहिनां विषयार्तानां न तथैवार्पितं त्वयि ॥ ४७
नावमः कर्मकल्पोपि विफलायेश्वरार्पितः ॥ कल्पते पुरुषस्यैष स ह्यात्मा दयितो हितः ॥ ४८ यथा
हि स्कंधशाखानां तरोर्मूलावसेचनं ॥ एवमाराधनं विष्णोः सर्वेषामात्मनश्च हि ॥ ४९ ॥ नमस्तुभ्यमनंता
यदुर्वितर्क्यात्मकर्मणे ॥ निर्गुणाय गुणेशाय सत्त्वस्थाय च सांप्रतं ॥ ५० ॥

नानि पूर्वं पुण्यानि विपरीतफलानि भवितुमर्हंतीत्याह ॥ क्वशेषा भूयैरित्येषु स्वल्पसारं फलं येषु यद्वा विफलान्येव
सकामानां कर्माणि न त्वर्पितं त्वनैवं तथा ॥ ४७ ॥ तत्रापि फलस्य मुख्यप्रयोजनमित्याह ॥ अल्पोपि कर्मकल्पः कर्माभा
सोपि [illegible] ईश्वरार्पितश्चेद्विफलाय न भवति न कल्पते ॥ हि यस्मादेष ईश्वरः पुरुषस्यात्मा अतएव दयि
तो हितश्च तस्यात्मनि दयिते हिते चार्पितं न निष्फलं स्यात ॥ ४८ ॥ अनेन फलमाह यथा हि मूलावसेचनं स्कंधशाखानां
नोच भवति ॥ ४९ ॥ एवं सत्यपि तदर्पितकर्मणां तवद्भक्तानामस्माकं यन्निमित्तमपि

इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमे पंचमः ॥५॥ षष्ठे तु तैः स्तुतिर्विष्णोराविर्भूतिस्ततो हरेः कृता संमंत्र्य चासुरैर्देवैः साकममृतार्थं महोद्यमः सहस्रार्काणामुदये द्युतिर्यस्य ॥१॥ महसा तेन सहसा प्रतिहतानीक्षणानि च दृष्टि येषां ॥२॥ तामाविर्भूतां तनुं विरिंचो दृष्ट्वा तुष्टावेति पंचमेनान्वयः कंजगर्भवदरुणे यस्याः ॥३॥ तप्तहेमवदवदातेन पीतेन लसता कौशे

इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे पंचमोध्यायः ॥५॥ श्रीशुकः एवं स्तुतः सुरगणैर्भगवान्हरिरीश्वरः तेषामावि
र्भूद्राजन्सहस्रार्कोदयद्युतिः ॥१॥ तेनैव सहसा सर्वे देवाः प्रतिहतेक्षणाः नापश्यन्खं दिशः क्षोणीमा
त्मानं च कुतो विभुं ॥२॥ विरिंचो भगवान्दृष्ट्वा सह शर्वेण तां तनुं ॥ स्वच्छां मरकतश्यामां कंजगर्भारुणे
क्षणां ॥३॥ तप्तहेमावदातेन लसत्कौशेयवाससा प्रसन्नचारुसर्वांगीं सुमुखीं सुंदरभ्रुवं ॥४॥ महामणि
किरीटेन केयूराभ्यां च भूषितां कर्णाभरणनिर्भातकपोलश्रीमुखांबुजां ॥५॥ कांचीकलापवलय
हारनूपुरशोभितां कौस्तुभाभरणां लक्ष्मीं बिभ्रतीं वनमालिनीं ॥६॥ सर्वामरगणैः साकं सर्वांगैरव
निंगतैः सुदर्शनादिभिः स्वास्त्रैर्मूर्तिमद्भिरुपासितां ॥ तुष्टाव देव
प्रवरः सशर्वः पुरुषं परं ॥७॥

वाससा युक्तां ॥ प्रसन्नानि चारूणि सर्वाण्यंगानि यस्याः शोभनं मुखं यस्याः सुंदरे भ्रुवौ यस्याः ॥४॥ महांतो मणयो यस्मिंस्तेन किरीटेन कर्णाभरणकुंडलेन आभ्यां निर्भातौ यौ कपोलौ ताभ्यां श्रीर्मुखांबुजे यस्याः ॥५॥ कौस्तुभाभरणं कंठे यस्याः लक्ष्मीं वक्षसि बिभ्रतीं ॥६॥ देवप्रवरो ब्रह्मा ॥७॥ सर्वांगैरवनिं गतैः साष्टांगप्रण

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अनादिविरामे यं नाभूताभूदिति ब्रुवन् ॥ अणोरणिम्न इति नित्यत्वेन विभुत्वेऽभावमन्वतः श्रीमूर्तेः स्वयमाविर्भावपक्षे न नवम
दाद्विजन्मादिसंबन्धोऽस्तीत्याह ॥ न जातजन्मास्थितिर्यस्य अतः अगुणाय अतो निर्वाणसुखार्णवाय अणोरणिमा इत्यादिरूपायेत्य
र्थः तथा अपरिगण्यानि धामानि प्रतिमूर्त्याय ज्ञाननवान् वस्तुतस्तु अपरिगण्यः यत्र अनीतिधाममूर्तिर्यस्य तस्मै न चैतत्स्वभावि
नं [illegible] येन महानचिन्त्यो अनुभावो यस्य ॥८॥ तन्मूर्तेः सनातनत्वमपि श्रियानेचोपपादयति रूपमिति हे पुरुषर्षभ हे धा
तः एतत् तव रूपं वैदिकेन तान्त्रिकेण च योगेन उपायेन श्रेयोर्थिभिः सदा इज्यं मतो न इदमिदानीमपूर्वं जातमिति भावः न
ज्य

ब्रह्म॥ अजातजन्मस्थितिसंयमायागुणाय निर्वाणसुखार्णवाय ॥ अणोरणिम्नेऽपरिगण्यधाम्ने महानुभा-
वाय नमो नमस्ते ॥८॥ रूपं तवैतत्पुरुषर्षभेज्यं श्रेयोर्थिभिर्वैदिकतान्त्रिकेण योगेन धातः सह नस्त्रिलोका-
न्पश्याम्यमुष्मिन्नु ह विश्वमूर्तौ ॥९॥ त्वय्यग्र आसीत्त्वयि मध्य आसीत्त्वय्यन्त आसीदिदमात्मतन्त्रे त्वमादि-
रन्तो जगतोऽस्य मध्यं घटस्य मृत्स्नेव परः परस्मात् ॥१०॥ त्वं मायया आत्माश्रयया स्वयेदं निर्मा-
य विश्वं तदनुप्रविष्टः ॥ पश्यन्ति युक्ता मनसा मनीषि-
णो गुणव्यवायेऽप्यगुणं विपश्चितः ॥

तु रूपं देवाः एतत्त्वेन प्रसिद्धाः सन्तः सर्वे वयं त्रैलोक्यान्तर्भूताः इत्याह उ अहो ह स्फुटं अमुष्मिन्नस्मिन्नेव स्मान्त्रिलोकां
श्च सह पश्यामि न तु देहतुः विश्वमूर्तौ यस्य अन्तर्लब्धं यत्तद्रूपं परिवास्त्रि त्वमपि न भवतीति भावः ॥९॥ विश्वमूर्तिः त्वमे
व तथाहि घटस्य यथा मृत्तिकादिर्भवति तस्य मध्यं च तथा त्वमस्य जगतः तत्र हेतुः परस्मात्प्रधानादपि परः ॥१०॥ मृत्ति-
न॰ कादृष्टान्ते परिणामप्राप्तिर्वास्यानित्यत्वमिति स्वया स्वाधीनया आत्मतपवन गुणानां व्यवाये विलासेऽपि अगुणमे
व तामुक्तः ॥ पश्यन्ति मनीषिणो विवेकिनः ॥ विपश्चितः श्रुतज्ञाः ॥११॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भग वद्गी ९६

एतदेवमह घ्रानमाह यथाग्निंकाष्टमेघनेनम्रभ्नतमास्पेगोष्ठदोहनादिनाभुविम्रत्नं ब्रीह्यादिकर्षणादिस्नं प्रबुध्यमेनन
लनेनेनडघमेनेनपुरुषकोवाणावाणिज्यादिनाभून्निंजीविकांयच्छाडघमेनेनचटीयंत्रादिनाउद्धर्वाणंयावोरूपायमेनु
ष्याम्रधियंतिम्राम्रुवंतितथाकवयः तांबुध्यागुणाम्रधियंतिवदंतिच ॥ ९७ ॥ हेतायसंयोजनाभम्रतिम्बिताहीप्सितमर्थ
तंयोगेकम्राप्यंतांसम्यगुञ्जिहानमाविर्भवंतंपश्यन्तंतोदष्ट्यायवयंविर्हतिगताद्वानीस्वाग्निनापीडिताः ९८ यद्वि
धयंतत्कायमेतिचिन्तयाहकेम्रेतरात्मनम्रशोषमादिणास्तेवह्निः किंवान्यैर्विज्ञाप्यमस्ति ॥ ९९ ॥ यूयमेवह्निः किंविकुरुत

यथाग्निमेधस्यंमतंवंगोम्रुभुवंन्नंसंभूयमेनेनन्नृविं योगेर्मनुष्याम्रधियंतिदिव्यागुणाषुबुध्याकवयोवदं
ति ॥ ९७ ॥ तंनोवयंनायसमुञ्जिहानेसंयोजनाभांतिचिवेप्सितार्थं ॥ दृष्ट्वागतानिर्दृतिमयसंवेगतांदवाग्नेरव
गागमेभः ॥ ९८ ॥ अवंविधन्वाविलत्नोकपालावयंयदर्थाःसवपादमूलं ॥ समागताःसेवह्निरतत्रवास्मात्किंवाय
विज्ञाप्यमशेषसाक्षिणः ॥ ९९ ॥ अहंगिरिवधम्रसवादेयोयिदस्तादेयाग्नेरिकेनवत्से ॥ किंवाविदामेशपृथ • व ४
ग्विभातांविधत्स्वयंनोद्विजेद्देवमंत्र ॥ १०० ॥ शुकः एवंविरिंच्यादिभिरीडितस्तद्विज्ञायतेषांहृदयंयथैव
जगाददीमूतगभीरयागिरावद्धांजलीन्संवृतसर्वकारकान् ॥ १ ॥ एकएवेश्वरस्तस्मिन्सुकार्येसर्वेश्वरः वि
म२ हर्तुकोस्लानाहसमुद्रोन्मथनादिभिः २ श्रीभगवानुवाच हंतब्रह्मन्नहोशंभोहेदेवामममाषित
म शृणुतावह्निनाः सर्वेश्रेयोवः स्याद्यथासुराः ॥ ३ ॥ यातदानवदैत्येषुः तावत्संधिर्विधीयतां काले
नानुग्रहीतेस्तैर्यावद्धोभवआत्मनः ॥ ४ ॥
तेनिवचनत्राह अहमिति अग्रेः केनवोविस्फुलिंगाइवनत्वन्नावयं पृथग्विभाताः सतस्रात्मनः शोश्रेयः किंवाविज्ञः
प्रतत्त्वेभवह्निज्ञानांदेवानांचमंत्रंविधत्स्वरदंकुरुतेनुपदिशेत्यर्थः ॥ ५ ॥ हृदयंमतमुपदेष्टव्यमर्थं इति अभिप्रेतंय
थातेथेवविज्ञायजगादसंवृतानिमिलितानिसर्वाणिकारकानीन्द्रियाणियैःतान् ॥ ६ ॥ ईश्वरस्यापिनेथवाभिप्रे
तमित्याह एकएवेश्वरः समर्थोपि ॥ ७ ॥ हे सुरादेवागंधर्वादयः ॥ ८ ॥ वआत्मनः स्वतोयावद्भवोवृद्धिर्भवति ॥ ॥ ९ ॥ १३

यः २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मर्थस्य प्रयोजनस्य पदवीमित्थिं श्रोमेः ततः पश्चादहिमूषकवत्तव्यम्हानकभावेनवर्तितव्यमितिशेषः यद्दृष्टेरिकायां
निबद्धेहिरण्यानिर्गमद्वारविधानार्थंप्रथममस्मृकेणामेथिर्विधत्तेपश्चात्तमेवकदाचिद्दत्तयतितथार्थमार्गेप्रवृत्तेः प्रथमेस्मि
येयाः न्यर्थः ततस्तैः सहयत्कार्यंतदाह अमृतोत्पादनमिति ॥२०॥ यस्यामृतस्यपीतस्यसतः २१ नेवेस्तु २२ तन्नुतर्हितेप

प्ररयाप्यपिसंधेयाः सतिकार्यार्थगौरवे ॥ अहिमूषकवद्देवाह्यर्थस्यपदवींगते ॥२०॥ अमृतोत्पादनेयत्नंक्रि
यतामविलंबितं यस्यपीतस्यवैजंतुर्मृत्युग्रस्तोमरोभवेत् ॥२१॥ क्षिप्त्वाक्षीरोदधौसर्वावीरुत्तृणलतौषधीः मंथा
नंमंदरंकृत्वानेत्रंकृत्वातुवासुकिं ॥२२॥ सहायेनमयादेवानिर्मथ्यध्वमतंद्रिताः ॥२३॥ क्लेशभाजोभविष्यंति
दैत्यायूयंफलग्रहाः यूयंतदनुमोदध्वंयदिच्छंत्यसुराः सुराः ॥२४॥ नसर्वेभेनसिध्यंतिसर्वेर्थाः सांत्वयायथा
नभेनत्वकालकृताद्धिमान्तलोयसंभवात् ॥२५॥ लोभः कार्योनवैजातुरोषः कामस्तुवस्तु ॥२६॥ प्रु
...व ...इतिदेवान्समादिश्यभगवान्पुरुषोत्तमः ॥ नेषामंतर्दधेराजन्स्वछंदगतिरीश्वरः ॥२७॥ अथतस्मैभ
गवतेनमस्कृत्यपितामहः ॥ भवश्चजग्मतुः स्वंस्वंधामोपेयुर्बलिंसुराः ॥२८॥ दृष्ट्वारीनप्यसंयत्तान्जातक्षोभा
न्स्वनायकान् ॥ न्यषेधदैत्यराट्श्लोक्यः संधिविग्रहकालवित् ॥२९॥ तेवैरोचनिमासीनंगुप्तंचासुरयूथपैः ॥
श्रियापरमयाजुष्टंजिताशेषमुपागमन् ॥३०॥
मतयानेनामृताः सुरास्तत्राह क्लेशभाजइति ॥२४॥ बलिभिः सहकार्यविभिः सामर्थ्यात्तदनुसरणंविनानसिध्यंतीतिह
तामान्तरेकस्मृपदिशति यथामितिद्वाभ्यां हेसुराः सर्वेभेणसंभ्रमेणसांत्वयामसमार्गेणयथासिध्यंतिवस्तुप्रम
थनाडत्येवप्र ॥२६॥ बलिमुपेयुरुपजग्मुः ॥२८॥ असंयत्तान्पिदृष्ट्वाश्लोक्यः कीर्त्यर्हः ॥२९॥ वैरोचनिंबलिंजितमशेषंत्रैलो

हरालु १०

॥ संकेतं ५८

श्री भाग स्कं ८

ततस्तं समसत्तोन्मथनादि ॥२३॥ तत्रान्ये चान्ये वासवाधिपाः पौलोमकालेयादयः शंबरादयश्च तेभ्यस्तारोचयन ॥२४॥ सं
विदं समयं चैव विद्याद्वबाहवो येषां ॥२५॥ विसर्जितः प्रस्थापितः स्वपार्षैस्तत्र स्थिते वासवके रागमनायोगादिति भावः ॥३॥
इति श्रीभागवते ८ स्कंधे षष्ठोध्यायः ॥६॥ समुद्रमेममथनोद्भूतविषभीत्याखिलेजनैः स्तुतः सत्कृपयारुद्रः पपौविषमितीर्य
महेंद्रः स्वस्तायायावाचासांत्वयित्वा महामतिः युध्यभाषितनन्तवैशीशिष्टिते पुरुषोत्तमात ॥२०॥ नदरोचततैत्यस्य
तत्रान्ये चासुराधिपाः शंबरोविष्टनेमिश्च ये च त्रिपुरवासिनः ॥२१॥ ततो देवासुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः
उद्यमं परमं चक्रुरमृतार्थे परंतप ॥२२॥ ततस्ते मंदरगिरिमोजसोत्पाट्य दुर्मदाः नदंत उदधिं निन्युः शक्ताः परि
घबाहवः ॥२४॥ २५॥ भारोद्वहश्रांताः शक्रवैरोचनादयः अपारयंतस्तं वोढुं विवशा विजहुः पथि ॥२६॥
निपतन्स गिरिस्तत्र बहूनमरदानवान् चूर्णयामास महता भारेण कनकाचलः ॥२६॥ तांस्तथा भग्नमन
सोभग्नबाहूरुकंधरान् विज्ञाय भगवांस्तत्र बभूव गरुडध्वजः ॥२७॥ गिरिपातविनिष्पिष्टान्विलोक्यामर
दानवान् ईक्षया जीवयामास निर्जरान्निर्व्रणान्यथा ॥२८॥ गिरिं चारोप्य गरुडे हस्तेनैकेन लीलया आरु
ह्य प्रययावब्धिं सुरासुरगणैर्वृतः ॥२९॥ अवरोप्य गिरिं स्कंधात्सुपर्णः पततां वरः ययौ जलांत उत्सृज्य हरिः
णा स विसर्जितः ॥३०॥ इति श्रीभागवते ८ स्कंधे षष्ठोध्यायः ॥६॥ श्रीशुक उवाच ते नागराजमामंत्र्य फल
भागेन वासुकिं परिवीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमब्धिं मुदान्विताः ॥१॥ आरेभिरे सुरा यत्ता अमृतार्थे कुरूद्वह ॥ ह
रिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्वं देवास्ततो भवन् ॥२॥
ते फलभागेनत्वमप्यमृतभागो भविष्यसीति संमंत्र्य वासुकिं नेत्रं गिरौ परिवीय समं वेष्टयाब्धिं मथितुमारेभिरे ॥१॥
वासुके मुखं तीव्रं दैत्यानुग्राहयित्वं पवएवं हरिः पुरस्तान्मुखं जगृहे ततो भवन् मुखं जगृहुः ॥ २ ॥ ॥ राम १८

कृतोथारणो स्थानविभागोयैः ८॥ देवेनहेतुनास्वपौरुषेनहृष्टस्तिः॥ ९॥ विघ्नेशस्य विधितेनरचितं विघ्नं प्रवितथः सत्यो
भिसंधिः संकल्पोयस्य ८ सत्तयोजनप्रस्तारो विस्तारोस्यास्तीति तथानेनहृष्टेन॥ ३॥ तस्यगिरेरावर्तनं भ्रमणमंगकेकृत्य
तन्नैकं नैत्य पतयो महापुरुषवेष्टितं नगृह्णामि वयं पुच्छं प्रहेरंगममंगलं॥ २॥ स्वाध्यायश्रुतसंपन्नाः श्रया
ताजन्मकर्मभिः इतिस्त्रुत्वोस्थिता नैत्यास्त्रिलोकापुरुषोत्तमः॥ ४॥ स्मयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः
कृतस्थानविभागास्तेपर्वंकश्यपनंदनाः ममंथुः परमायत्ता अमृतार्थंपयोनिधिं॥ ५॥ मथ्यमानेर्णवेसोद्रि
रनाधारोह्यपोविशत् ध्रियमाणोपि बलिभिर्गौरवात्पांडुनंदन॥ ६॥ ते सनिर्विण्णमनसः परिम्लानमुखश्रियः
आसन्स्वपौरुषेनहृष्टेदेवेनातिबलीयसा ७ विलोक्य विघ्नेशविधितं दीश्वरोद्भुतवीर्योवितथाभिसंधिः कृ
त्वावपुः काच्छपमद्भुतं महत्प्रविश्यतोयंगिरिमुज्जहार॥ ८॥ तमुत्थितं वीक्ष्यकुलाचलं पुनः समुत्थितानि
र्मथितुंसुरासुराः दधार पृष्ठेन सलक्षयोजनप्रस्तारिणा द्वीप इवापरोमहान्॥ ९॥ सुरासुरेंद्रैर्भुजवीर्यवे
पितं परिभ्रमंतं गिरिमंगपृष्ठतः बिभ्रत्तदावर्तनमादिकच्छपो मेनेंगकंडूयनमप्रमेयः॥ १०॥ तथासुराना
विपादास्मेरेणाद्रूपेणा तेषां बलवीर्यमीरयन् उद्दीपयन्देवगणांश्चविष्णुर्दैवेन नागेंद्रमबोधरूपः॥ ११॥ उपर्य
गेंद्रं गिरिराडिवान्य आक्रम्यहस्तेन सहस्रबाहुः॥ तस्थौ दिवि ब्रह्मभवेंद्रमुख्यैरभिष्टुवद्भिः सुमनोभिवृष्टः
उपर्यधश्चात्मनिगोत्रनेत्रयोः परेणा तेप्राविशतासमेधिनाः॥ ममंथुरब्धिं तरसा मदोत्कटा महाद्रिणा क्षो
भितनक्रचक्रं॥ १४॥ अहींद्रसाहस्रकठोरदृङ्मुखश्वासाग्निधूमाहतवर्चसोसुराः॥ पौलोमकालेयब
लील्वलादयो दवाग्निदग्धाः सरला [illegible] इवाभवन्॥ १५॥
नंसेतेरुप आमदेरणास्सरा कारेणादेवं नदेवा कोरेणाद्रूपेणा विशन्॥ १६॥ आत्मनि देवदेवस्य मध्ये गोत्रदारुसद्रूपेणा नेत्रस्व
भेयावोधरूपेणा परेणा हरिणा क्षोभितनक्रानां वक्रे समक्षोयस्मिन्॥ १७॥ दृश्य [illegible] मुखानि वह्नौ मा [illegible] अहींद्रस्य साहस्र

प्रपरिभिन्नाः कठोरा येदृगादयः तेभ्यो निर्गताभ्यामग्निधूमाभ्यामा
हतवर्चो येषां ते सरला द्रुमविशेषाः १५॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी १५

देवास्तु भगवद्दर्शनाभावेनाः सममभ्यवर्षन समुद्रोर्मिभिः कपगूढावायवश्च शीतलावबुः वांतिस्म कथंभूतांस्तस्य श्वास
श्चिलादिभिर्हतान्प्रभावेषां धूम्राणपवरादीतियर्षा ॥१६॥ धृतेनाद्रिं यैर्न सधृतानाद्रिभगवानपरपुरुषो योभुतेनत्वयः क
थंभूतः कनकपरिधिर्पीतवासाः कर्णौविद्योतमानाविद्युत्कुंडलललद्वलाणा यस्य सतथा मूर्ध्नि भ्राजंतो विलुलिता
कचा यस्य सतथा नेत्रश्रिमुभिः दंदशूकं सर्पप्रतिगिरिः प्रतिद्वंद्वीपर्वतः ॥१८॥ हालाहलमिति शाह्वनामयस्यस
भ्रांताउद्भूतामकरादयश्च यस्मिन मत्स्यादिभिराकुलाश्च ॥१९॥ तद्विषमप्रति अप्रतिमं प्रतिक्रियाऽस्त्यं इति वाऽऊनउ

देवांश्च न कृष्णासश्चिलाबाहनप्रभावान्धूम्रांबरस्रग्वरकंचुकाननान ॥ सममभ्यवर्षन्भगवद्वशा घना ववुः समु
द्रोर्म्युपगूढवायवः ॥१६॥ मथ्यमानात्तदा सिंधोर्देवासुरवरूथपैः ॥ यदा सुधा न जायेत निर्ममंथाजितः स्व
यं ॥१७॥ मेघश्यामः कनकपरिधिः कर्णविद्योतविद्युन्मूर्ध्नि भ्राजद्विलुलितकचः स्रग्धरो रक्तनेत्रः ॥ जैत्रै
र्दोर्भिर्जगदभयदैर्दंदशूकं गृहीत्वा मथ्नन्मथ्ना प्रतिगिरिरिवाशोभताथो धृताद्रिः ॥१८॥ निर्मथ्यमानादुदधे
रभूद्विषं महोल्बणं हालहलाह्वमग्रतः ॥ संभ्रांतमीनोन्मकराहिकच्छपात्तिमिद्विपग्राहतिमिंगिलाकुला
त् ॥१९॥ तदुग्रवेगं दिशि दिश्युपर्यधो विसर्पदुत्सर्पदसह्यमप्रति ॥ भीताः प्रजा दुद्रुवुरंग सेश्वरा अरक्ष्य
माणाः शरणं सदाशिवं ॥२०॥ विलोक्य तं देववरं त्रिलोक्या भवाय देव्याभिमतं मुनीनां ॥ आसीनमद्रावप
वर्गहेतोस्तपो जुषाणं स्तुतिभिः प्रणेमुः ॥२१॥ प्रजापतय ऊचुः देवदेव महादेव भूतात्मन्भूतभावन ॥ त्राहि
नः शरणापन्नांस्त्रैलोक्यदहनाद्विषात् ॥२२॥ त्वमेकः सर्वजगत ईश्वरो बंधमोक्षयोः ॥ तं त्वामर्चंति कुशलाः
प्रपन्नार्तिहरं गुरुं ॥२३॥ ॥ राम

उग्रवेगो यस्य तद्देवाह दिशिदिशीति यद्वा उग्रा वेगा रोमांचस्वेदादयो यस्मात् अत एवासह्यं विलोक्य भीताः अन्ये
न केनाप्यरक्ष्यमाणाः सदाशिवं शरणं दुद्रुवुः जग्मुः ॥२०॥ त्रैलोक्या उद्भवाय देव्या सह अद्रौ कैलासे आसीनं तथापि
मुनीनां अभिमतं तेषामेवापवर्गाय तपो जुषाणं ॥२१॥ निर्गुणं सगुणं चैव शिवं हरिपराक्रमैः स्तुवंतस्तं प्रजेशाना

॥ ८ ॥ स्कंध [illegible] १५

नन्वेवंभूतोऽपि समुदितिप्रसिद्धं तत्राह ॥ गुणमय्येति अस्य जगतो यदाश्रयोऽसौ नित्यस्तेन दाहे भूमन्नस्वटकस्तनः सिद्धान्तानस्त्व
ब्रह्मादिसंतापेऽध्य ॥ २४ ॥ न तद्धेतुः वंचेत्तिनिसदसत्तो भावोऽनेवतिर्यगादिस्थान्नावयतीतितयोस्त्वमेतत्त्वद्व्यतिरिक्तं नास्तीत्या
ह ः आत्मैवत्वं नानाप्रकृतिभिः ॥ जगद्रूपेणभातः यस्मादीश्वरः स्वतः सिद्धत्वान्नुपपादयेतः जगदात्मनाप्यात्मनः प्रकार
माह ॥ २५ ॥ तत्वाह्वस्यवेदस्ययोनिः स्तनः स्वतः सिद्धत्वानः वंजगदादि महत्तत्त्वं आत्मा वाहंकारः कथंभूतः प्राणेंद्रियद्रव्या

गुणमय्याश्च मायास्य सर्गस्थित्यप्ययादिभो ॥ धत्ते यदाश्रयः स्वप्नभूमन्नस्त्वसि विभो शिवाभिधः ॥ २३ ॥ त्वं ब्रह्मपरमं गुह्यं
सदसद्भावभावनः नानाशक्तिभिराभातः त्वमात्मा जगदीश्वरः ॥ २४ ॥ त्वं ब्रह्मयोनिर्जगदादिरात्मा प्राणेन्द्रियद्रव्य
गुणस्वभावः कालः क्रतुः सत्यमृतं च धर्मः त्वय्यक्षरं यत्त्रिवृदामनंति ॥ २५ ॥ अग्निर्मुखं तेऽखिलदेवतात्मा क्षितिं विदु
र्लोकभवांघ्रिपंकजं कालं गतिं तेऽखिलदेवतात्मनो दिशश्च कर्णौ रसनं जलेशं ॥ २६ ॥ नाभिर्नभस्ते श्वसनं न
भस्वान् सूर्यश्च चक्षूंषि जलं स्म रेतः ॥ परावरात्माश्रयणं तवात्मा सोमो मनो द्यौर्भगवन् शिरस्ते ॥ २७ ॥ कुक्षिः
समुद्रा गिरयोऽस्थिसंघा रोमाणि सर्वौषधिवीरुधस्ते ॥ छंदांसि साक्षात्तव सप्त धातवस्त्रयीमयात्मन् हृदयं
सर्वधर्मः ॥ २८ ॥ मुखानि पंचोपनिषदस्तवेश यैस्त्रिंशदष्टोत्तरमंत्रवर्गः ॥ यत्तच्छिवाख्यं परमार्थतत्त्वं देव स्वयं
ज्योतिरवस्थितिस्ते ॥ २९ ॥ ॥ राम ॥ ॥

नोंकारस्तां भूतागुणा यस्य राजसादिरिति विधः इत्यर्थः स्वभावाद यश्च व मेवक्रतुः संकल्पः सत्यमृतं चेति यो धर्मः सत्वं म
हदादिरूपवेदेतुः त्रिवृत्त्रिगुणात्मकं यदक्षरं प्रधानं तत्त्वयि तदाश्रयं तदामनंतिपुण्य एवंभूतेन यत्रित्वत्तदक्षरं प्रणवं प्रकाश
माहुरित्यर्थः अखिलदेवतात्माग्निः सर्वदेवतारतिश्रुतेः सोऽग्निस्ते मुखं हे लोकभवत्स्थितीयां तेऽघ्रिं विदुरित्यस्य संबंधः
२६ परावरे चैव ये आत्मानो जीवास्तेषामाश्रयणमाश्रयः तवात्माऽहंकारः २७ त्रयीमयात्मन्वेदत्रयमूर्ते २८ पंचोपनिषदः
तत्पुरुषाघोरसद्योजातवामदेवेशानरूपा मंत्रा यैः त्रिंशत्कलाष्टोत्तरत्रिंशन्मंत्राणां वर्गः तेषामेव मंत्राणां पदके केनाष्टोत्तर

त्रिंशत्कलात्मका मंत्रा इत्यर्थः अवस्थितः ऽपरतावस्था २९

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

अधर्मस्योर्मिषु दंभलोभादिषु यैर्भूर्मिभिर्विसर्गः प्रतिसर्गसंहारः यद्वा यैः सत्त्वादिभिः त्रिविधः सर्गः तानि नेत्रत्रयं हे देव छं-
दोमय ऋषिर्देवः सत्त्ववेत्तारः तेषां सांख्यात्मनुरितिपाठे मनुर्वेदः तेनैवाह छंदोमय इति ॥ ३० ॥ हे गिरित्र तव परं ज्योतिरखि-
लानां लोकपालादीनां गम्यं न भवति कुतो यत्र रजआदि नास्ति किं तत् ज्योतिः यन्निरस्तभेदं ब्रह्म ॥ ३१ ॥ कामश्चाध्वरस्त्रिपुरश्च
दत्तः त्रिपुरादयः च येषां अनेकभूतद्रुहस्तान् क्षपयतः संहरतस्ते तत्कर्म स्तुतये न भवति अत्यल्पमेतदित्यर्थः यः स्वं तदा-
स्याप्यवयवभाविनेतसिद्धवन्निर्दग्धः स्तुतये खलेन भवतीत्यत्र हेतुः यस्त्वं भवान् स्वनेत्रवह्निविस्फुलिंगस्य शिखया

छायान्त्वधर्मोर्मिषु यैर्विसर्गो नेत्रत्रयं सत्त्वरजस्तमांसि । सांख्यात्मनः शास्त्रकृतस्तवेक्षा छंदोमयो देव ऋषिः
पुराणः ॥ ३० ॥ न ते गिरित्राखिललोकपालविरिंचिवैकुंठसुरेंद्रगम्यं । ज्योतिः परं यत्र रजस्तमश्च सत्त्वं न यद्ब्र-
ह्म निरस्तभेदं ॥ ३१ ॥ कामाध्वरत्रिपुरकालगराद्यनेकभूतद्रुहः क्षपयतः स्तुतये न तत्ते । यस्त्वंतकाल
इदमात्मकृतं स्वनेत्रवह्निस्फुलिंगशिखया भसितं न वेद ॥ ३२ ॥ ये त्वात्मरामगुरुभिर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं च-
रंतमुमया तपसाभितप्तं । कत्थंत उग्रपरुषं निरतं श्मशाने ते नूनमूतिमविदंस्तव हातलज्जाः ३३

दग्धं तदपि इति भस्म ज्ञातं न वेद नालोचयत् अपि ॥ ३२ ॥ न देवं नित्यं परानुग्रहव्यग्रं ज्ञात्वा ये निंदंति ते निर्लज्जा इत्यर्थः ये
तु उमया सह चरंतं तपस्याभितप्तं कामिनं कथयंते श्मशाने निरतं तथा श्मशानेषु चरंतं उग्रक्रूरं परुषं वहिः खेदकं त्यक्तं क-
थंभूतं आत्मारामा ब्रह्मगुरवो विश्वहितोपदेष्टारस्तैर्हृदि चिंतितांघ्रिद्वंद्वं यस्य तथाभूतमपि तपसाभितप्तमपि
ते नूनं तव ऊतिं अविदन् निग्रहाकृतः तस्त्रीलौन्येव विद्वत्त्वात् अतो हातलज्जास्त्यक्तत्रपाः कथमात्मारामैः सेवित-
चरणयुगलस्य कामित्वसंभवः कथं वा तपसाभितप्तस्य श्मशाने स्थायित्वे परुषत्वं वा संभवतीत्यविचार्यैव प्रलापादि-
त्यर्थः ॥ ३३ ॥

अस्मिन्नावद्विंदकानां वार्त्ता महान्तोपि तववन्तं वेन ज्ञातं नीत्याह तन्नस्यान्नवस्तुरूपस्य गमने तेनाने ब्रह्मादयोपि न तस्म
र्थाः संस्तवने तत्कृतः श्राक्ताः स्तुलत्तवयेकथप्रभवामयनस्तेषां सर्गेभ्यन्तेनावांचीनायापि पदेतन्स्तवने पनः शान्म श्रा
क्रिपरिमितमात्रमित्यर्थः तदेवाह ः पतत्परमिति ॥ २४ ॥ नपरं रूपनयापि नदर्शनादेवहूतायोवयदन्याह ः ॥ न्द्रना
यहीति ॥ २ ॥ मत्प्रभावमविचार्य विषपाने प्रवृत्तं मां कथं विदितं प्रियावारयेदितिषां कयानामनुज्ञापयन्नाह अहोव
त नस्पतेसदसनोपरतः परस्यतोजः स्वरूपगामनेप्रभवंतिभूमनः ॥ ब्रह्मादयः किमुत संस्तवनेवयं नूतनस्प
गोसर्गविषयाअपि पाक्ति मात्रे ॥ २४ ॥ पतत्परं प्रपश्यामो न परं ते महेश्वर ॥ मृडनाय हि लोकस्य व्यक्तिस्तेव्य
क्तकर्मणा ॥ २५ ॥ मूकः ॥ तदीस्य ब्रसनेतामाह कृपयाभूशपीडितः ॥ सर्वभूतसुहृद्देवइदमाह सतीप्रियां
अहोबत भवान्येतत्प्रजानांपश्यवैशसं क्षीरोदमथनोद्भूतात्कालकूटादुपस्थितं ॥ २७ ॥ आसांप्राणपरी
प्सूनां विधेयमभयं हि मे पतावान्हि प्रभोरर्थो यद्दीनपरिपालनं ॥ २८ ॥ प्राणैः स्वैः प्राणिनः पांति साध
वः क्षणभंगुरैः ॥ बद्धवैरेषु भूतेषु मोहितेष्वात्ममायया ॥ २९ ॥ पुंसः कृपयतो भद्रे सर्वात्मा प्रीयते हरिः ॥ प्री
ते हरौ भगवति प्रीयेहं सचराचरः ॥ ३० ॥ तस्मादिदं गरं भुंजे प्रजानां स्वस्तिरस्तु मे ॥ पवमामंत्र्य भगवान्भवानी
विश्वभावनः ॥ ३१ ॥ तद्विषं जग्धुमारेभे प्रभावज्ञान्वमोदत ॥ ततः करतलीकृत्य व्यापि हालाहलं विषं ॥ ३२ ॥
अभक्षयन्महादेवः कृपया भूतभावनः ॥ तस्यापि दर्शयामास स्ववीर्यं जलकल्मषः ॥ ३३ ॥ यच्चकार गले
नीलं तच्च साधोर्विभूषणं ॥ तप्यते लोकतापेन साधवः प्रायशो जनाः ॥ ३४ ॥ परमाराधनं तद्धि पुरुषस्याखिला
त्मनः ॥ निशम्य कर्म तच्छंभोर्देवदेवस्य मीढुषः ॥ ३५ ॥ प्रजा दाक्षायणी ब्रह्मा वैकुंठश्च शशंसिरे ॥ प्रस्कन्नं
नेतिसार्थैस्तदुष्मिर्विषांसंद्रुः स्वं ॥ ३६ ॥ प्राणोकृतां पाणतलाद्यत्किंचिज्जगृहुः स्म तान् ॥ मयाप्रभोः समर्थ स्यार्थः कार्यं किंचिद्वद्वैरेषु भू
तेषु परस्परं जिघांसत्स्वं ॥ २८ ॥ टीकाप्युक्ता २९ कृपयतः कृपां कुर्वतः पुंसः ॥ ३१ ॥ सेमंत्रः शोभना समस्तास्वस्ति सुखेनजीवि
तमस्त्वित्यर्थः ॥ ३१ ॥ जग्धुमत्तुं करतलीकृत्य करतलपरिमितमात्रं कृत्वा ॥ ३२ ॥ जलकल्मषः जलदोषो विषं

अ उ अ पु ४९ ॥

[illegible]

४३

कौस्तुभाख्यमभूद्रत्नं पद्मरागो महोदधेः तस्मिन्मणौ स्पृहां चक्रे वक्षोऽलंकरणे हरिः ५

श्री भाग० टी० १०

भूषणे एव ये सविषाः ते पितुगृहं श्वनेन विषस्य तीव्रता उक्ता ॥४५॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमस्कंधे सप्तमः ॥७॥ अ
ष्टमे मथ्यमानेऽब्धौ लक्ष्म्याविर्भवनं ततः ॥ यत्र वव्रे हरिं सेमा मोहिन्या द्वावयं पिवे हविर्धानी सुरभिः १ देवयानस्य ब्रह्मलो
कमार्गप्रापकस्य यज्ञस्य मेध्याय शुद्धाय हविषे ॥२॥ ईश्वरशिक्षया भगवद्वाक्येन याचवन्या उ ॥३॥ भगवतः यशः श्वेताद्रेः कै
लासः तस्य महिमानं दंतैः शिखरतुल्यैर्हरन् ॥४॥ वल्गुभिर्गत्यादिभिः स्वर्गिणां रतिकर्त्र्यः ॥७॥ सुदामा नाम पर्वतः तेन उप
लक्ष्यां दिशि जाता सौदामिनी स्फटिकाद्रियत्तिभिः ... विस्फुरन्ती विद्युदिव कान्त्या दिशो रंजयन्ती श्रीः

वृषिकाहितैर्विधावधयोदंद शुकाश्वयेपरे ॥४६॥ इति श्रीभागवते अष्टमे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥ श्रीशुकः पीते गरे ॥
वृषांकेन प्रीतास्तेऽमरदानवाः ममंथुस्तरसा सिंधुं हविर्धानी ततोऽभवत् १ तामग्निहोत्रीमृषयो जगृहुर्ब्रह्म
वादिनः यज्ञस्य देवयानस्य मेध्याय हविषे नृप २ तत उच्चैःश्रवा नाम हयोऽभूच्चंद्रपांडुरः तस्मिन्ब
लिः स्पृहां चक्रे नेंद्र ईश्वरशिक्षया ३ तत ऐरावतो नाम वारणेंद्रो विनिर्गतः दंतैश्चतुर्भिः श्वेताद्रे
र्हरन्भगवतो महिं ॥४॥ ततोऽभवत्पारिजातः सुरलोकविभूषणं पूरयत्यर्थिनो योऽर्थैः शश्वद्भुवि यथा
भवान् ॥६॥ ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककंठ्यः सुवाससः रमण्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ७
ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा रंजयंती दिशः कांत्या विद्युत्सौदामनी यथा ॥८॥ तस्यां चक्रुः
स्पृहां सर्वे ससुरासुरमानवाः रूपौदार्यवयोवर्णमहिमाक्षिप्तचेतसः ॥९॥ तस्या आसनमानिन्ये महें
द्रो महदद्भुतं ॥ मूर्तिमत्यः सरिच्छ्रेष्ठा हेमकुंभैर्जलं शुचि ॥१०॥ आभिषेचनिका भूमिराहरत्सकलौषधीः
गावः पंच पवित्राणि वसंतो मधुमाधवौ ॥११॥ ऋषयः कल्पयांचक्रुरभिषेकं यथाविधि ॥ जगुर्भद्राणि गं

टी० १

संपत्सा दानमूर्तिधारिणी सती सैव भगवत्परा रमाविरभूदित्यर्थः ॥८॥ तस्या रूपादिमहिम्ना आक्षिप्तं चेतो येषां भगवद्व
तमिच्छितवत्या श्रिया विलोकितानां देवानां यथा एवं सर्वसंपत्प्राप्तिः सुरासुराणां वत्स्थिर्पर्यंवस्कं अभिषेकादि महोत्स
वपूर्वकं ब्रह्मादिपरिहारेण भगवन्तमेव प्रकारमाह तस्या आसनमित्यादि श्रियासीदाकर्णनेन आक्षेनेन ग्रेयेत अभि
षेचनिकाः अभिषेकोचिताः पंचपवित्राणि पंचगव्यानि मधुमाधवौ चैत्रवैशाखभवं फलपुष्पादि पाठांतरे पि

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

शंखवेणुवीणास्त्रुध्वनादयन्तस्तुमुलो निःस्वनो येषां तान् ऋद्देगान ॥१७॥ यदमाश्रयं ध्रुवं नित्यं श्रुत्याभिचारिणो नित्याः संतो गु-
णा यस्मिन् तत्त्वान्वविंदन् क्वचित् कस्य विशेषस्य सद्भावात् न देवाहं नूनमिति त्रिष्विति ॥१८॥ मन्युनिर्जयो नास्ति दुर्वासः प्रभृतिषु
गुरुषु शुक्रादिषु संगवर्जितं ज्ञानेनास्ति महत्त्वेपि तत्र सोमादीन कामनिर्जयः परतो व्यपाश्रयो पेक्षः इंद्रादिः स किमीश्वरः ॥१९॥ मूलस्रो-

पाठ्ययः

मेघामृदंगपणवमुरजानकगोमुखान् ध्वनादयन् शंखवेणुवीणास्तुमुलनिःस्वनान् ॥१२॥ ततोभिषिषिचु-
र्देवीं श्रियं पद्मकरां सतीं दिग्गिभाः पूर्णकलशैः शुक्लवाक्यैर्द्विजेरितैः ॥१३॥ समुद्रः पीतकौशेयवाससी समुपाह-
रत् वरुणः स्रजं वैजयंतीं मधुना मत्तषट्पदां ॥१४॥ भूषणानि विचित्राणि विश्वकर्मा प्रजापतिः हारं सरस्व-
ती पद्ममजो नागाश्च कुंडले ॥१५॥ ततः [illegible] कृतस्वस्त्ययनोत्पलस्रजं नदद्द्विरेफां परिगृह्य पाणिना ॥ चचा-
ल वक्त्रं सुकपोलकुंडलं सव्रीडहासं दधती सुशोभनं १६ स्तनद्वयं चातिकृशोदरी समं निरंतरं चंदनकुंकुमो-
क्षितं ततस्ततो नूपुरवल्गु शिंजितैर्विसर्पती हेमलतेव सा बभौ ॥१७॥ विलोकयंती निरवद्यमात्मनः पदं
ध्रुवं चाव्यभिचारिसद्गुणं गंधर्वयक्षासुरसिद्धचारणत्रैविष्टपेयादिषु नान्वविंदत् ॥१८॥ नूनं तपो यस्य न मन्यु-
निर्जयो ज्ञानं क्वचित्तच्च न संगवर्जितम् क्वचिन्महांस्तस्य न कामनिर्जयः स ईश्वरः किं परतो व्यपाश्रयः ॥१९॥
धर्मः क्वचित्तत्र न भूतसौहृदं त्यागः क्वचि[illegible]न्न स मुक्तिकारणं ॥ वीर्यं न पुंसोस्त्यजवेगनि-
ष्कृतं न हि द्वितीयो गुणसंगवर्जितः ॥२०॥

हृदयं पशुरामादिषु न मुक्तिकारणं त्यागः शिबिप्रभृतिषु पुंसः कर्त[illegible]दिवीर्यादेर्वीर्यमस्ति परं न वेगानिष्कृतं काल-
वेगेन परिहृतं तु न भवति गुणसंगवर्जितः सनकादिः द्वितीयः मम वरो नहि समाधिनिष्ठत्वात् ॥२०॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चिरायुष्यपि मार्कंडेयादौ शीलं मंगलं नास्ति इंद्रियदमनशीलत्वात् क्वचिन्न दयास्ति हिरण्यप्रभृतौ आयुरुपलक्षणं स्यैर्येनवे
शेदुर्जीनश्रीभगवद्गुणाश्रयकस्मादेवमनुमेभावात् यत्रकृतवर्षीके इमा मार्कंडेयादिवदिंद्रियदमनाद्यभावान्न शीलं मंगलं।
चिरायुर्मिथुयश्चानुभयमलिनाचान्यः पूर्वोक्तः कश्चिद्दोषः तथापि सोप्यमंगलः पुनः शानवासाय मंगलचेष्टितः श्रीम
कुंदलतीक्षाव्याहा कश्चेति कश्चिन्नमंगलः निरवयश्च मनुमानादिकं दत्ते ग्राम्यारामत्वात् ॥२१॥ एवं विमृश्य पवमानि
वशोपेदतमपि मुकुंदमेव वरं वव्रे तत्किमव्यभिचारिभिः मद्भिर्धर्मज्ञानादिभिर्गुणैर्निजैकाश्रयतया वैनं रूपेत्येण वरे
सर्वोत्तमं तत्र हेतुस्त्रगुणाश्रयं प्रकृतिगुणातीतेन पादांतरे निजैकाश्रयमद्गुणाश्रयमयमेवार्थः अतएव स्वस्येप्सितं।

नो विद्विरायुर्नहि शीलमंगलं क्वचिन्नदयास्तिनवेदमायुषः यत्रोभयं कुत्रच सोप्यमंगलः सुमंगलः कश्च
नकांक्षते हि मां ॥२०॥ एवं विमृश्याव्यभिचारिसद्गुणैर्वरं निजैकाश्रयतया गुणाश्रयं ॥ वव्रे वरं सर्वगुणैरपे
क्षितं रमा मुकुंदं निरपेक्षमीप्सितं ॥२१॥ तस्यांसदेश उशतीं नवकंजमालां माद्यन्मधुव्रतवरूथगिरो
पघुष्टां ॥ तस्थौ निधाय निकटे तदुरः स्वधाम सव्रीडहास
विकसन्नयनेन याता ॥२२॥

किंच सर्वगुणैरणिमादिभिरपेक्षितं वृतमपेक्षितं भावः यद्यपि स्वयमात्मारामत्वेन स्वतन्त्रनिरपेक्षः तथाप्यात्मनाप्यणिमा
दिसिद्धीर्यथा नोपेक्षते तथा मामपि नोपेक्षते न तावदेव वनत्वेन वयाहं कृतार्था स्यां किमन्यैः ॥ प्राकृतैरिति नमेव वृत
वती निजदेवाह ॥२२॥ तस्यांसदेशे कमनीयां नवकंजमालां निधाय तदुरुग्रहे प्रतीक्षमाणा तस्थौ तस्य निकटे
तस्याः कथंभूतां मालां माद्यंतो ये मधुव्रताः तेषां वरूथस्य गिरा उपघुष्टां नादितां कथंभूता श्रीः ॥ सव्रीडहासेन
विकसन्नयनेन तस्य उरः स्वधाम यातापि सती वक्षः प्रतीक्षमाणा तस्या वित्यर्थः ॥२३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भगवानपि त्रैलोक्याभिवृद्धये सर्वदा तस्याः स्थानं ददावित्याह तस्याः अतिविशिष्टाभूतये विभवाय तस्याः तस्याः त्रि
जगतो जनन्याः श्रियः परमं स्थानमिति मे यत्नात्वर्थे पद ॥२४॥ तल्लिंगैर्विलसत्प्रतिपादकै रचितैर्वर्यथार्थैः २६ बाहुणीव
निरीक्षणेन

तस्याः श्रियास्त्रिजगतो जनको जनन्या वक्षो निवासमकरोत्परमं विभूतेः ॥ श्रीः स्वाः प्रजाः सकरुणेन निरीक्षणेन यत्र स्थि
तैधयत्समाधिपतीस्त्रिलोकान् ॥२४॥ शंखतूर्यमृदंगानां वादित्राणां पृथुः स्वनः देवानुगानां सस्त्रीणां नृत्यतां
गायतामभूत् ॥२५॥ ब्रह्मरुद्राङ्गिरोमुख्याः सर्वे विश्वसृजो विभुं ईडिरे वितथैर्मन्त्रैस्तल्लिंगैः पुष्पवर्षिणः २६
श्रियावलोकिता देवाः सप्रजापतयः प्रजाः शीलादिगुणसंपन्ना लेभिरे निर्वृतिं परां ॥२७॥ निःसत्त्वा
लोलुपा राजन्निरुद्योगा गतत्रपाः यदा चोपेक्षिता लक्ष्म्या बभूवुर्दैत्यदानवाः ॥२८॥ अथासीद्वारुणी देवी
कन्या कमललोचना असुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥२९॥ अथोदधेर्मथ्यमानात्काश्यपैरमृता
र्थिभिः उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतः ॥३०॥ दीर्घपीवरदोर्दण्डः कंबुग्रीवोऽरुणेक्षणः श्यामलस्
तरुणः स्रग्वी सर्वाभरणभूषितः ॥३१॥ पीतवासा महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः ॥ नीलकुञ्चितकेशान्तः सु
भगः सिंहविक्रमः ॥३२॥ अमृतापूर्णकलशं बिभ्रद्वलयभूषितः ॥ स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांश
संभवः ॥३३॥ धन्वन्तरिरिति ख्यात आयुर्वेददृगिज्यभाक् तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभृतं
॥३४॥ लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाहरन् ॥ नीयमानेऽसुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतभाजने ॥३५॥ २६

रुणो देवतोपदर्शनमयी सा ॥३०॥ दीर्घौ पीवरौ दोर्दण्डौ यस्य कंबुग्रीवः शंखवत् त्रिरेखा ग्रीवा य
स्य स्निग्धाः कुञ्चिताः केशानामन्ता यस्य ॥३२॥ सर्वं टीका ३ इज्यभाक् यज्ञभागभोक्ता अमृतेन आभृतं परिपूर्णं

मिथः दैत्यानां परस्परं कलहेऽभवत् दैत्येन येन मायया अर्थसाधयिष्यामि स्त्रीतामाविश्य तेन्याहति शेषः नदेवा इ ॥ मि
थः इति नर्षः कामः तयुक्तानि चेतांसि येषां स्पेव मम अबलानां कलि अभूत ॥ ३७ ॥ दुर्बलानां आक्रोशश्च कस्मात् ॥ देवा
इति द्वाभ्यां ॥ येदेवानु तेल्यनां यासेन हेतवः साधकाः तुल्यप्रायासा हे तस्य पूनादि विषामिति वास्तव्याग पूर्वेषां।
समं फलं न हत ॥ तथा च ऋतिः इष्टिकामाः सत्रमासीरन्नि तियेयजमानाः ते स्वनिज इति च न हयं वर्णयति पंच स्मि:

विषम मनसो देवा हविंशाव गामायपु: इति तिदैत्यमालोक्य भगवान्भृत्यकामकृत ॥ ३६ ॥ माविधत मि
थार्थवः साधयिष्य स्वमायया ॥ मिथः कलिभूतेषां न दर्श्यं न संचेतसां ॥ ३७ ॥ श्रुहं एवं महे एवं नं नंनव मिति
प्रभो ३८ देवाः स्वभागमर्हेति ये तुल्यायास हेतवः ॥ सत्रयाग इवैतस्मिन्नेष धर्मः सनातनः ॥ ३९ ॥ इतिस्वा
न्यत्वेष पूर्वेदैत्ये याञ्जातमन्त्तरां दुर्बलाः प्रबलाकृष्टजनगृहीतकलशात्सुङ्ः ॥ ४० ॥ यतस्मिन्नेतरे वि
ष्णुः सर्वोपायविदीश्वरः ॥ योषिद्रूपमनिर्देश्यं दधार परमाद्भुतं ॥ ४१ ॥ प्रेक्षणीयोत्पलश्यामं सर्वावयव
सुंदरं समानकर्णाभरणं सुकपोलोन्नसाननं ॥ ४२ ॥ नवयौवननिर्वृत्तस्तनभारकृशोदरं ॥ मुखामोदानु
रक्तालिझंकारोद्विग्नलोचनं ॥ ४३ ॥ बिभ्रत्सुकेशभारेण मालामुत्फुल्लमल्लिकां ॥ सुग्रीवकंठाभरणं।
सुभुजांगदभूषितं ॥ ४४ ॥ विरजांबरसंवीतनितंबद्वीपशोभया कांच्या प्रविलसद्वल्गुचलच्चरणनूपु
रं ॥ ४५ ॥ सव्रीडस्मितविक्षिप्तभ्रूविलासावलोकनैः दैत्ययूथपचेतःसु काममुद्दीपयन्मुहुः ४६
३९ टीका एवं ॥ ४० ॥ प्रेक्षणीयमुत्पलवत्श्यामं सर्वेषु अवयवेषु सुंदरं समानयोः आभरणं यस्मिंस्तत् ॥ ४२ ॥ शोभना ग्रीवा
येन तत्कंठाभरणं यस्मिन् निवासभुजयोः अंगदाभ्यां भूषितं ॥ ४४ ॥ विरजांबरेण संवितो नितंब एव द्वीपो विशाल
त्वात् तस्य शोभाय कांच्या सकंठया विलसद्वल्गु यथा भवत्येवं चलनौ चरणौ यस्य नूपुरे यस्मिन् ॥ ४५ ॥
सव्रीडेन समं विक्षिप्ते के पिनाया भ्रू तस्या विलासेन सह या नव अवलोकितानि तैर्दैत्ययूथपानां चेतःसु मुहुर्मुहुः का

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे षष्ठमोध्यायः ॥ ५ ॥ नवमे मोहिते दैत्यैर्वर्णितेस्त नभाजने ॥ नदंषेनेन देवेभ्यो मथितं दत्तं ततो यथा
ग्रहातृप्ती स्यं यथामृतिः इति वदंतः कालमित्यादि पञ्चसु ॥ २ ॥ मथ्नती वत्नाभयंनीव ॥ ३ ॥ कस्यासीत्यर्षु तत्र मस्यामिः ॥ ४
तम्नेनवैकेश्चिडुकः एवंन्याहु नेतिन्वान्नाव्रमरादिभिरस्यः ॥ ५ ॥ एवं न ज्ञानी मह इति तत्रापि तज्ज्ञानीमपव ॥ ६ ॥ स्त्रासना ॥

इति श्रीभागवते षष्ठस्कंधे षष्ठमोध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकः ॥ तेन्योन्यतो सुराः पात्रं हरंतः त्यक्तसौहृदाः ॥ क्षिपंतो द
स्युधर्माणआयांतीं ददृशुः स्त्रियं ॥ १ ॥ अहो रूपमहो धाम अहो अस्यानवं वयः ॥ इति ते तामभिद्रुत्य पप्रच्छुर्जात
हृच्छया ॥ ४ ॥ कानं कंजपलाशाक्षि कुतो वा किं चिकीर्षसि ॥ कस्यासि वद वामोरु मथ्नंतीव मनांसि नः ॥ ५ ॥ न
वयं त्वामरैर्दैत्यैः सिद्धगंधर्वचारणैः ॥ नास्पृष्टपूर्वां जानीमो लोकेशैश्च कुतो नृभिः ॥ ६ ॥ नूनं त्वं विधिना सुभ्रु प्रे
षिता सत्यशरीरिणां ॥ सर्वेंद्रियमनःप्रीतिं विधातुं सघृणेन किं ॥ ५ ॥ सा त्वं नः स्पर्धमानानामेकवस्तुनि मानिनि ॥
ज्ञातीनां बद्धवैराणां शं विधत्स्व सुमध्यमे ॥ ८ ॥ वयं कश्यपदायादा भ्रातरः कृतपौरुषाः ॥ विभजस्व यथान्यायं
नैव भेदो यथा भवेत् ॥ ७ ॥ इत्युपामंत्रितो दैत्यैर्मायायोषिद्वपुर्हरिः ॥ प्रहस्य रुचिरापांगैर्निरीक्षन्निदमब्रवी
त् ॥ ८ ॥ श्रीभगवान् ॥ कथं कश्यपदायादाः पुंश्चल्यां मयि संगताः ॥ विश्वासं पंडितो जातु कामिनीषु न याति
हि ॥ ९ ॥ शालावृकाणां स्त्रीणां च स्वैरिणीनां सुरद्विषः ॥ सख्यान्याहुरनित्यानि नूत्नं नूत्नं विचिन्वतां ॥
१० ॥ श्रीशुकः ॥ इति ते क्ष्वेलितैस्तस्या आश्वस्तमनसोऽसुराः ॥ जहसुर्भावगंभीरं ददुश्चामृतभाजनं ॥ ११ ॥ ॥ ॥
मिदं न दृष्टं न जानीमः स्रोपणासंपादितमित्याहुः ॥ नूनमिति सर्वेंद्रियाणां मनसः च प्रीतिं विधातुं सघृणेन किं प्रेषितासि किं
वा यदृच्छयैवागतासि नेवं नूनं प्रेषिताप्येवेत्यर्थः ॥ ५ ॥ भेदो विग्रहो यथा न भवेत्तथा ॥ ७ ॥ संगताः प्रवृत्ताः ॥ ९ ॥ हे
सुरद्विषः ॥ १० ॥ भावेन केनाप्यभिप्रायेण गंभीरं यथा भवत्येवं जहसुः ॥ ११ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ईषल्लिसितेन शोभा यस्याः तथा मया कृतं सा धावा यथ्यपुपेत मंगीकृतं न ताहि विभते ॥ १२ ॥ सम वपुंगवाः दैत्य श्रेष्ठाः श्र
माणा मियत्नाम जानेतः ॥ १३ ॥ यथोपजोषं यथ प्रीति सृष्टं तस्य लक्षणं सृष्टं येत्र निर्मुक्त मुक्तं वासः स्वयं भुवा शस्ते ।
तस्मां गालि केषु तावन्मात्रेण सर्वदा प्राग ग्रेषु संविविशुः ॥ १४ ॥ धूप धामोदिताया स्वरभी कृता यां शालायां ॥ १६ ॥ स्रथ
तस्यां शालायां हेतवेंद्र सा कलश पाणिरा विवेश का ... धंभूताम णिनं या दीक कनिष्ठ कर स्य कर भोवहिः करभस

तेतः गृहीतामृत भाजने हृदि विंभा यई षल्लित शोभ यामिता यथ्यपुपेन कृचसाध साफ वा कृतं मया ।
वो विभजे सुधामिमो ॥ १७ ॥ इत्यभिव्याहृतं तस्या श्राकर्णा सुरपुंगवाः स्रश्रमाणा विदतस्य तत्रेयत्यव
मेसत ॥ १२ ॥ यथोपजोषं वासांसि परिधाया हतानि ते कोशाघु प्राविशास्सर्वे प्राग ग्रेष्व भिभूषिताः ॥ १४ ॥ स्रथो
पोष्य कृत स्नाना कृत्वा दत्त्वा विधानते ॥ दत्त्वा यो विप्रमुख्येभ्यः कृतस्व स्त्ययना द्विजैः ॥ १५ ॥ प्रासुस्व ष्वपवि
ष्टेषु सेषु दितिजे षु च ॥ धूपामोदित शालायां ज्वच्छायां माल्य दीपकैः ॥ १६ ॥ तस्यां नरेंद्र करभोरु रुशा दुकू ।
ल श्रोणी तटाल सगति र्मद विह्वलाक्षी ॥ सा कूजती कनक नूपुर शिंजितेन कुंभ स्तनी कलश पाणि रथा ।
या विवेश ॥ १७ ॥ तां श्रीसखीं कनक कुंडल चारु कर्ण नासा कपोल वदनां परदेवता ख्यां ॥ संवी क्ष्य संममु
दुरुत्स्मित वीक्षणेन देवा सुरा विगलित स्तन पट्टिका नाम ॥ १८ ॥ ॥

दृशौ यस्याः माऽशां कमनीयं दुकूलं यस्मिंस्तेन श्रोणी तटेन विशालया श्रोणया स लसा मंदागा
ति र्यस्याः सापांदा तवे करभसदृशोयोः ऊर्वी यस्य दुकूलं यस्याः सा चासौ श्रोणीत स्याः तटेनाल सगति श्च मदेन
विह्वले नक्षुष्टी णी यस्याः ॥ १७ ॥ तां श्रियाः सखीमिव स्थितां देवा सुराः समस्मुह्यः कथं भूता कनकमये कुंडले य
स्याः सा चासौ चारवः कर्णादयो यस्याः सा च विगलिता विस्रस्ताः स्तनपट्टिका या श्रेतो यस्या नाम ॥ १८ ॥

एवंनामोहयित्वाथन्कृतवांस्तदाहविभिः प्रस्तवाणांस्तथादानेसर्पाणांह्नीरदानमिवदुर्नयंप्रन्यायंमन्यानो सर्थाने
भ्योनव्यभजत [illegible] प्रयंभावः दैत्यैर्मदीयंसाधुप्रसाधुवासर्वमनुमतमेवप्रनेनामङ्गक्तादेवानेवपावयिष्या
मि किंचैतैर्यथान्यायंविभजद्भिर्लब्धं ॥ नचैतेभ्योजात्यवक्रेभ्योदानेन्याय्यंप्रतस्तेभ्यः सर्थानदास्यामिति ॥ १९ ॥ एवंक्रोधः
थग्विविक्ताः कल्पयित्वापृथगासनानपंक्तिषुस्तेषुतत्सजातीयेषुतेष्वासुरानपिप्रतारणार्थंपवोपवेशयामास २
ड्यमेवैर्वद्धमानप्रियवाक्यादिनातानतिक्रम्यातिक्रम्यागमैनैः दूरस्थानपिदेवान् ॥ २१ ॥ तथाकृतः स्नेहोयेषुस्त्रि

प्रस्तवाणांस्तथादानेसर्पाणामिवदुर्नयं ॥ मत्वाजातिनृशंसानांतांत्यभजदच्युतः ॥ १९ ॥ कल्पयित्वापृथक्पं
क्तीस्तेषामेवजानानामिति तांश्चोपवेशयामास स्वास्वेषुपंक्तिषु ॥ २० ॥ दैत्यान्गृहीतकलशो वञ्चयन्नुपसं
चरैः दूरस्थान्पाययामासजरामृत्युहरांसुधां ॥ २१ ॥ तेपालयंतः समयमसुराः स्वकृतंनृप ॥ तूष्णीमास
न्कृतस्नेहाः स्त्रीविवादजुगुप्सया ॥ २२ ॥ तस्यांकृतातिप्रणयाः प्रणयापायकातराः ॥ बहुमानेनचाबद्धा
नोचुः किंचनविप्रियं ॥ २३ ॥ देवलिंगप्रतिच्छन्नः स्वर्भानुर्देवसंसदि ॥ प्रविष्टः सोममपिबच्चंद्रार्काभ्यांचसूचि
तः ॥ २४ ॥ चक्रेणक्षुरधारेणजहारपिबतःशिरः ॥ हरिः तस्यकबंधस्तुसुधयाप्लावितोपतत् ॥ २५ ॥ शिरस्त्वमर
तांनीतमजोग्रहमचीक्लृपत ॥ यस्तुपर्वणिचंद्रार्कावभिधावतिवैरधीः ॥ २६ ॥ ॥

यामस्त्रीविवादजुगुप्सया ॥ २२ ॥ कृतोतिप्रणयः स्नेहोयैः प्रणयापायेनकातराभीताः एतेनावञ्चयणः पूर्वं
किंचिन्निवेदनप्रयंतधीराः ॥ त्वयाप्रणीतत्वमित्यादिबहुमानेनचप्राबद्धानियंत्रिताः समयपालनादिभिः सद्भिरेते
कास्तौः अप्रियंकिंचिदपिनोचुः किंतुतूष्णीमासन् ॥ २३ ॥ देवपंक्तौचंद्रार्कयोर्मध्येप्रविष्टः सोमममृतमपिबत् २४
हरिः तस्यशिरोजहारप्लावितः पतितः ॥ २५ ॥ ग्रहत्वमर्यादित्वंतयग्रहत्वादिकारणम् ॥ २६ ॥ ॥ । ॥ । ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी २९

हविर्भक्तानामेवाप्यमाः फलं नान्येषामित्येवमाख्याननात्पर्यमाह ॥ एवमिति ॥ समादेशाद्यो येषां हेतुर्मंदरा
दिः अर्थः समुद्रे स्थितं वीरुधादि ॥ विविधः कल्पः फलं केषांचित्तानं केषांचिन्नेति वैचित्र्यं येषां ते फले वैषम्यं वेनाब्भवुवि
न्यार्थः तदेवाह तत्रेति सुरगणाः पादपंकजरजः श्रयणाद्देवा अमृतं फलमापुः सत्यत्वे सेव्यत्वमित्यर्थः यत्तु दैत्यानित्यसेवेयातु
एतदेवोपपादयति ॥ २९ ॥ यदिति असुभिः प्राणैः वसुभिर्धनैः प्राणादिभिर्देहात्मजादिषु नृभिर्यद्युज्यते देहाद्यर्थं यत् क्रियते
इत्यर्थः तदसदसद्यर्थं भवति कुतः पृथक्त्वात् भेदाश्रयत्वात् शाखानिषेचनवत् ॥ तैरेव प्राणादिभिरीश्वरोद्देशेन यत् क्रियते

पीतप्रायेऽमृते देवैर्भगवांल्लोकभावनः ॥ पश्यतामसुरेंद्राणां स्वं रूपं जगृहे हरिः ॥ २७ ॥ एवं सुरासुरगणाः स
मदेशकालहेत्वर्थकर्ममतयोऽपि फले विकल्पाः ॥ तत्रामृतं सुरगणाः फलमंजसापुर्यत्पादपंकजरजः श्र
यणान्न दैत्याः ॥ २८ ॥ यद्युज्यतेऽसुवसुकर्ममनोवचोभिर्देहात्मजादिषु नृभिस्तदसत्पृथक्त्वात् ॥ तैरेव स
द्भवति यत्क्रियतेऽपृथक्त्वात्सर्वस्य तद्भवति मूलनिषेचनं यत् ॥ २९ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥
शुकः ॥ इति दानवदैतेया नाविंदन्नमृतं नृप ॥ युक्ताः कर्मणि यत्ताश्च वासुदेवपराङ्मुखाः ॥ १ ॥ साधयित्वा
मृतं राजन्पाययित्वा स्वकान्सुरान् ॥ पश्यतां सर्वभूतानां ययौ गरुडवाहनः ॥ २ ॥ सपत्नानां परामृद्धिं दृष्ट्वा ते दि

इत्यर्थः तत्तु सन्महाफलं भवति कुतः अपृथक्त्वात् ईश्वरस्य सर्वत्रानुगतत्वात् ॥ तत्र दृष्टान्तः यन्मूले मूलनिषेचनं
तस्य यथा सर्वस्य स्कंधशाखादेरपि भवतीति यद्वा असन्नौपचम्योः एव यं कं पर्यालोच्य भेददृष्ट्या देहाद्युद्देशेन यत्तु तद
सत् अपृथक्त्वं पर्यालोच्य ईश्वरदृष्ट्या तैरेव तेषु एव च यत् क्रियते तत्सद्भवतीति शेषं समानं ॥ २९ ॥ इति श्रीभावार्थदीपि
कायां अष्टमस्कंधे नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ दशमे मत्सरादूर्ध्वं यावद्भाग्यं मथ्यसुरैः ॥ दैत्यमायाविषक्तेषु देवेष्वाविर्बभौ
हरिः ॥ तदेवममृतानाप्तिरभक्तानामिति वितं ॥ भक्तममृतं तत्र प्राणहानिः पुनः स्फुटीयते ॥ ॥ ॥ ॥

पृ॰ ३ ॥

क्रियत

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

रणः संग्राम उद्दन्वतः समुद्रस्यतीरे बभूव ५ ॥ अन्योन्यं समामाद्य निजघ्नुः ॥ ६ ॥ विद्यजनपदादिभिश्च वीराणां मालाभि
श्चवानिभिर्देवदानववीराणां धनिन्यो यादसां मालाभिः सागराविवेक्षन्तु विनिश्च तुणामन्वयः यादोभिर्वितिवासिनेर

ततः सुरगणाः सर्वे समथयापीनये पिताः शतिसंयुयुधर्शीसैर्नारायणप्रायणाः ॥ ५ ॥ तत्रदेवासुरोनामरणः
परमदारुणः रोदसुरन्वतोमामेस्तुमुलो लोमहर्षणः ॥ ५ ॥ तत्रान्योन्यं सपत्नास्ते संरब्धमनसो रणे समासा
द्यासिभिर्बाणैर्निजघ्नुर्विविधायुधैः ॥ ६ ॥ शंखतूर्यमृदंगानां भेरीडमरिणां महान् हस्त्यश्वर[illegible]थपत्तीनां
नदतां निःस्वनोभवत् ॥ ७ ॥ रथिनो रथिभिस्तत्र पत्तिभिः सह पत्तयः हया हयैरिभाश्चेभैः समसज्जन्त संयुगे
८ उष्ट्रैः केचिद्विभैः केचिदपरे युयुधुः खरैः ॥ केचिद्गौरमृगैर्ऋक्षैर्द्वीपिभिर्हरिभिर्भटाः ॥ ९ ॥ गृध्रैः कंकैर्बकैः
श्येनैर्भासैस्तिमिंगिलैः ॥ शरभैर्महिषैः खड्गैर्गोवृषैर्गवयारुणैः ॥ १० ॥ शिवाभिराखुभिः केचित्कृक
लासैः शशैर्नरैः ॥ बस्तैरेके कृष्णसारैर्हंसैरन्ये च सूकरैः ॥ ११ ॥ अन्ये जलस्थलखगैः सत्त्वैर्विकृतविग्रहैः सेन
योरुभयोराजन्विविशुस्तेग्रतोग्रतः ॥ १२ ॥ चित्रध्वजपटैराजन्नातपत्रैः सितामलैः ॥ महाधनैर्वज्रदण्डैर्व्यजनैर्बार्ह
चामरैः ॥ १३ ॥ वातोद्धूतोत्तरोष्णीषैरर्चिर्भिर्वर्मभूषणैः स्फुरद्भिर्विशदैः शस्त्रैः सुतरां सूर्यरश्मिभिः देवदानव
वीराणां ध्वजिन्यौ पाण्डुनन्दन ॥ रेजतुर्वीरमालाभिर्यादसामिव सागरौ ॥ १४ ॥ वैरोचनो बलिः संख्ये सोऽसुराणां च
मूपतिः ॥ यानं वैहायसं नाम कामगं मयनिर्मितम् ॥ १५ ॥ सर्वसांग्रामिकोपेतं सर्वाश्चर्यमयं प्रभो ॥ अप्रतर्क्यमनि
र्देश्यं दृश्यमानमदर्शनम् ॥ १० ॥ ॥

मल्लेरानपदे स्ववारे स्ववामरेत्रव्यजनैः स्व ॥ ७ ॥ वातेनोद्धूतैरुत्तरैरुत्तरीयैरुष्णीषैश्च स्वर्सूर्यरश्मिभिः सुतरां स्फुरद्भि
र्ल एवं टीकाः ॥ १५ ॥ असुराणां चमूः तस्याः पतिः सबलिर्यानमास्थितः ॥ १६ ॥ ॥ ॥ ॥

श्री भाग॰ स्कं॰ टी॰ ४२

डदये उदयगिरिशिखरस्थः चंद्र इव विरेजे ऽतित्रयाणामनयः ॥ १५ ॥ एवं ते निप्रस्रवणानि यस्मिन्निति मद्ध्यारासाद्र।
रूपं ॥ १७ ॥ नानावाहनादीनि येषां ते देवाश्रस्त्रा मिथो युयुधुः ॥ २६ ॥ एवं टीका ॥ २७ ॥ इन्द्रेणान्ये बाहु युयोधेति ॥ सप्तभिः ॥ अ

आस्थितस्तद्विमानाग्र्यं सर्वानीकाधिपैर्वृतः ॥ बालव्यजनछत्राग्र्यै रेजे चंद्र इवोदये ॥ १६ ॥ तस्यासन्सर्वतो या
नैर्यूथानां पतयो ऽसुराः नमुचिः शंबरो बाणो विप्रचित्तिरयोमुखः ॥ १७ ॥ द्विमूर्धा कालनाभोथ प्रहेतिर्हेतिरिल्व हेति २
लः शकुनिर्भूतसंतापो वज्रदंष्ट्रो विरोचनः ॥ १८ ॥ हयग्रीवः शंकुशिराः कपिलो मेघदुंदुभिः ॥ तारकश्चक्र
जंभ ४ दृक् शुंभो निशुंभो जंभ उत्कलः ॥ १९ ॥ अरिष्टोरिष्टनेमिश्च मयश्च त्रिपुराधिपः ॥ अन्ये पौलोमकालेया नि
वातकवचादयः ॥ २१ ॥ अलब्धभागाः सोमस्य केवलं क्लेशभागिनः ॥ सर्व एव रणमुखे बहुशो निर्जितामराः २२
सिंहनादं विमुंचंतः शंखान्दध्मुर्महारवान् ॥ दृष्ट्वा सपत्नानुत्सिक्तान्बलभित्कुपितो भृशं ॥ २३ ॥ ऐरावतं दि
युयुधे ६ क्करिणमारूढो शुशुभे स्वराट् ॥ यथा स्रवत्प्रस्रवणमुदयाद्रिमहर्पतिः ॥ २४ ॥ तस्यासन्सर्वतो देवा
नानावाहध्वजायुधाः लोकपालाः सहगणैर्वाय्वग्निवरुणादयः ॥ २५ ॥ तेन्योन्यमभिसंसृत्य क्षिपंतो मर्म ४
भिर्मिथः ॥ आह्वयंतो विशंतोग्रे युयुधुर्द्वंद्वयोधिनः ॥ २६ ॥ युयुधे बलिरिंद्रेण तारकेण गुहोस्यत ॥ वरुणो हेति
नायुध्यन्मित्रो राजन्प्रहेतिना ॥ २७ ॥ यमस्तु कालनाभेन विश्वकर्मा मयेन च ॥ शंबरो युयुधे त्वष्ट्रा सवित्रा तु
विरोचनः ॥ २८ ॥ अपराजितेन नमुचिरश्विनौ वृषपर्वणा ॥ सूर्यो बलिसुतैर्देवो बाणज्येष्ठैः शतेन च २९ राहु
णा च तथा सोमः ॥ पुलोम्ना युयुधेनिलः ॥ निशुंभशुंभयोर्देवी भद्रकाली तरस्विनी ॥ ३० ॥

सात स्वास्यान युयुधाते इत्यर्थः ॥ २९ ॥ सूर्यो देव एक एव शतेन बलिसुतैः बाणज्येष्ठा येषां तैः ॥ ३० ॥ निशुंभशुंभाभ्यां देवी भद्र ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रीमहंतीन्याशोहाः तैः सहिताश्चैव्यैचराहाः एवंतके वल्लेगजादयउक्ताः कथंभूताः। निकृत्तावाहु दृयोर्याः छिन्नानिध
जादीनि येषां ते येषां दीनां पदाघातेरवयोगे चूर्णिता दायाधनाड्गा भूमेरुत्थिता वेणार्दिशाः। वंद्युमणिंच मृद्यैच्छा दः
यंल्लैदेवरूपेदेर्व्यवर्ततकथंभूताद सत्कतुतिभिः। रक्तोद्गवोः परिस्नुतान्मिक्तानयच्छापरिस्नवनादेतान्यवर्तत।

नि२

तथा कपिलजैर्नेन महिषेणा विभावसुः। रत्नलासदृशानापिर्व्वाततसुचैवविंदम ॥४३॥ कामदेवेन दुर्मर्षैरक्ता
लोमानृभिः सह ॥ वृद्धस्यातिलूशन मानवकेणाग्नानेश्वर ॥४४॥ मरुतोवातकवचैः कालेयैर्देवसेनामराः
विश्वेदेवालपौलोमैरुद्राः क्रोधवशैः सह ॥४५॥ तथेवमाजावन्योन्यं सेद्राः दैत्यसहत्यचयुध्यमानाः
अन्योन्यमासाद्य निजघ्नुर्जिगीषवस्तीक्ष्णाशयासितामवैः ॥४६॥ भुसुंडिभिश्चक्रगदाभिः पट्टिशैः
शक्तितुल्लुकैः प्रासपरश्वधैरपि ॥ निस्त्रिंशभल्लैः परिघैः समुद्गरैः साभिंडिपालैश्रुपरिवीसिवि १
छिद्रैः ॥४७॥ वाजाश्वरथाः सवथाः प्रदानयः ॥ सावोद्गवाहादिविधाविलुंठिताः निकृत्तबाहुरुशिरो
धरास्त्रयः छिन्नध्वजेषाश्च तेनैव भूषणाः ॥४८॥ तेषां पदाघातनयाचूर्णिता दायोधनाड्गणाउत्थि
तरजसा वेणार्दिशाः वंद्युमणिंवच्छादयन्प्रवर्ततासत्कतुतिभिः परिस्नुतः ॥४९॥ शिरोभिरुद्धृताकिरीट
कुंडलैः संरंभदष्टाभिः परिदष्टदच्छदैः महाभुजैः साभरणैः सहायुधैः सायास्तृताभूः करभोरुभि

वैभी ५९ ॥

भावेकः रक्तयाधाराणांनत्यंर्यनमुच्चलनादित्यर्थः प्रथमांतपाठेरणार्विशेषणं ॥५॥ टीका एवं ॥५॥ शिरोभिर्महाभु
जेषुकरैसरशेरुरुभिश्चमावणाभूः प्रकर्षेणास्तास्तृताःसतीविभोकथंभूतैः शिरोभिः उद्धृतानि उत्पतितानि
किरीटानि कुंडलानि वयेभ्यः संरंभपुक्तार्ह्रष्टायेपुतैः परिदष्टाद च्छदादोष्ठायेषुतैः ॥५९ । ॥ । ॥

श्री
भा० पु०
२२

पतितानि यानि तस्य शिरांसि तत्र तस्यैव दैत्यैर्मिलितैः पपात इत्यर्थः उद्यतानि प्रायुधानि येषां तैर्दोर्दण्डैर्भुजैः ॥ ४० ॥ बाहूनेवावृत
नपादस्तकान् प्रारोहेगजं यंतान् विप्राख्येयत विव्याध ॥ ४१ ॥ उर्मध्ये प्रमहतान् बलिः ॥ ४२ टंकाव त्रीदगाग्रैः शिखैः

कबंधास्तत्र वान्यतुः पतितस्वशिरोयाभिः उद्यतायुधदोर्दण्डैराधावंतो भटान्मृधे ॥ ४० ॥ बलिर्महेन्द्रं दशभिस्त्रि
भिरैरावतं शरैः ॥ चतुर्भिश्चतुरो वाहानेकेनारोहमार्च्छयत ॥ ४१ ॥ सतानापततः शक्रः तावद्भिः शीघ्रविक्र
मः चिच्छेद निशितैर्भल्लैरसंप्राप्तान्हसन्निव ॥ ४२ ॥ तस्य कर्मोत्तमं वीक्ष्य दुर्मर्षः शक्तिमाददे ॥ तां ज्वलंतीं म
होल्काभां हस्तस्थामच्छिनद्धरिः ॥ ४३ ततः शूलं ततः प्रासं ततस्तोमरमृष्टयः यद्यच्छस्त्रं समादद्यात्सर्वं तन्
दच्छिनद्विभुः ॥ ४४ ॥ ससर्जाथासुरीं मायामन्तर्धानगतोऽसुरः ततः प्रादुरभूच्छैलः सुरानीकोपरि प्र
भो ॥ ४५ ॥ ततो निपेतुस्तरवो दह्यमाना दवाग्निना ॥ शिलाः सटंकशिखराः चूर्णयन्त्यो द्विषद्बलं ४६ महो
रगाः समुत्पेतुः दन्दशूकाः सवृश्चिकाः सिंहव्याघ्रवराहाश्च मर्दयन्तो महागजान् ॥ ४७ ॥ यातुधान्य
श्च शतशः शूलहस्ता विवाससः छिन्धि भिन्धीति वादिन्यस्तथा रक्षोगणाः प्रभो ॥ ४८ ॥ ततो महाघ
ना व्योम्नि गंभीरपरुषस्वनाः ॥ अंगारान्मुमुचुर्वातैराहताः स्तनयित्नवः ॥ ४९ ॥ सृष्टो दैत्येन सुमहान्वह्नि
श्वसनसारथिः सांवर्तक इवात्युग्रो विबुधध्वजिनीमधाक् ॥ ५० ॥ ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः
प्रत्यदृश्यत प्रचंडवातैरुद्धूततरंगावर्तभीषणः ॥ ५१ ॥ एवं दैत्यैर्महामायैरलक्ष्यगतिभीषणैः सृ
ज्यमानासु मायासु विषेदुः सुरसैनिकाः ॥ ५२ ॥ न तत्प्रतिविधिं यत्र विदुरिन्द्रादयो नृप ध्यातः
प्रादुरभूत्तत्र भगवान्विश्वभावनः ५३

सहिताः ॥ ४८ ॥ स्तनयित्नवस्त्वंगारान्मुमुचुरित्यनुषंगः ॥ ४९ ॥ अधाक् अधाक्षीत् अदहदित्यर्थः ५० उद्धू
तैः तरंगैरावर्तैश्च भीषणः ॥ ५१ ॥ एवमेत्य सुदैत्यैः सृज्यमानासु ॥ ५२ ॥ यत्र यदा तदा तैः ध्यातः सन् ॥ ५३ ॥

२२

अथो अष्टायुधयुक्ता बाहवो यस्य श्रीकौस्तुभश्चानर्घ्यं किरीटं च कुंडले च उल्लसंति श्रीकौस्तुभादीनि यस्मिन् ॥ ५४ ॥
असुराणां कूटं कर्म मंत्रादिप्रयोगः तस्माज्जाताः महिना महिम्ना हेतुः स्मृतिरेव सर्वासां विपदां विमोक्षणं तत्र किमु
तद्धेतोः प्रवेशात् इत्यर्थः ॥ ५५ ॥ इभारिवाहः सिंहवाहः प्रहिणोत् क्षिप्तवान् लीलयैव तत् गृहीत्वा तेनाहनत् हन् ॥ ५६ ॥ हे नृप
यच्चक्रेण कृत्तशिरसौ पेततुः ॥ ततस्तथाभूतमपि आहत्य संचचार अंडजेंद्रं गरुडमहनत् ॥ तदहतेव गदया सह शिरो अच्छिनत् इत्यर्थः

ततः सुपर्णांसकृतांघ्रिपल्लवः पिशंगवासा नवकंजलोचनः ॥ अदृश्यताष्टायुधबाहुरुल्लसच्छ्रीकौस्तुभान
र्घ्यकिरीटकुंडलः ॥ ५४ ॥ तस्मिन्प्रविष्टेसुरकूटकर्मजा माया विनेशुर्महिना महीयसः ॥ स्वप्नो यथा हि प्रति
बोध आगते हरिस्मृतिः सर्वविपद्विमोक्षणं ॥ ५५ ॥ दृष्ट्वा मृधे गरुडवाहमिभारिवाह आविध्य शूलमहिनोद
थ कालनेमिः ॥ तल्लीलया गरुडमूर्ध्नि पतद्गृहीत्वा तेनाहनन्नृप सवाहमरिं त्र्यधीशः ॥ ५६ ॥ माली सुमाल्यति
बलौ युधि पेततुर्यच्चक्रेण कृत्तशिरसावथ माल्यवांस्तं ॥ आहत्य तिग्मगदयाहनदंडजेंद्रं तावच्छिरोच्छिन
दरेर्नदतोरिणाद्यः ॥ ५७ ॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे दशमोध्यायः ॥ १० ॥ श्रीशुकः ॥ अथो सुराः प्रत्युपलब्धचेत
सः ॥ परस्य पुंसः परयानुकंपया ॥ जघ्नुर्भृशं शक्रसमीरणादयः तांस्तान् रणे यैरभिसंहताः पुरा ॥ १ ॥ वैरो
चनाय संरब्धो भगवान्पाकशासनः ॥ उदयच्छद्यदा वज्रं प्रजा हाहेति चुक्रुशुः ॥ २ ॥ वज्रपाणिस्तमाहेदं तिरस्कृ
त्य पुरः स्थितं ॥ मनस्विनं सुसंपन्नं विचरंतं महामृधे ॥ ३ ॥ नटवन्मूढ मायाभिर्मायेशान्नो जिगीषसि ॥ जित्वा बा
लान्निबद्धाक्षान् नटो हरति तद्धनं ॥ ४ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमस्कंधे दशमोध्यायः ॥ १० ॥ एकादशे तु देवेषु देत्यघातिषु नारदः देवा
न्वारयच्छुक्रो मृतान्दैत्यानजीवयत् उदयच्छत् उद्यमितवान् ॥ १ ॥ निबद्धान्यक्षाणि येषां तान् बालान् जित्वा नटः कप
टवृत्तिर्यथा ॥ यथा नेत्रबंधने हरति तथा हे मूढ मायेशान् अस्मान् जेतुमिच्छसि इति भावः ॥ ४ ॥ राम ॥

श्री. भाग. स्क. ८

आरुरोहेति रथो रोधु सिंहयुक्तं तियेव डासि स्यंदनं तिष्ठलं चयतु सिंहयुक्तं तिमो हमि सिंहयुक्तं नीत्वर्थः त्रयो विष्णुनो मिपातयामि ५
कालवशानेकालं यंत्रिनेत्रेनो न हृष्यंति ॥ न तु एवं विविके सूर्यमपंडितास्त्रनिपुणाः ॥६॥ न तु कीर्तिर्जयादावात्मानं साधयेन मा।

आरुरोहेति मायाभिः मायाभिः स्यंदनं तियेदिवं ॥ नान्दस्य विष्णुनाम्यत्ता नान्यर्वस्मा ह्वपदादयः ॥५॥ सोहं हं दुर्मायिनस्तेयथ वा।
त्रुणाशनपर्वाणः ॥ शिरो हनिष्ये महात्मन ववदस्तानातिमिः सह ॥६॥ बलिः संग्रामे वर्तमानानां कालचोदितकर्म
णा कीर्तिर्जयोजयो मृत्युः ॥ सर्वेषां स्यु रनुक्रमात् ॥७॥ तमिमं कालवशानेजनाः पश्यंति स्वयं ॥ न हृष्यंति न शोच
न्ति नतत्र यूयमपंडिताः ॥८॥ न वयं मन्यमानानां आत्मानं तत्र साधनं ॥ गिरो वः साधुशोच्यानां गृह्णीमो मर्मताड
नाः ॥९॥ शुक उवाच इत्याक्षिप्य विभुं वीरो नाराचैर्वीरमर्दनः आकर्णपूर्णैर्बहुनः दास्तैपराहतं पुनः ॥१०॥ एवं निरा
कृतो देवो वैरिणा नस्य वादिना नामृष्यत्तदधिक्षेपं तोत्राहत इव द्विपः ॥११॥ प्राहरत्कुलिशं तस्मै अमोघं परमर्द धं
ने सयानो व्यपतत् भूमौ छिन्नपक्ष इवाचलः ॥१२॥ सखायं पतितं दृष्ट्वा जंभो बलिसखः स्वहृत् अभ्ययात् सौहृदं सख्यु
र्हतस्यापि समाचरन् ॥१३॥ ससिंहवाह आसाद्य गदामुद्यम्य रंहसा ॥ जत्रावताडयच्छक्रं गजं च सुमहाबलः १४
गदाप्रहारव्यथितो भृशं प्रविह्वलितो गजः ॥ जानुभ्यां धरणीं स्पृष्ट्वा कश्मलं चपरं ययौ ॥१५॥ ततो रथो मातलि
ना हरिभिर्दशशतैर्वृतः आनीतो द्विपमुत्सृज्य रथमारुरुहे विभुः ॥१६॥ तस्य तन्पूजयन् कर्म यंतुर्दानवसत्तमः
शूलेन ज्वलता तं तं स्मयमानोऽहनन्मृधे ॥१७॥ सेहे रुजं सुदुर्मर्षां सत्वमालंब्य मातलिः ॥ इंद्रो जंभस्य संक्रुद्धो वज्रे
ण पाहरच्छिरः ॥१८॥ जंभं श्रुत्वा हतं तस्य ज्ञातयो नारदादृषेः ॥ नमुचिश्च बलः पाकस्तत्रापेतुस्त्वरान्विताः १९
न्यमानानो वाणिरो नगृह्णीमः मर्मसुताडयंत्यादिप्रलाः २० विभुमिंद्रकुशाः ॥२१॥ सयानः ॥ विमानसहितं ॥२२॥ नमु
चिर्बलिः पाकश्चेति त्रय आजग्मुः ॥ त्रयाणां एषां विक्रमानाह ॥ २३ ॥ ॥ ॥

२८

इं ११ नोत्रमं २

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हरीतितिक्षिभिः हर्यश्वस्येंद्रस्य तावद्भिर्दशशतैः शरैः ॥२१॥ आहत्यरुद्ध्वा विद्धा २३ ॥ आविद्धालीनं सूर्यं ॥२४॥ वणि
क्पथाः वणिजां भिन्ना नौर्येषां ते भिन्नानाव दृष्टान्तः ॥२५॥ तुराषाडिंद्रः स्वश्वादिसहितो विनिर्गतः स्वग्रणीः

वचोभिः परुषैरिंद्रमर्दयंतोस्य मर्मसु । शरैरवाकिरन्मेघा धाराभिरिव पर्वतं ॥२०॥ हरीन्दश
शतान्याजौ हर्यश्वस्य बलः शरैः । तावद्भिर्दयामास युगपल्लघुहस्तवान् ॥२१॥ शताभ्यां मातलिं
पाको रथं सावयवं पृथक् । सकृत्संधानमोक्षेण तदद्भुतमभूद्रणे ॥२२॥ नमुचिः पंचदशभिः
स्वर्णपुंखैर्महेषुभिः । आहत्य व्यनदत्संख्ये सतोय इव तोयदः ॥२३॥ सर्वतः शरकूटेन शक्रं सरथसा
रथिं । छादयामासुरसुराः प्रावृट्सूर्यमिवांबुदः ॥२४॥ अलक्षयंतस्तमतीव विह्वला विचुक्रुशुर्दे
वगणाः सहानुगाः । अनायकाः शत्रुबलेन निर्जिता वणिक्पथा भिन्ननवो यथार्णवे २५ ८
ततः तुराषाडिषुबद्धपंजराद्विनिर्गतः साश्वरथध्वजाग्रणीः । बभौ दिशः खं पृथिवीं च रोचयन्स्व
तेजसा सूर्य इव क्षपात्यये ॥२६॥ निरीक्ष्य पृतनां देवः परैरभ्यर्दितां रणे । उदयच्छद्रिपुं हंतुं वज्रं व
ज्रधरो रुषा ॥२७॥ स तेनैवाष्टधारेण शिरसी बलपाकयोः । ज्ञातीनां पश्यतां राजन् जहार जनय
न्भयं ॥२८॥ नमुचिस्तद्वधं दृष्ट्वा शोकामर्षरुषान्वितः । जिघांसुरिंद्रं नृपते चकार परमोद्यमं ॥२९॥ अ
श्मसारमयं शूलं घंटावद्धेमभूषणं । प्रगृह्याभ्यद्रवत्क्रुद्धो हतोसीति वितर्जयन् ॥३०॥ प्राहिणो
द्देवराजाय निनदन्मृगराडिव ॥३१॥ तदापतद्गगनतले महाजवं विचिच्छिदे हरिरिषुभिः
सहस्रधा । तमाहनन्नृप कुलिशेन कंधरे रुषान्वितस्त्रिदशपतिः शिरो हरन् ॥३२॥ न तस्य हि
त्वचमपि वज्र ऊर्जितो बिभेद यः सुरपतिनौजसेरितः । तदद्भुतं परमतिवीर्यवृत्रभित्तिरस्कृतो

सारथिः ॥२८॥ शोकामर्षाभ्यां पूर्णो रुषा क्रोधेनान्वितः ॥२९॥ घंटावद्घंटाभिर्युक्तं ॥३०॥ अतिवीर्यं वृ

[illegible]

॥ २१ ॥ [illegible]

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भग टी ५४

पतत्रैः पतैः॥ २४॥ सारमयं वीर्याधिकं त्वाष्ट्रं तपः सर्वं वृत्रः सेयेन वेणामया विपाटितः॥ २५॥ ब्रह्मतेजः दधीचेः सामर्थ्यं
२६ प्राद्युम्नस्याभ्यां॥ २७॥ मन्युर्नैवेति॥ २८॥ उभयात्मत्वमेवाह॥ न शुष्केण नचार्द्रेण फेनेन याव छेदितः अपांफेनेन नमु
न समादिष्टो विभिन्ना बोर्बत्नः प्रतिहतोयतः किमि॥ देवयोगेन भूतं लोकविमोहनं॥ ३३॥ येनैव एवं महद्वी
णांपतत्रैर्दृष्टेत्नान्यये॥ हतानि विशतानां भावैः पतत्रैः पततां भुवि॥ ३४॥ तपः सारमयं त्वाष्ट्रं वृत्रोयेन।
विपाटितः अन्येचापि बलोपेताः सर्वास्त्रैरक्षततनवः॥ ३५॥ सोयं प्रतिहतो वज्रो मया मुक्तोसुरेल्पके नाहं त
दाददे दंडं ब्रह्मतेजोप्यकारणं॥ ३६॥ इति शक्रं विषीदंतं आह वागशरीरिणी॥ नायं शुष्कैरथो नार्द्रैर्वध
महतिदानवः॥ ३७॥ मयास्मै यद्वरो दत्तो मृत्युर्नैवार्द्रशुष्कयोः॥ अतोन्यश्चिंतनीयस्ते उपायो मघवन् रिपोः॥ ३८
[illegible] तां दैवीं गिरमाकर्ण्य मघवान् सुसमाहितः॥ ध्यायन्फेनमथा
पश्यदुपायमुभयात्मकं॥ ३९॥ न शुष्केण न चार्द्रेण जहार नमुचेः शिरः तं तुष्टुवुर्मुनिगणा माल्यैश्चावा
किरन्विभुं॥ ४०॥ गंधर्वमुख्यौ जगतुर्विश्वावसुपरावसू देवदुंदुभयो नेदुर्नर्तक्यो ननृतुर्मुदा॥ ४१॥ अ
न्येप्येवं प्रतिद्वंद्वान् वाय्वग्निवरुणादयः सूदयामासुरस्त्रौघैर्मृगान्केसरिणो यथा॥ ४२॥ ब्रह्मणा प्रेषि
तो देवान्देवर्षिर्नारदो नृप॥ वारयामास विबुधान्दृष्ट्वा दानवसंक्षयं॥ ४३॥ नारद भवद्भिरमृतं प्राप्तं ना
रायणभुजाश्रयैः श्रिया समेधिताः सर्वे उपारमत विग्रहात्॥ ४४॥ शुकः संयम्य मन्युसंरंभं मानयंतो
मुनेर्वचः गीयमानानुचरैर्ययुः सर्वे त्रिविष्टपं॥ ४५॥ येवशिष्टा रणे तस्मिन्नारदानुमतेन ते॥ बलिं विप
न्नमादाय अस्तंगिरिमुपागमन्॥ ४६॥ तत्राविनष्टावयवान्विद्यमानशिरोधरान् उशना जीवयामास सं
जीविन्या स्वविद्यया॥ ४७॥ बलिश्चोशनसा स्पृष्टः प्रत्यापन्नेंद्रियस्मृतिः पराजितोपि नाखिद्यल्लोक
वेः शिरश्छेदोप्रवर्तयत इति॥ ४८॥ अनुचरैः रूपगीयमाना इत्यर्थः उपगीयमाना नेत्यनुचरैः॥ सहस्ति वा॥ ४९
प्रविनष्टा अवयवा येषां विद्यमाना शिरोधरा येषां तान्॥ ४७॥ प्रत्यापन्ना निवृत्ताः प्राणा इंद्रियाणि स्मृतिश्च ये

त्वयि किंचिन्न वाश्चर्य्यं वयं त्वाश्चर्य्यमानसाः इति वदन्महादेवस्तुष्टाव हरिमष्टभिः ३

इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे एकादशः ॥११॥ द्वादशे मोहिनीरूपविभ्रमालोकनोत्सुकं भवं संमोहयामास हरिः पुनरमोहयत् ॥ अमृतमन्नभूतमाविर्भावितं सोमपायिनां तद्भुक्तं ॥ इति वक्ष्यमहादेवमोहप्रसंगसमुपवर्णनेन हरिः सोममपाययदिति उदितं निशम्य सत्यजत्रालेन यत्रातद्रूपं द्रष्टुं ययावित्यन्वयः ॥ सोमया उमया सह ॥ त्वयि महामाया विनिपतिरस्त्रेव न हि किंचित्किंविद्योदितं भिव वयं न परमकौतूहलेन द्रष्टुमायाता इति वक्ष्यमाणं बोधयन्स्तौति ॥४॥ देवदेवेत्यादि देवानां देवस्यन तत्राह [illegible] हे जगद्व्यापिन्कुतः हे जगन्मय नहि किं प्रथ

इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टमस्कंधे एकादशोऽध्यायः ॥११॥ बादरायणिरुवाच ॥ वृषध्वजो निशम्येदं योषिद्रूपेण दानवान् । मोहयित्वा सुरगणान्हरिः सोममपाययत् ॥१॥ वृषमारुह्य गिरिशः सर्वभूतगणैर्वृतः । सह देव्या ययौ द्रष्टुं यत्रास्ते मधुसूदनः ॥२॥ सभाजितो भगवता सादरं सोमया भवः । सूपविष्ट उवाचेदं प्रतिपूज्य स्मयन्हरिम् ॥३॥ महादेवः ॥ देवदेव जगद्व्यापिन् जगदीश जगन्मय । सर्वेषामपि भावानां त्वमात्मा हेतुरीश्वरः ॥४॥ आद्यन्तावस्य यन्मध्यमिदमन्यदहं बहिः । यतोऽव्ययस्य नैतानि तत्सत्यं ब्रह्म चिद्भवान् ॥५॥

नेन ॥ हे जगदीश अतएव कुतः न त्वाह सर्वेषामपि भावानां हेतुः स्रष्टा ईश्वरः आत्मत्वात् तत्तदंतर्यामी च ततश्च न भिन्न इत्यर्थः ॥४॥ ननु जगन्मयत्वात् जगतः अन्यत्वादिना सन्नैव न च जगत् अन्यत्वादिना चममापि किं तथा नेत्याह आद्यन्तावि जगतो मध्यं च यस्य जगतो कालाणि भवंति सर्वाणि वा यस्य ये तानि अवयवमध्यानि न संति यच्च बहिः इदं कार्यस्यदृश्यमहं कोर्तास्यदेहबहिर्भोग्यं अन्यद्भोक्तृ चेतनं स्तं च चिद्रूपं भवान् ॥ अतोऽनंतत्वविकारादिशंके ।

श्रीदे॰ चा॰ त्यर्थः ५ ॥ दुदे॰

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग ८ टी० २४

दपने ५

तदेवंभूतस्य मम तत्वं नामावादः प्रमाणं इत्याह तदेवेति उभयतः इहामुत्र च संगं त्यक्त्वा ॥ ४ ॥ तद्ब्रह्मेति वृद्धं दुहं तत्वं संसारो दासीनस्य मम च वर्णाभोजोपासनया किंतेनैव नाशदत्वमिति ब्रह्मत्वेपि विनात्यंतमुदासीनः किंतु विश्वप्रपंच स्योत्पत्यादीनां हेतुः तस्याधीनः मात्मनां जीवानामीश्वरश्च त्वंतत्कालवतां तदपि किंमात्मादिव क्षयामुपेत्य वोभिवेकेभ्यः फलेद्दाभिर नहिनहिश्च नपेत्य एवं तत्रहि किमीश्वरत्वेन न चाह तेनानमिः तन्म तदानाथ्यमपेक्ष्य तिनरपेक्षः तस्य भावः तदपेक्षतातया पूर्णपदान मेवदर्शयति तेन तदीयं ब्रह्मत्वं विशिनष्टि पूर्णमि त्यनेन विशेषं तद्रूपं विषयसखं वेत्तत्वदास्या हमात्मविकारेति नित्यमानंदमात्रं च यतः विशोकं तन्मूलः विगुणंकिंच अनन्यत न वियते ग्रन्यय स्मात ब्रह्म व्यतिरिक्ताभावादपि नियतेद्भवामित्यर्थः तर्हि सर्वात्मकत्वेन न्नाहि कार

॥३॥ तवैव चरणांभोजं श्रेयःकामा निराशिषः ॥ विसृज्योभयतः संगं मुनयः समुपासते ॥ ४ ॥ त्वं ब्रह्म पूर्णममृ
॥४॥ तं विगुणं विशोकमानंदमात्रमविकारमनन्यदन्यत् ॥ विश्वस्य हेतुरुदयस्थितिसंयमानामात्मेश्व
॥५॥ रश्च तदपेक्षतयानपेक्षः ॥ ५ ॥ एकः त्वमेव सदसद्द्वयमद्वयं च स्वर्णं कृताकृतमिवेह न वस्तुभेदः ॥ अज्ञा
नतस्त्वयि जनैर्विहितो विकल्पो यस्माद्गुणव्यतिकरो निरुपाधिकस्य ॥ ६ ॥ त्वां ब्रह्म केचिदवयंत्यु
तधर्ममेके एके परं सदसतोः पुरुषं परेशं ॥ अन्ये वयंति नवशक्तियुतं परं त्वां केचिन्महापुरुषम यथमात्मनि

व्ययं गेतद्दशी त्वंत्वाद त्वयनस्वंनो व्यतिरिक्तं वकारणत्वान ॥ नैवंभूतस्यात्मतत्वं कब्रह्मस्वरूपस्य न वान्यापे तास्ति यतः केवलं भक्तानुग्रहार्थमेव न तवैश्वर्यं न स्वार्थमित्यर्थः ॥ ५ ॥ त्वमेवमेकत्वं स्पष्टयन् इत्याशं कायां दृष्टांतेनोपपादयति सदसत्कार्यं कारणरूपं द्वयम द्वयं च परमकारणं त्वमेवैकः कृताकृतं कुंडलादिरूपं द्व यमकृतं च केवलमद्वयं स्वर्णं यथैकमेव तद्वदेवेहत्वमिति व स्तुतो भेदो नास्ति कथं तर्हि भेदप्रतीतिरस्ति त्राह अज्ञानतस्त्विति कुतः यस्माद्विरूपाधिकस्यैव तव वाऽयं गुणव्यतिकरो भेदेन स्वतः ॥ ६ ॥ अतएव त्वां बहुधाव दंतीत्याह त्वामिति केचिदुपनिषदावेदांतिनोऽवयंति मन्यंते त्वा मेवधर्ममीमांसका मन्यते प्रकृतिपुरुषयोः परं पुरुषमो सं सांख्याः मन्त्रोक्तविधिज्ञानक्रियायाः

नाथ हृदीशस्त्वमीशानाभूतग्रहाचेत्येवं नवशक्ति युक्तं परं परं च राज्ञः महापुरुषपातंजलाः ५ ॥

परात्पुर्वेत्मा सन्त्रसर्गाः सत्वगुणेन सृष्टा अपि येन त्वया विविविचितं विश्वमपि खलु न ब्रनो न जानन्ति किं पुनस्त्वां हे ईश
अभंद्रा न संतामसे वहनं उत्पन्नि अयेषां तेन न जानन्तीति किं मुवक्तव्यं ॥ ११ ॥ किं न वस सर्वज्ञाना सीत्याह सत्त्वं सर्वं अवकन्तसेवा
यो विज्ञाना वि किं नत्सर्वं समीहितं स्वकृतं अदः स्थिति जन्मनाशं अत्र सुखा जगतो जन्मादिभूतानामीहितं जगतो
भव बंधं च मोक्षं च यथा मीरोष्टा नः चराचरा ख्या देह नान्तं च यथा वायुरा विशाति तेद्यं काय भव कन्न्तेन

नाहं परा पुर्ज्ञेषयो न मरीचिमुख्या जानन्ति यद्धि रचितं खलु सत्त्वसर्गाः ॥ यन्माययामुषितचेतस ई
प्रेतस्य मर्त्यादयः किमुत शश्वदभद्रवृत्ताः ॥ ११ ॥ सर्वस्मीहितमदः स्थिति जन्मनाशं भूते हितं च जगतो
भवबंधमोक्षौ ॥ वायुर्यथा विशति खं च चराचराख्यं सर्वं तदात्मकतया वगमोवरुन्त्से ॥ १२ ॥ अवतारा
मयाप्यारममाणस्य ते गुणाः ॥ सोहं तद्द्रष्टुमिच्छामि यत्ते योषिद्वपुर्धृतं ॥ १२ ॥ येन संमोहिता दैत्याः
पायिताश्चामृतं सुराः ॥ तद्दिदृक्षव आयाताः परं कौतूहलं हि नः ॥ १३ ॥ शुकः एवमभ्यर्थि
तो विष्णुर्भगवान् शूलपाणिना ॥ प्रहस्य भावगंभीरं गिरिशं प्रत्यभाषत ॥ १४ ॥ कौतूहलाय दैत्या भग
नां योषिद्वेषो मया धृतः पश्यता सुरकार्याणि गते पीयूषभाजने ॥ १५ ॥ तत्तेहं दर्शयिष्यामि दिदृ नुवा
क्षोः सुरसत्तम कामिनां बहु मंतव्यं संकल्पप्रभवोदयं ॥ १६ ॥ शुक इति ब्रुवाणो भगवांस्तत्रैवांतर च
धीयत ॥ सर्वतश्चारयंश्चक्षुर्भव आस्ते सहोमया ॥ १७ ॥ ततो ददर्शोपवने वरस्त्रियं विविधपुष्पारुणपल्ल
वद्रुमे ॥ विक्रीडितां कंदुकलीलया लसद्दुकूलपर्यस्तनितंबमेखलां ॥ १८
दात्मकतयातस्य सर्वस्यात्मतयेत्यर्थः आत्मैवेहन्तु रवगामः ज्ञानरूप इति ॥ ११ ॥ एवं स्तुत्वा प्रस्तुतं विज्ञापयति
अवताराइति द्वाभ्यां ॥ १२ ॥ सुरकार्याणि योषि द्वेषेण भविष्यनीति पश्यता अयं भावः अवश्यं तावद्दुर्न्मं दैत्या
ने वयि त्वा देव भो सूतदयन वैवेवैषस्य रूपान्तूरेक नैगुचितं अतो वचन मोहनादि सारं कामिनीरूपं मया धृ
तमिति ॥ १५ ॥ तदूपं दर्शयिष्यामि संकल्प प्रवः कामः न स्यादयो यस्मात् ॥ १६ ॥ विविधानि पुष्पाणि अरु

ताः पल्लवाश्च येषां ते द्रुमा यस्मिन् लसद्दुकूलेन पर्यस्ते परि
वृते नितंबे मेखला यस्याः ताम् १८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

जयतत्१

इत्तिनैनमनो२

धृतनकंडुकलीलावशेनेश्रावर्तनौँत्र तेनताभ्यांकंपितयोःस्तनयोःश्लक्ष्णहृद्भाराणांवोरुभावेः श्रुतिपदंमध्येश्रम
ज्यमानामिवचलत्पदमेवत्रवालवक्कोमलंतनतस्तनोनयंती ॥१३॥ द्विलग्नमनःकंडुकस्यचापफलेंचावलयैःभृशंश्रे
ढिमनोवेश्रायतेवंवेलेलोचनेनतस्याःस्वकर्णाभ्यांविश्रानितेकुंडलेताभ्यामुत्तसंतोकपोलौताभ्यांचनीला
लकैश्चमंडितमाननंयस्याः॥१४॥ मत्रसनीवश्रंतीजगादिमोहयंती॥१५॥ तांवीक्ष्यदेवःश्रीरुद्रः श्रात्मानमभिकोक्षिश्

श्रावर्तनेनोद्वर्तनकंपितस्तनश्लक्ष्णहारोरुभावैःपदेपदे प्रभज्यमानामिवमध्यतस्ततन्वपदप्रवालंनयंती
तनस्ततः १६ द्विलग्नमनकंडुकचापलैर्भृशंश्रोढिग्रनायतलोललोचना स्वकर्णविश्रानितकुंड
लोल्लसत्कपोलनीलालकमंडिताननां॥१७॥ स्मयत्कुत्कलंकवरीवविच्युतांमेनसनीवामकरेणवत्र
ना विविच्छनीमध्यकेणकेविमोहयंतीनगदात्ममायया॥१८॥ तांवीक्ष्यदेवइतिकंडुकलीलयेषद्वी
डास्फुटस्मितविसृष्टकटाक्षमुष्टः स्त्रीप्रेक्षणप्रतिसमीक्षणविह्वलात्मानात्मानमंतिकउमांस्व
गणांश्चवेद॥२०॥ तस्याःकराग्रात्सतुकंडुकोयदापतन्नतोविदूरंतमनुव्रजस्त्रियाःवासःससूत्रंलघुमा
रुतोहरद्बद्धवत्याःकिलानुपश्यतः॥२१॥ एवंतांरुचिरापांगींदर्शनीयांमनोरमां दृष्ट्वातस्यांमनश्च
क्रेविषज्जंत्याभवःकिल॥२२॥ तयापहृतविज्ञानस्तत्कृतस्मरविह्वलः भवान्याश्रपिपश्यंत्यागत
ह्रीस्तत्पदंययौ॥२३॥ सातमायांतमालोक्यविवस्त्राव्रीडिताभृशं॥ निलीयमानावृक्षेषुहसंतीना

न्वतिष्ठत॥२४॥

तामुमांस्वगणांश्चनेवेद॥ कथंभूतइतिएवंभूतयाकंडुकलीलयाईषद्व्रीडातयाग्रस्फुटंस्मितंतेनसहवि
सृष्टायःकटाक्षःतेनमुष्टोविचित्तोनपश्यन्तत्रेक्षणैःस्त्रियाःप्रेक्षणानयावप्रतिसमीक्षणान्ताभ्यांविह्वलस्थात्मा
मनोयस्य॥२०॥ तस्यकंदुकमनुव्रजंत्याःस्त्रियाःलघुसूक्ष्मवासःससूत्रंकांचीसहितं॥२१॥ तन्यदृश्याःसमीपंययौविष

न२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ष्वंगो देवजन ॥ २७ ॥ एवं तां नाम नुभावेन्‌ हरः स विस्मयस्तु शैलादिषु वसनिर्जितो बभूव ॥ २३ ॥ तद्ध्यमायया जजीकवणो २४ स्वा

तामन्वगच्छद्भगवान्भवः प्रमुषितेंद्रियः ॥ कामस्य च वशं नीतः करेणुमिव यूथपः ॥ २८ ॥ सोनुव्रज्यातिवेगेन गृहीत्वानि
च्छतीं स्त्रियम केशबंध उपानीय बाहुभ्यां परिषस्वजे ॥ २९ ॥ सोपगूढा भगवता करिणा करिणी यथा ॥ इतस्ततः प्रसर्पं
ती विप्रकीर्णशिरोरुहा ॥ ३० ॥ आत्मानं मोचयित्वांग सुरर्षभभुजांतरात्‌ प्राद्रवत्सा पृथुश्रोणी माया देवविनिर्मिता ३१
तस्यासौ पदवीं रुद्रो विष्णोरद्भुतकर्मणः प्रत्यपद्यत कामेन वैरिणेव विनिर्जितः ॥ ३२ ॥ तस्यानुधावतो रेतश्चस्कंदा
मोघरेतसः शुष्मिणो यूथपस्येव वासितामनुधावतः ॥ ३३ ॥ यत्र यत्रापतन्मह्यां रेतस्तस्य महात्मनः तानि रूप्यस्य रूप्यस्य
पार रस्य हेम्नश्च क्षेत्राण्यासन्महीपते ॥ सरित्सरःसु शैलेषु वनेषूपवनेषु च यत्र क्वचासन्नृषयः तत्र सन्निहितो हरः ३४
स्कन्ने रेतसि सोपश्यदात्मानं देवमायया ॥ जडीकृतं नृपश्रेष्ठ सन्न्यवर्तत कश्मलात्‌ ॥ ३५ ॥ अथावगतमाहात्म्य
आत्मनो जगदात्मनः अपरिज्ञेयवीर्यस्य न मेने तदु हाद्भुतं ॥ ३६ ॥ तमविक्लवमव्रीडमालक्ष्य मधुसूदनः उवा
च परम प्रीतो बिभ्रत्स्वां पौरुषीं तनुं ॥ ३७ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ दिष्ट्या त्वं विबुधश्रेष्ठ स्वां निष्ठामात्मना स्थितः
यन्मे स्त्रीरूपया स्वैरं मोहितोप्यंग मायया ॥ ३८ ॥ को नु मेतितरेन्मायां विषक्तः त्वदृते पुमान्‌ ॥ तांस्तान्विसृजतीं
भावान्दुस्तरामकृतात्मभिः ॥ ३९ ॥ सेयं गुणमयी माया न त्वामभिभविष्यति मया समेता कालेन कालरूपेण ।
भागशः ॥ ४० ॥ शुक उवाच एवं भगवता राजन्‌ श्रीवत्सांकेन सत्कृतः आमंत्र्य तं परिक्रम्य सगणः स्वाल
यं ययौ ॥ ४१ ॥ आत्मांशभूतां तां मायां भवानीं भगवान्भवः ॥ शंसतामृषिमुख्यानां
प्रीत्याचष्टाथ भारत ॥ ४२ ॥ ॥ ॥

निष्ठां प्रकृतिं ॥ ३६ ॥ ३७ ॥ कालेन सृष्ट्यादिनिमित्तेन मया कालरूपेण भगशः प्रावर्ग्यांशेन समेता मदधीना सती ॥ ३९ ॥

श्री भाग अ० ५८

शृण्वत्या पार्श्वविभामनेद्दति निःसृता ॥४२॥ पतदिति ॥४३॥ भगवता कृतं मत्कृपया तेनैव स्वतन्त्रत्वेनोपतिष्ठते सतामविषयं भावः यज्ञत्वं
तोऽमृतं दत्त्वा प्रपन्नान् सिंधुमथ्यं सिंधोर्मथनेन जातममृतं यः आशयत् अभोजयत् ॥४७॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायामष्टमे द्वादशः ॥१२॥ अ
थ त्रयोदशे तु सप्तमादीन्मनून्क्रमात् ॥ मन्वन्तराणि सर्वाणि षड्विधानि निरूप्य कृत्स्न सप्तमादिमन्वन्तराण्याह ॥ मनुर्विन्या ॥

॥ ४६ ॥ एतत्कीर्तनादेः फलमाह ॥

अपि व्यपश्यस्त्वमजस्य मायां परस्य पुंसः परदेवतायाः ॥ अहं कलानामृषभोऽपि मुह्ये ययावशोऽन्ये किमुतास्व
तन्त्राः ॥ ४३ ॥ यं मामपृच्छस्त्वमुपेत्य योगात्समासहस्रान्त उपारतं वै स एष साक्षात्पुरुषः पुराणो न यत्र कालो विश
ते न वेदः ॥ ४४ ॥ श्रीशुकः इति ते निगदितस्तात विक्रमः शार्ङ्गधन्वनः सिंधोर्निर्मथने येन धृतः पृष्ठे महाचलः ॥ ४५ ॥
एतन्मुहुः कीर्तयतोऽनुशृण्वतो न रिष्यते जातु समुद्यमः क्वचित् यदुत्तमश्लोकगुणानुवर्णनं समस्तसंसारपरिश्रमा
पहं ॥ ४६ ॥ असदविषयमङ्घ्रिं भावगम्यं प्रपन्नानमृतममरवर्यानाशयत्सिंधुमथ्यं कपटयुवतिवेषो मोहयन्यः सुरा
रींस्तमहमुपसृतानां कामपूरं नतोऽस्मि ॥ इति श्रीभागवतेऽष्टमे द्वादशः ॥ १२ ॥ श्रीशुकः मनुर्विवस्वतः पुत्रः
श्राद्धदेव इति श्रुतः सप्तमो वर्तमानो यः तदपत्यानि मे शृणु ॥ १ ॥ इक्ष्वाकुर्नभगश्चैव धृष्टः शर्यातिरेव च नरिष्य
न्तोऽथ नाभागः सप्तमो दिष्ट उच्यते ॥ २ ॥ करूषश्च पृषध्रश्च दशमो वसुमान्स्मृतः मनोर्वैवस्वतस्यैते दशपुत्राः परंत
प ॥ ३ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवा मरुद्गणाः अश्विनावृभवो राजन्निन्द्रस्तेषां पुरंदरः ॥ ४ ॥ कश्यपोऽत्रिर्वसिष्ठश्च वि
श्वामित्रोऽथ गौतमः जमदग्निर्भरद्वाज इति सप्तर्षयः स्मृताः ॥ ५ ॥ अत्रापि भगवज्जन्म कश्यपाददितेरभूत् आदि
त्यानामवरजो विष्णुर्वामनरूपधृक् ॥ ६ ॥ संक्षेपतो मयोक्तानि सप्त मन्वन्तराणि ते भ
विष्याण्यथ वक्ष्यामि विष्णोः शक्त्यान्वितानि च ॥ ७ ॥ विवस्वतश्च द्वे जाये विश्वकर्मसुते उभे संज्ञा छाया च राज
न्या यावदध्यायसमाप्तिः ॥ आदित्यादयो देवा इति अन्वयः भगवतो जन्मावतारः तमेवाह अदित्या नो विवस्वान्स
र्वेषामप्यन्त्यात्पुत्रानामधेयं च वर्णन्नयस्य ॥ ८ ॥ शास्त्राप्रवर्तनो देवानां विनानि अष्टममनुवदन्कथामाह विवस्वत इ

अष्टमस्कं० ८ १ २

पके वस्वांत्तृतीयामूढः ममनस्तसंतैववस्वेतिमनंत इक्ष्वाकुं षष्ठे सैवभूनायवस्वानासत्यौ सप्तवेषुविदितियम
स्त्रयमीवयमुनाश्राद्धदेव स्त्रीतित्रयः स्मृताः ॥ ६ ॥ सावर्णिः श्रुतः ॥ ७ ॥ पदत्रयं याचमानाय दस्मां सर्वां महीं सममेम

तृतीयां वस्वामेके तामांसंज्ञा स्मृता स्वयं ॥ ८ ॥ यमो यमी श्राद्धदेवः छायायास्तु सुतान्शृणु ॥ ९ ॥ सावर्णि
स्तपतीकन्याभार्यासंवरणस्यया ॥ शनैश्चरः तृतीयोभूदश्विनौ वस्वात्मजौ ॥ १० ॥ अष्टमेंतर आयाते
सावर्णिर्भविता मनुः ॥ निर्मोकविरजस्काद्याः सावर्णितनयान्नृप ॥ ११ ॥ तत्र देवाः सुतपसो विरजा अमृत
प्रभाः तेषां विरोचनसुतो बलिरिन्द्रो भविष्यति ॥ १२ ॥ दत्त्वेमां याचमानाय विष्णवे यः पदत्रयं ॥ राद्धमि
न्द्रपदं हित्वा ततः सिद्धिमवाप्स्यति ॥ १३ ॥ योसौ भगवता बद्धः प्रीतेन सुतले पुनः ॥ निवेशितोधिके स्व
र्गादधुनास्ते स्वराडिव ॥ १४ ॥ गालवो दीप्तिमान्रामो द्रोणपुत्रः कृपस्तथा ॥ ऋष्यशृंगः पितास्माकं
भगवान्बादरायणः ॥ १५ ॥ इमे सप्तर्षयस्तत्र भविष्यंति स्वयोगतः ॥ इदानीमासते राजन्स्वे स्व आ
५५ श्रममंडले ॥ १६ ॥ देवगुह्यात्सरस्वत्यां सार्वभौम इति प्रभुः ॥ स्थानं पुरंदराद्धृत्वा बलये दास्यतीश्वरः ॥ १७ ॥ नव
मो दक्षसावर्णिर्मनुर्वरुणसंभवः ॥ भूतकेतुर्दीप्तकेत्वाद्यास्तस्य सुतान्नृप ॥ १८ ॥ पारामरीचिग
र्भाद्या देवा इंद्रोद्भुतः स्मृतः ॥ द्युतिमत्प्रमुखास्तत्र भविष्यंत्यृषयस्ततः ॥ १९ ॥ आयुष्मतोंबुधारायामृष
भो भगवत्कला ॥ भविता येन संराद्धां त्रिलोकीं भोक्ष्यतेद्भुतः ॥ २० ॥ दशमो ब्रह्मसावर्णिरुपश्लोकसुतो
महान् ॥ तत्सुता भूरिषेणाद्या हविष्मत्प्रमुखा द्विजाः ॥ २१ ॥ तथापि जन्म भवति हरेर्विश्वसृजं गृहे अ
प्रतीति विख्यातो येनाप्यायेन वै जगत् ॥ २२ ॥ ॥

तंतरे विष्णोः प्रसादादेव राद्धं लब्धं इंद्रपदं हित्वेत्यर्थः रामः परशुरामः द्रोणपुत्रो अश्वत्थामा ॥ १५ ॥ इदानीं तत्स्वयो

कृपयः भविता ३

श्री भाग टी ५५

११८
हविष्मत्सुपुत्रस्तुक्तानामेवकेषांचिन्नामान्याहहविष्मानिति विष्णुर्व्योज्ञातः सर्वेर्पेकादशमस्स्यादिर्सार्थः २२
न्यमनोरंतरंसंरक्ष्यति ॥ १८ ॥ सत्यसहसः सूनृतायाश्च सुतः सुतं ॥ १९ ॥ दिवस्पतेरिंद्रस्य उपहर्ता नाम संपादकः संभविष्यति
हविष्मान्सुकृतिः सत्योजयोमूर्तिस्तदाद्विजाः ॥ [illegible]नामविनिरुद्धाद्यादेवाः शंभुः सुरेश्वरः ॥ १९ ॥ विष्वक्सेनो ।
विषूच्यांतु शंभोः सख्यं करिष्यति जातः स्वांशेन भगवान्गृहे विश्वसृजोविभुः ॥ २० ॥ मनुर्वैधर्मसावर्णिरे
कादशमआत्मवान् अनागतास्तत्सुताश्च सत्यधर्मादयोदश ॥ २१ ॥ विहंगमाः कामगमानिर्वाणरुचयः सु
राः इंद्रश्चवैधृतस्तेषां ऋषयश्चारुणादयः ॥ २२ ॥ आर्यकस्य सुतस्तत्र धर्मसेतुरितिस्मृतः वैधृतायां हरेरंशः
त्रिलोकीं धारयिष्यति ॥ २३ ॥ भविता रुद्रसावर्णीराजन्द्वादशमोमनुः देववानुपदेवश्च देवश्रेष्ठादयः
सुताः २४ ऋतधामा च तत्रेंद्रो देवाश्च हरितादयः ॥ ऋषयश्च तपोमूर्तिस्तपस्व्याग्नीध्रकादयः ॥ २५ ॥ स्व
धामाख्यो हरेरंशः साधयिष्यति तन्मनोः अंतरं सत्यसहसः सूनृतायाः सुतो विभुः ॥ २६ ॥ मनुस्त्रयोदशो
भाव्यो देवसावर्णिरात्मवान् चित्रसेनविचित्राद्यादेवसावर्णिदेहजाः ॥ २७ ॥ देवाः सुकर्मसुत्रामसंज्ञा इंद्रो
दिवस्पतिः ॥ निर्मोकतत्त्वदर्शाद्याभविष्यंत्यृषयस्तदा ॥ २८ ॥ देवहोत्रस्यतनय उपहर्तादिवस्पतेः योगेश्वरो
हरेरंशो बृहत्यां संभविष्यति ॥ २९ ॥ मनुर्वैइंद्रसावर्णिश्चतुर्दशम एष्यति ॥ उरुगंभीरबुद्धाद्याइंद्रसाव
र्णिवीर्यजाः ॥ ३० ॥ पवित्राश्चाक्षुषादेवाः शुचिरिंद्रोभविष्यति अग्निर्बाहुः शुचिः शुद्धः मागधाद्यास्तप
स्विनः ॥ ३१ ॥ सत्रायणस्य तनयो बृहद्भानुस्तदाहरिः वितानायां महाराज क्रियातंतून्वितायिता ३२
राजंश्चतुर्दशैतानि त्रिकालानुगतानि ते प्रोक्तान्येभिर्मितः कल्पो युगसाहस्रपर्ययः ॥ ३३ ॥ इति श्री
३२ क्रियातंतून्कर्म ॥ भागवतेऽष्टमस्कंधे त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ सेतनीः वितायिता विस्तारयिष्यति
३३ युगसहस्रेण पर्ययापरिवर्तो यस्य ॥ युगसाहस्रप्रमाणः पर्ययः ३३ ॥ इति त्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥

२५

श्रीशुक उवाच चतुर्दशमन्वंतानांच कथां यः परिकीर्तयेत् श्रृणुयाद्वापि राजेंद्र तस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ मू०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

चतुर्दशेत्यत्र सर्वेषां मन्वादीनां वृत्तान्ते ॥ कृत्यकर्माणि वर्ण्यन्ते भगवांश्च विवर्णितः ॥ पुरुषेणेश्वरेण यज्ञाद्यवता
रैः शासितास्ते नियुज्यन्ते इति तेन यानदेवाह ॥ २ ॥ यज्ञादय इति कथिताः तामेवाह ॥ ३ ॥ चतुर्युगान्ते इति वृत्तिभिः यतोऽयं
भ्रष्टः श्रुतिगणोभ्यः उदिताः ऋषयः ॥ ४ ॥ युक्ताः संयताः सन्तो महीं धर्मं संचारयन्ति महीं धर्मं प्रवर्तयन्तीत्यर्थः ॥ ५ ॥
प्रजापाला मनुपुत्राः तं धर्मं पालयन्ति यावदन्तं मन्वन्तरावसानं विभागशः पुत्रपौत्रादिक्रमे

राजोवाच ॥ मन्वन्तरेषु भगवन्यथा मन्वादयस्त्विमे ॥ यस्मिन्कर्मणि ये येन नियुक्तास्तद्वदस्व मे ॥ १ ॥ ऋ
षिरुवाच ॥ मनवो मनुपुत्राश्च मुनयश्च महीपते ॥ इन्द्राः सुरगणाश्चैव सर्वे पुरुषशासनाः ॥ २ ॥ यज्ञादयो
याः कथिताः पौरुष्यस्तनवो नृप ॥ मन्वादयो जगद्यात्रां नयन्त्याभिः प्रचोदिताः ॥ ३ ॥ चतुर्युगान्ते कालेन
ग्रस्तान्छ्रुतिगणान्यथा ॥ तपसा ऋषयोऽपश्यन्यतो धर्मः सनातनः ॥ ४ ॥ ततो धर्मं चतुष्पादं मनवो
हरिणोदिताः ॥ युक्ताः संचारयन्त्यद्धा स्वे स्वे काले महीं नृप ॥ ५ ॥ पालयन्ति प्रजापाला यावदन्तं विभा
गशः ॥ यज्ञभागभुजो देवा ये च तत्रान्विताश्च तैः ॥ ६ ॥ इन्द्रो भगवता दत्तां त्रैलोक्यश्रियमूर्जिताम् ॥ भुं
जानः पाति लोकांस्त्रीन्कामं लोके प्रवर्षति ॥ ज्ञानं चानुयुगं ब्रूते हरिः सिद्धस्वरूपधृक् ॥ ऋषि
रूपधरः कर्म योगं योगेशरूपधृक् ॥ ८ ॥ सर्गं प्रजेशरूपेण दस्यून्हन्यात्स्वराड्वपुः ॥ कालरूपेण
सर्वेषामभावाय पृथग्गुणः ॥ ९ ॥ स्तूयमानो जनैरेभिर्मायया नामरूपया ॥ विमोहितात्मभिर्नानाद

णाये चान्ये यावापृथिव्यादयो यत्र कर्मणि ताभोक्तारस्तेनान्विताः तैः सह ॥ ६ ॥ प्रसंगात् हरेरपि जगद्धि
११ ताय प्रवर्तनमाह ज्ञानमिति द्वाभ्यां सिद्धाः सनकादयः ऋषयो याज्ञवल्क्यादयः योगेशा दत्तात्रेयादयः ॥ तत्र
रूपः सन् ज्ञानं कर्म च योगं च ब्रूते ॥ ८ ॥ प्रजेशा मरीच्यादयः तेन रूपेण सर्गं करोतीति शेषः स्वराड्वपुः रा
जमूर्तिः सर्वेषामभावाय भवति एवं त्रिधा गुणान् धृत्वा सत्वादयो यस्य ॥ ९ ॥ नामरूपात्मिकया मायया विमो

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी १०

ग्रामं सिकं निरूप्य प्रस्तनमुपकंदयति एतन्कल्पविकल्पस्य प्रवर्तकत्वस्य ॥ इति श्रीभावार्थे ग्रह्ष्टमे चतुर्दशः ॥ १ बलिं
वंदरश्रीविश्वजितावार्यस्य याजयन् नतोऽसौ सर्वं मजयं भया दूर्वनिलिखि प्रत्रेयितं भावाख्यार्यविमवामनचेष्टितं निग्रहक
नतोयश्चबलेर्भूयानग्रहः ईश्वरः स्वयं कृपणवत्कस्माद्धेतोर्व्याचन् लब्धेर्थेऽर्पितापितकस्माद्धवंध ॥ नवतावद्धले सिलोकी
मपहर्तुं याञ्चाछलेन कृतवानिति वक्तुं ब्राह्मणैः साधनबलेन बलेरस्को उपवस्वर्गो विजयक्रममाह पराजितश्रीरादिनार्य बिदध्या

एतत्कल्पविकल्पस्य प्रमाणं परिकीर्तितं । यत्र मन्वंतराण्याद्य प्रतुर्दशापुरावविदः ॥ १ ॥ इति श्रीभागवतेऽष्टमे चतुर्द
शः ॥ १४ ॥ राजोवाच बलेः पदत्रयं भूमेः कस्माद्धरिरयाचत भूत्वेश्वरः कृपणवल्लब्धार्थोऽपि बबंध तं ॥ एतद्वेदितुमिच्छा
म्यामि महत्कौतूहलं हि नः याञ्चेश्वरस्य पूर्णस्य बंधनं चाप्यनागसः ॥ २ ॥ शुक उ० पराजितश्रीरसुभिश्च हापितो ही
न्द्रेण राजन्भृगुभिः स जीवितः सर्वात्मना तानभजद्भृगून्बलिः शिष्यो महात्मार्थनिवेदनेन ॥ ३ ॥ तं ब्राह्मणा भृगवः प्रीय
माणा अयाजयन्विश्वजिता त्रिनाकं ॥ जिगीषमाणं विधिनाभिषिच्य महाभिषेकेण महानुभावाः ॥ ४ ॥ ततो रथः कां
चनपट्टनद्धो हयाश्च हर्यश्वतुरंगवर्णाः ध्वजश्च सिंहेन विराजमानो हुताशनादास हविर्भिरिष्टात् ॥ ५ ॥ धनुश्च दिव्यं पुरटो
पनद्धं तूणावरिक्तौ कवचं च दिव्यं पितामहस्तस्य ददौ च मालामम्लानपुष्पां जलजं च शुक्रः ॥ ६ ॥ एवं स विप्रार्जि
तयोधनार्थस्तैः कल्पितस्वस्त्ययनोऽथ विप्रान् प्रदक्षिणीकृत्य कृतप्रणामः प्रह्लादमामंत्र्य नमश्चकार ॥ ७ ॥ अ
थारुह्य रथं दिव्यं भृगुदत्तं महारथः सुस्रग्धरोऽथ सन्नह्य धन्वी खड्गी धृतेषुधिः ॥ ८ ॥

एतत्सर्वमाह पराजितश्रीर्यैः स इंद्रेण असुभिश्च त्याजितः स तु ॥ भृगून्भृगोर्वंश्यान् शुक्रादीन् महात्मा उदारचित्तः अर्था
र्थनिवेदनेन पर्याप्तेन ॥ ३ ॥ त्रिनाकं स्वर्गं जेतुमिच्छं तं विश्वजिता यागेनायजन् महाभिषेकेणेंद्रेण बहुवचनात् प्रसिद्धेन ४
हर्यश्वस्य [illegible] इंद्रस्य ये तुरंगाः तेषामिव वर्णो हरितो येषां ५ पुरटं सुवर्णं तूणौ विशुद्धौ अरिक्तौ अक्षय्यशरौ पिता
महः प्रह्लादः जलजं शंखं ६ विप्रैरर्जितः संपादितो योधनार्थो युद्धप्रयोजनं येन तैर्विप्रैः कल्पितं स्वस्त्ययनं मं
गलं येन तथा विप्रान् प्रणम्य ७ अथारुह्येति द्वयोरन्वयः सुस्रग्धरः शोभनमालाधरः ८ ॥ ॥ ॥ १०

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हेमांगदाभ्यां लसंतौ बाहू यस्य विस्मयस्य वने प्रज्वलितं कुंडस्थः आहवनीय इवेति च ॥ ८ ॥ तुल्यमैश्वर्यं बलं वयः श्री
श्च येषां तैर्देत्ययूथपैः वृतोऽयं याविति द्वयोरन्वयः परिधीर्दिशः ॥ ९ ॥ स्वृद्धां अतिसमृद्धां ॥ १० ॥ विमानमत्र खलु तथा वि
धं पुरीमकस्माद्देवपरित्यज्यैद्वाद्दयः पलायितानाद्रिति वैराग्यार्थमिंद्रपुरीमत्र वर्णयति रम्यामिति सार्धैरेकादशा
भिः उपवनानि फलप्रधानानि निकटानि वाद्यानानि पुष्पप्रधानानि हद्यानानि च यस्याः कूजंति च विहंगमिथुना
नि येषु गायंतो मत्ता मधुव्रता येषु ॥ १२ ॥ प्रवालादीनां उरुभारैर्नम्राः शाखा येषां ते अमरद्रुमा येषु ते ॥ १३ ॥ यत्र या

हेमांगदलसद्बाहुः स्फुरन्मकरकुंडलः ॥ रराज रथमारूढो धिष्ण्यस्थ इव हव्यवाट् ॥ ८ ॥ तुल्यैश्वर्यबलवयःश्री
भिः स्वयूथैर्दैत्ययूथपैः ॥ पिबद्भिरिव खं दृग्भिर्दहद्भिः परिधीनिव ॥ ९ ॥ वृतो विकर्षन्महतीमासुरीं ध्वजि
नीं विभुः ॥ ययाविंद्रपुरीं स्वृद्धां कंपयन्निव रोदसी ॥ १० ॥ रम्यामुपवनोद्यानैः श्रीमद्भिर्नंदनादिभिः ॥ कूजद्वि
हंगमिथुनैर्गायन्मत्तमधुव्रतैः ॥ ११ ॥ प्रवालफलपुष्पोरुभारशाखामरद्रुमैः ॥ हंससारसचक्राह्वकारंडवकु
लाकुलाः ॥ १२ ॥ नलिन्यो यत्र क्रीडंति प्रमदाः सुरसेविताः ॥ आकाशगंगया देव्या वृतां परिखिभूतया ॥ १३ ॥
प्राकारेणाग्निवर्णेन साट्टालेनोन्नतेन च ॥ रुक्मपट्टकपाटैश्च द्वारैः स्फटिकगोपुरैः ॥ १४ ॥ जुष्टां विभक्तप्रप
थां विश्वकर्मविनिर्मितां ॥ सभाचत्वररथ्याढ्यां विमानैर्न्यर्बुदैर्युतां ॥ १५ ॥ शृंगाटकैर्मणिमयैर्वज्रविद्रुम
वेदिभिः ॥ १६ ॥ कृ ७

सुरसेविताः प्रमदाः क्रीडंति ॥ ११ ॥ हंसादिकुलैराकुला व्याप्ता नलिन्यः ॥ सरांसि यत्र येषु
सुरसेविताः प्रमदाः क्रीडंति ॥ ११ ॥ हंसादिकुलैराकुला व्याप्ता नलिन्यः ॥ सरांसि यत्र येषु
मतिनैरुपवनोद्यानै रम्यामिति पूर्वेणैवान्वयः किंच परिखाभूतया आकाशगंगया वृतां ॥ १४ ॥ प्राकारेणाग्निवर्णेन चा
वृतां अट्टालाः प्राकारोपरि रचितान्युन्नतानि युद्धस्थानानि तत्सहितानि रुक्मपट्टानि कपाटानि येषु तैर्द्वारैः प्रवेशं
तैः स्फटिकमयैर्गोपुरद्वारैर्जुष्टां ॥ १५ ॥ विभक्ताः प्रपथा राजमार्गा यस्यां सभोपवेशस्थानानि चत्वराणि अंगणानि रथ्या उपमा
र्गास्तैराढ्यां सपन्नां न्यर्बुदं दशकोटयः ताः गणनीयैर्नैर्विमानैर्युतां ॥ १६ ॥ ॥ काति ९

वज्रविद्रुममय्यो वेद्यो येषु तैः शृंगाटकैः चतुष्पथैर्युताम् ॥ १७ ॥ १८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग॰ अष्ट॰ ६२

नित्यं वयः तारुण्यं रूपं च सौकुमार्यं यासां ताः ॥ रूपवन्नार्यः स्वलंकृताः स्त्रियः यत्र यस्यां भ्राजंते ॥ १० ॥ स्वस्त्रीणां केशेभ्यः
विभ्रष्टै मानवसौगंधिकस्रजो मामोदं ॥ ११ ॥ हेमगवाक्षेभ्यो निर्गच्छता धूमेन सुरप्रिया अपवसः ॥ १२ ॥ स्वकामये विना
नैर्मणिहेममयैः कैः तभिश्चैर्जैर्नानापताकायुक्ताभिर्वलभीभिश्च विमानानानोपरिभागैरावृतां व्याप्तां वैमानिकस्त्री

यत्र नित्यवयोरूपाः श्यामा विरजवाससः ॥ भ्राजंते रूपवन्नार्यो ह्यर्चिर्भिरिव वह्नयः ॥ १ ॥ स्वस्त्रीकेशविभ्रष्टन
वसौगंधिकस्रजो ॥ यत्रामोदमुपादाय मार्गे आवाति मारुतः ॥ ११ ॥ हेमजालाक्षनिर्गच्छद्धूमेनागुरुगंधिना पां
डुरेण प्रतिच्छन्नमार्गे यांति सुरप्रियाः ॥ १२ ॥ मुक्तावितानैर्मणिहेमकेतुभिर्नानापताकावलभीभिरावृतां ॥ शि
खिपारावतभृंगनादितां वैमानिकस्त्रीकलगीतमंगलां ॥ १३ ॥ मृदंगशंखानकदुंदुभिस्वनैः सतालवीणा
मुरजर्ष्टिवेणुभिः ॥ नृत्यैः सवाद्यैरुपदेवगीतकैर्मनोरमां स्वप्रभया जितप्रभा ॥ १४ ॥ यां न व्रजंत्यधर्मिष्ठाः खला
भूतद्रुहः शठाः ॥ मानिनः कामिनो लुब्धाः पापिष्ठा न व्रजंति यत् ॥ १५ ॥ तां देवधानीं स वरूथिनीपतिर्बहिः सम
तात् रुरुधे पृतन्यया ॥ आचार्यदत्तं जलजं महास्वनं दध्मौ प्रयुंजन्भयमिंद्रयोषितां ॥ १६ ॥ मघवानस्तदभिप्रेत्य
बलेः परमसुद्यमं ॥ सर्वदेवगणोपेतो गुरुमेतदुवाच ह ॥ १७ ॥ भगवन्नुद्यमो भूयान्बलेर्नः पूर्ववैरिणः ॥ अविषह्य
मिमं मन्ये केनासीत्तेजसोर्जितः ॥ १८ ॥ नैनं कश्चित्कुतो वापि प्रतिव्योढुमधीश्वरः ॥ पिबन्निव मुखेनेदं लिह
न्निव दिशो दश ॥ १९ ॥ दहन्निव दिशो दृग्भिः संवर्ताग्निरिवोत्थितः ॥ ब्रूहि कारणमेतस्य दुर्धर्षत्वस्य मद्रिपोः ॥ २०
ओजः सहो बलं तेजो यत एतत्समुद्यमः ॥ २१ ॥ श्रीगुरुः ॥ जानामि मघवञ्छत्रोरुन्नतेरस्य कारणं ॥ शिष्या

णां कलगीतैर्मंगलां ॥ १३ ॥ उपदेवानां गंधर्वादीनां गीतकैः मनोरमां जिताप्रभा भासा स्वात्मदीप्त्या जिता देवनायया नो स्वप्रे
व जितप्रभामिति वा पापात्मानो देवजिनाद्युद्धाः स्वर्गादयोपाययात ॥ १४ ॥ यत यां नत्ययासेनया ॥ १६ ॥ केन हेतुना एवं तेजसा ऊर्जि
तः आसीत ॥ १८ ॥ प्रतिव्योढुम् प्रत्याकर्तुं ॥ १९ ॥ यतः कारणादेतस्य ओजआदि ॥ यतः ओजः उत्पन्नं संभूतं ॥ २१ ॥ ॥ ॥

अष्टादेरेतस्य समुद्यमः २० ॥ १

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तेजोवर्धनमेत्रमाह ॥ तस्माद्यूयं त्रिविष्टपमुत्सृज्य निलयं दर्शनीयान्यतः कालात् ॥ ३० ॥ केनास्य विपर्ययः स्यादित्यत आह एव
मेति विप्राणां बलेनोदर्कः मंत्रतेजस्तमपि कं फलं यस्य सः ॥ ३१ ॥ सुमंत्रितः सुष्ठु अर्थः कार्यं येषां ते निलयं जग्मुः ॥ ३२ ॥ एवं त्रायमिदं पदं
स्थिरीकर्तुमयाजयन् यत स्फुतं व्रतमनुवर्तिनं ॥ ३४ ॥ द्विजदेवैर्ब्राह्मणैरुपलंभितां प्रापितां ॥ ३६ ॥ इति भावार्थे अष्टमे पंचदशः ॥ १५ ॥

भवद्विधो भवान्वापि वर्जयित्वेश्वरं हरिं। नास्य शक्तः पुरः स्थातुं कृतांतस्य यथा जनाः ॥ २९ ॥ तस्मान्निलयमुत्सृज्य यूयं सर्वे त्रिविष्टपं। यात कालं प्रतीक्षंतो यतः शत्रोर्विपर्ययः ॥ ३० ॥ एष विप्रबलोदर्कः संप्रत्यूर्जितविक्रमः। तेषामेवापमानेन सानुबंधो विनंक्ष्यति ॥ ३१ ॥ एवं सुमंत्रितार्थास्ते गुरुणार्थानुदर्शिना। हित्वा त्रिविष्टपं जग्मुर्गीर्वाणाः कामरूपिणः ॥ ३२ ॥ देवेष्वथ निलीनेषु बलिर्वैरोचनः पुरीं। देवधानीमधिष्ठाय वशं निन्ये जगत्त्रयं ॥ ३३ ॥ तं विश्वजयिनं शिष्यं भृगवः शिष्यवत्सलाः। शतेन हयमेधानामनुव्रतमयाजयन् ॥ ३४ ॥ ततः तदनुभावेन भुवनत्रयविश्रुतां कीर्तिं दिक्षु वितन्वानः स रेजे उडुराडिव ॥ ३५ ॥ बुभुजे च श्रियं स्वृद्धां द्विजदेवोपलंभितां। कृतकृत्यमिवात्मानं मन्यमानो महामनाः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते अष्टमस्कंधे पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं पुत्रेषु नष्टेषु देवमातादितिस्तदा। हृते त्रिविष्टपे दैत्यैः पर्यतप्यदनाथवत् ॥ १ ॥ एकदा कश्यपस्तस्या आश्रमं भगवानगात्। निरुत्सवं निरानंदं समाधेर्विरतः चिरात् ॥ २ ॥ स पत्नीं दीनवदनां कृतासनपरिग्रहः। सभाजितो यथान्यायमिदमाह कुरूद्वह ॥ ३ ॥ अप्यभद्रं न विप्राणां भद्रे लोकेऽधुनागतं। न धर्मस्य न लोकस्य मृत्योश्छंदानुवर्तिनः ॥ ४ ॥ ॥ राम

षोडशे पुत्रनाशेन शोचंत्याश्चादितेः पतिः प्रार्थितः कश्यपः प्राह पयोव्रतमिलीयते ॥ दीवामनावतारप्रसंगमाह एवमित्यादि यावदध्यायसमाप्ति निष्ठ स्पृहदेशा पर्यतप्यत् ॥ १ ॥ स कश्यपः पत्नीमिदमाह ॥ ३ ॥ दीनवदनतादिकमालक्ष्य बाहुल्या विकल्पयन्पृच्छति ॥ अप्यभद्रमिति सप्तभिः हे भद्रे मृत्योः छंदमिच्छामनुवर्तत इति तथा मृत्युवशवर्तिनो ज

जय ५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग०
द० टी०
४४

देनगृहमेधिनिर्वापितवाकिंवागृहेषु धर्मादेः किंचिदकुशलमितिकाक्षा प्रश्नः यत्र येषु गृहेषु मुख्योगिनामप्रियो गः स्वधा
र्मादिनायोगफलंभवति ५ किंवानर्याः पूजितापवगृहायातः ६ नार्चिताः संतोनिर्गच्छतीतिफेरुराजः श्रृगालनाथः न
दीयविवरतल्पाः ७ वेलायांहोमकालेकर्हिचिद्विन्नस्ताः ८ किंभवत्यागमात्मानमस्वस्थमप्रशक्तनिःस्थलक्षणेमुखम्ला
न्यादिभिर्लक्षयामि १० प्रस्तास्यकारणमन्यदस्तीतिवक्तुं तत्प्रच्छमभद्रादिकंनास्तीत्याह भद्रमितिद्वाभ्यां देनगृहाद्वि

प्रपिवाऽकुशलंकिंचिद्गृहेषुगृहमेधिनि धर्मस्यार्थस्यकामस्ययत्रयोगोह्ययोगिनो ५ न प्रियवांति ययोऽभ्युत्थाय
र्हेबाससत्काराबया गृहादपूजितायाताः प्रस्तुत्यानेनवाक्यविन् ६ गृहेषुयेषु ति ययोनार्चिताः सलिलैर्वापिय
त्रिविर्यांतितेनूनंतेफेरुराजगृहोपमाः ७ अप्यग्नयस्तुवेलायांनहुताहविषासति त्वयोद्विग्नधियाभद्रप्रोषितेमयि
कर्हिचित् ८ यत्पूजयाकामदुघान्यातिलोकान्गृहान्वितः ब्राह्मणोऽग्निश्चवैविष्णोः सर्वदेवात्मनोमुखं अपिस
वैकुशलिनः तवपुत्रामनस्विनि लक्षयेस्वस्थमात्मानेभवत्यालक्षणैरहं १० अविदितः भद्रंद्विजगवांब्रह्मन्
धर्मस्यास्यजनस्यच त्रिवर्गस्यगृहेषुत्वंगृहमेधिन्नहा हमे ११ ग्रप्रयोति ययोभृत्याभिस्तवो ये बलिप्सवः सर्व
भगवतोब्रह्मन्ननुध्यानात्रविद्यति १२ कोनुमेभगवन्कामोनसंपद्येतमानसः यस्याभवान्प्रजाध्यक्ष एवंधर्मा
न्प्रभाषते १३ नवैवमात्वैमलःशरीरिणः पुत्राऽदमाः सन्तोऽजनमोऽनुयुः संभोभवंस्त्वा सुरादिषु प्रभोतथापिभ
क्तान्भजते महेश्वरः १४ तस्मादीशाभजंत्यामेश्रेयः चिंतयसुव्रत इहनिप्रियाहतस्यानात्सपत्नैः पाहिनः प्रभो १५
पदैर्विवासितास्माहं मग्नाव्यसनसागरे ऐश्वर्यंश्रीर्यशःस्थानंहृतानिप्रबलैर्मम १६

वर्गस्याधर्मादेत्रैवडहृदस्यानांत्रिवर्गोपिययाबहृधर्मेऽत्यर्थः भगवतस्तवानुध्यानेयमयाक्रियतेतस्मात्तत्प्रयोनिषूयरा
न्यादिसंवेनविद्यातिनहीयते ११ पूर्वटीका १२ प्रस्तुतंविज्ञापयतिकोन्विति १३ संपाद्यंकाममाह नवैवेतिचतुर्भिः १४
सपत्नैर्दैत्यैर्हृताश्रीर्येषांहृतेस्वस्थेयिषामितिपुत्राभिप्रायेण बहुवचनं १५ ॥

४५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

कश्यपः श्रुथमेतावदस्त्रेहेत्वान्यविंबिस्मयय्याजेनतन्नमपदिशाति ॥ अहो इतिमार्थने ॥ १५ ॥ श्रुपरितबध्येतीशुन्याहउ व२
पतिष्ठसेतिस्तभ्या ॥ १६ ॥ नन्वेवं भूतकामस्यामिर्हेतेर्देवतेतरयसिद्धोतन्नाह श्रमोवेति ॥ १७ ॥ यथासमेमनोरथं विद्यात ॥ १८ ॥
यथाचमेश्राशुतद्यातितथातन्मेवाथकाव्यमुपदिश ॥ १८ ॥ मयाएष्टः पयजोमे यद्व्रतमाहतत्तेप्रवक्ष्यामीत्यन्वयः ॥ १९ ॥

शुक उवाच

श्रुथैतान्निवृतः साथोश्रवध्योवस्मयामास्ज्ञाः ॥ नत्याविवियेहिकल्याणंधियाकल्याणकृज्ञम ॥ १७ ॥ कश्यपः ॥ एवा
मभ्यार्थितोदित्याकस्तामाहस्मयनिव ॥ अहोमायाबलेविल्लोः स्नेहबद्धमिदं जगत ॥ १८ ॥ क्वदेहोभौतिकोना
नात्माक्वचात्माप्रकृतेःपरः कस्यकेपतिपुत्राद्यामोहएवहिकारणं ॥ १९ ॥ उपातिष्ठस्वपुरुषंभगवंतंजग
नाईनं ॥ सर्वभूतगुहावासंवासुदेवंजगद्गुरुं ॥ २० ॥ सविधास्यतितेकामान्हरिर्दीनानुकंपनः श्रमोघाभ
गवद्भक्तिर्नेतरेतिमतिर्मम ॥ २१ ॥ अदितिः केनाहंविधिनाव्रह्मन्नुपस्थास्येजगत्पतिं ॥ यथामेसत्यसंकल्पो
विदध्यातिमनोरथं ॥ २२ ॥ आदिशत्वंद्विजश्रेष्ठविधिंतदुपधावने ॥ आशुतुष्यतिमेदेवः सीदंत्याः सहपु
त्रकैः ॥ २३ ॥ कश्यपः ॥ एतन्मेभगवान्पृष्टः प्रजाकामस्यपद्मजः यदाहतेप्रवक्ष्यामिव्रतंकेशवतोषणं ॥ २४ ॥
फाल्गुनस्यामलेपक्षेद्वादशाहंपयोव्रतः ॥ अर्चयेदरविंदाक्षंभक्त्यापरमयान्वितः ॥ २५ ॥ सिनीवाल्यांमृदा
लिप्यस्नायात्क्रोडविदीर्णया यदिलभ्येतवैस्रोतस्येतंमंत्रमुदीरयेत ॥ २६ ॥ त्वंदेव्यादिवराहेणरसायाःस्थान
मिच्छता उद्धृतासिनमस्तुभ्यंपाप्मानंमेप्रणाशय ॥ २७ ॥ निर्वर्तितात्मनियमोदेवमर्चेत्समाहितः अर्चायां स्थं

अमलेषु द्वैतवादरौ पर्वसुः कृत्यमाह ॥ सिनीवाल्यामितियद्यतद्वायांत्संतेनेनग्रंथेनयदिलभ्येततर्हिक्रोडविदीर्णयामृदा
स्नानेनयालिप्यनत्रमेवंदेवीति ॥ २७ ॥ त्वंदेवीतिमंत्रंहदेविनिरसायाउद्धृता ॥ २८ ॥ निर्वर्तितआत्मानित्यनैमित्यानिकै

यमेभि

॥ ५५ ॥

गुणाः २

तथा वाहनादीन वृमंत्राणाह। नमस्तुभ्यमिति ॥ २४॥ पाद्यादौ विशेषतस्तु द्वादशाक्षरं वक्ष्यति । चतुर्विंशति गुणाः त
त्त्वानि नानि ज्ञानानीति नित्यैत यागुणसंख्या नस्य हेतवे संख्याप्रवर्तकाय २१। एवं सामान्यतो नत्वा, ब्रतारस्त्र्यणमन्तिवि
भिः मंत्रादौ मे वोक्तयत्तद्रूपेण विलाः प्रणामो नमः इति । द्विशीर्ष्णे यस्य त्रयः पादा यस्यां तंतवे फलविस्तारकाय त्रयी विष
याभाव्यायस्येति त्रिधा बद्ध इत्यस्यार्थ उक्तः तथा च मंत्रः चत्वारि शृंगास्त्रयो अस्य पादा द्वे शीर्षे सप्त हस्तासो अस्य त्रि
धा बद्धो वृषभो रोरवीति महो देवो मर्त्यां आविवेश इति । मार्ग दृवदाल्नः सोयं यत्ते वै थ्यायथे ॥ विस्तस्तु यत्तद्रूपेण

नमस्तुभ्यं भगवते पुरुषाय महीयसे। सर्वभूतनिवासाय वासुदेवाय साक्षिणे ॥ २९॥ नमो व्यक्ताय सूक्ष्मा
य प्रधानपुरुषाय च । चतुर्विंशद्गुणज्ञाय संख्यानुहेतवे ॥ ३०॥ नमो द्विशीर्ष्णे त्रिपदे चतुःशृंगाय तंतवे । सप्तहस्ता
य यज्ञाय त्रयीविद्यात्मने नमः ॥ ३१॥ नमः शिवाय रुद्राय नमः शक्तिधराय च । सर्वविद्याधिपतये भूतानां प
तये नमः ॥ ३२॥ नारायणाय ऋषये नराय हरये नमः ॥ नमो हिरण्यगर्भाय प्राणाय जगदात्मने ॥ ३३॥ नमस्ते
आदिदेवाय साक्षिभूताय ते नमः । योगैश्वर्यशरीराय नमस्ते योगहेतवे ॥ ३४॥ नमो मत्स्यकर्णाय सेवपुरुषोपि
गतश्रिये केशवाय नमस्तुभ्यं नमस्ते पीतवाससे ॥ ३५॥ त्वमेव वरदः पुंसां वरेण्यो वरदर्षभः अतस्ते श्रेयसे धी
राः पादरेणुमुपासते ॥ ३६॥ अन्ववर्तंत यं देवाः श्रीश्च तत्पादपद्मयोः स्पृहयंत इवामोदं भगवान्मे प्रसीदतां ॥ ३७
एतैर्मंत्रैर्हृषीकेशमावाहनपुरस्कृतं । अर्चयेत्श्रद्धयायुक्तः पाद्योपस्पर्शनादिभिः ॥ ३८

स्तुयते नेन नमनं ॥ तथा च यास्कः चत्वारि शृंगेति वेदा एवोक्ताः त्रयोस्य पादा इति सवनानि त्रीणि द्वे शीर्षे प्रायणी
यादयनीये सप्त हस्तासः सप्त छंदांसि त्रिधा बद्धः त्रेधा बद्धो मंत्र ब्राह्मण कल्पैर्वृषभो रोरवीति रोरवण मंत्र क्रमेण ऋग्भिः
शंसंति यजुर्भिर्यजंति सामभिः स्तुवंतीति ॥ २४॥ प्राणाय सूत्रात्मने यो भोग्य शरीरे यस्य २४ प्रथिगतात्मात्मश्रीः यतस्ते
३५॥ तत्पादपद्मयोरामोदं स्पृहयंतेइव ॥ ३६ ॥ देवाः श्रीश्च यमनुवर्तंते स मे प्रसीदतु ३७ आवाहनेन पुर

श्री भा पु स्कं टी ११

पजुण २

द १

स्य सवन २

स्कृतं संमानितं २

३३

और २

ऋग्भिर्यजुर्भिः साम भिर्यदेन ३॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

पयसि शृतं पक्वं पायसं ॥ ४० ॥ मूलविद्यया द्वादशाक्षरेणैव ॥ ४१ ॥ एवं भक्त्याभिरन्याभिश्च स्तुतिभिः ॥ ४२ ॥ तस्य शेषं निर्मा
ल्यं ॥ ४३ ॥ द्वावरौ येषां तान् प्रसंगे द्वावपि भोजयेदित्यर्थः सभाजितैः तैरनुज्ञातः सन् शेषं बंधुभिः सहितः ॥ ४४ ॥ त

अर्चित्वा गंधमाल्याद्यैः पयसा स्नापयेद्विभुं वस्त्रोपवीताभरणपाद्योपस्पर्शनैस्ततः ॥ ३९ ॥ गंधधूपादिभिश्चार्चे
द्द्वादशाक्षरविद्यया ॥ शृतं पयसि नैवेद्यं शाल्यन्नं विभवे सति ॥ ४० ॥ ससर्पिः सगुडं दत्वा जुहुयान्मूलविद्यया नि
वेदितं तद्भक्ताय दद्याद्भुंजीत वा स्वयं ॥ ४१ ॥ दत्वाचमनमर्चित्वा तांबूलं च निवेदयेत् जपेदष्टोत्तरशतं स्तुवी
त स्तुतिभिः प्रभुं ॥ ४२ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं भूमौ प्रणमेद्दंडवन्मुदा कृत्वा शिरसि तच्छेषां देवमुद्वासयेत्ततः ॥ ४३ ॥
द्व्यवरान्भोजयेद्विप्रान्पायसेन यथोचितं भुंजीत तैरनुज्ञातः शेषं सभाजितैः ॥ ४४ ॥ ब्रह्मचार्यथ तद्रात्र्यां
श्वो भूते प्रथमेऽहनि ॥ स्नातः शुचिर्यथोक्तेन विधिना सुसमाहितः ॥ ४५ ॥ पयसा स्नापयित्वार्चेद्यावद्व्रत
समापनं ॥ पयोभक्षो व्रतमिदं चरेद्विष्णवर्चनादृतः ॥ ४६ ॥ पूर्ववज्जुहुयादग्निं ब्राह्मणांश्चापि भोजयेत् ॥ ए
वं त्वहरहः कुर्याद्द्वादशाहं पयोव्रतं ॥ ४७ ॥ हरेराराधनं होममर्हणं द्विजतर्पणं प्रतिपद्दिनमारभ्य यावच्छु
क्लत्रयोदशी ॥ ४८ ॥ ब्रह्मचर्यमधःस्वप्नं स्नानं त्रिषवणं चरेत् ॥ वर्जयेदसदालापं भोगानुच्चावचांस्तथा ॥
४९ ॥ अहिंस्रः सर्वभूतानां वासुदेवपरायणः ॥ त्रयोदश्यामथो विष्णोः स्नपनं पंचकैर्विभोः ॥ ५० ॥ कारयेत्
शास्त्रदृष्टेन विधिना विधिकोविदैः ॥ पूजां च महतीं कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ५१ ॥

तस्यां रात्र्यां ब्रह्मचारी सन् श्वोभूते प्रभाते सति ॥ ४५ ॥ पयःपयो भक्षः पयआहारो यस्य ॥ ४६ ॥ अधःस्वप्नं शयनं ॥ ४८ ॥ पंचकैः पंचा

शेषः ५

मया चैवे भवत्याः समुदाहृते ॥ ५५ ॥ सर्वयज्ञाख्यो यः पयः सर्वव्रतमिति च स्मृतं । तेमेतद्व्रते ... मे ...ड षः ... नवः

सप्त दशे दिने प्राप्ते तेनास्मिन्व्रते हविः । तत्कामसपराणायादौ तनुत्रो भूदितीर्यते प्रीतिविह्वलवां देवबद्धांजलिः सती स्थिता के

चक्रे निरूप्य पयसि शिपिविष्टाय विष्णवे ॥ ५६ ॥ सूक्तेनतेन पुरुषं यजेत ससमाहितः ॥ ५७ ॥ नैवेद्यं चातिगुणवद्दयात्पुरुष

तुष्टिदं ॥ आचार्यं ज्ञानसंपन्नं वस्त्राभरणधेनुभिः ॥ ५८ ॥ तोषयेदृत्विजश्चैव तद्विद्याराधनं हरेः ॥ भोजयेत्तान् गुणवता

सदन्नेन शुचिस्मिते ॥ ५९ ॥ अन्यांश्च ब्राह्मणान्शक्त्या ये च तत्र समागताः ॥ ६० ॥ दक्षिणां गुरवे दद्यादृत्विग्भ्यश्च यथा

र्हतः ॥ अन्नाद्येन श्वपाकांश्च प्रीणयेत्समुपागतान् ॥ ६१ ॥ भुक्तवत्सु च सर्वेषु दीनांधकृपणेषु च ॥ विष्णोस्तत्प्रीणं

न विद्वान्भुंजीत सह बंधुभिः ॥ ६२ ॥ नृत्यवादित्रगीतैश्च स्तुतिभिः स्वस्तिवाचकैः ॥ कारयेत्तत्कथाभिश्च पूजां

भगवतो वहं ॥ ६३ ॥ एतत्पयोव्रतं नाम पुरुषाराधनं परं ॥ पितामहेनाभिहितं मया ते समुदाहृतं ॥ ६४ ॥ त्वं चानेन

न महाभागे सम्यक्चीर्णेन केशवं ॥ आत्मना शुद्धभावेन नियतात्मा भजाव्ययं ॥ ६५ ॥ अयं वै सर्वयज्ञाख्यः सर्वव्र

तमिति स्मृतं ॥ तपःसारमिदं भद्रे दानं चेश्वरतर्पणं ॥ ६६ ॥ त एव नियमाः साक्षात्त एव च यमोत्तमाः ॥ तपो दानं व्रतं

यज्ञो येन तुष्यत्यधोक्षजः ॥ ६७ ॥ तस्मादेतद्व्रतं भद्रे प्रयता श्रद्धयाचर ॥ भगवान्परितुष्टस्ते वरानाशु विधास्यति ॥ ६८ ॥

इति श्रीभागवते ऽष्टमस्कंधे षोडशोध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्ता सादिती राजन्स्वभर्त्रा कश्यपेन वै ॥ अन्वतिष्ठ

द्व्रतमिदं द्वादशाहमतंद्रिता ॥ १ ॥ चिंतयंत्येकया बुद्ध्या महापुरुषमीश्वरं ॥ प्रगृह्येंद्रियदुष्टाश्वान्मनसा बुद्धिसार

थिः ॥ २ ॥ मनश्चैकाग्रया बुद्ध्या भगवत्यखिलात्मनि ॥ वासुदेवे समाधाय चचार ह पयोव्रतं ॥ ३ ॥ तस्याः प्रादुरभूत्तात

भगवानादिपुरुषः ॥ पीतवासाश्चतुर्बाहुः शंखचक्रगदाधरः ॥ ४ ॥ तं नेत्रगोचरं वीक्ष्य सहसोत्थाय सादरं ॥ ननाम

वला मीडितुं पुनरीडितुं नोत्सेहे हृतशशाका वाच्यपि तत्र तूष्णीं बभूव ॥ कथं भताया नंदजलाकुले ईक्षणायस्याः पुलकेन ।

कुलाकृतिर्देहो यस्याः तद्दर्शनेन योत्सवस्तेन गात्रेवेपथुः कंपो यस्याः ॥ ६ ॥ ॥ रामाय नमः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तथाचमेति बोद्धीत्तमाणेतिवक्रियाभेदात्तो न्यसप्पदस्यादिरुक्तो वेदोषः प्रयत्नतोविनिर्जितत्वदेत्पानन्तार्जितानपि
भक्तानवतितमीशत्वमित्येवादिति विभिः ॥ यतेशात्पादिदशभिः संबोधनैः नवाशक्यं किमपि नास्तीतिव
दंतीप्रार्थयंतीशंनः कृथि कुरु यनोदीनानांनाथोसितीसेव कीर्तिर्यस्य प्रवणोमेयसंशलेयस्यानन्नामधेयेय
स्य प्रायत्नानोशरणानानांलोकानांवृजिनोपशमायउदयोयस्य ॥ ९ ॥ भूतेशमहेशनमः सदृशेहेनव विश्वापवित्र
सभवनास्थितिसंयमनाथेवेवंगृहीताः ॥ पुरुशके मीयायागुणायेनननैमनयाविश्वस्यायापचनुमनत्र रूपायकु

श्रीमाशनेर्गभूस्याशिराहरीनुष्ठावसादव्यदितिः कुरुहह ॥ उद्धीत्तमीसापिकीवृक्षसाधारमापलिय
ज्ञपतिंजयान्यति ॥ ७ ॥ अदितिः यज्ञेशायज्ञपुरुषाच्युततीर्थपादतीर्थश्रवः श्रवणमंगलनामधेय आ
पन्नलोकवृजिनोपशमोदयाद्य शंनः ॥ कृधीशभगवन्नसिदीननाथ ॥ ८ ॥ विश्वायविश्वभवनस्थि
तिसंयमायस्वैरंगृहीतपुरुशक्तिगुणायभूम्ने ॥ स्वस्थायशश्वदुपबृंहितपूर्णबोधव्यापादितात्म
तमसेहरयेनमस्ते ॥ ९ ॥ आयुः परं वपुरभीष्टमतुल्यलक्ष्मीर्द्योर्भूरसाः सकलयोगगुणास्त्रिवर्गः ज्ञानं
चकेवलमनंतभवंतितुष्टात्वत्तो नृणां किमुसपत्नजयादिराशीः ॥ १० ॥ शुकः अदितिरेवंस्तुतोराजन्
भगवान्पुष्करेक्षणः क्षेत्रज्ञःसर्वभूतानामितिहोवाचभारत ॥ ११ ॥ श्रीभगवान् ॥ देवमातर्भवत्यामे
विज्ञातंचिरकांक्षितं ॥ यत्सपत्नैर्हृतश्रीणांच्यावितानांस्वधामतः ॥ १२ ॥ ॥ राम

तः शश्वदुपबृंहितः नित्यो जितोयः पूर्णोबोधः ॥ तेन व्यापादितनिरस्तंआत्मनि तमोमायालक्षणंयेनतस्मै
॥ आयुसदीयमतोवयप्रवणमीषत्कवमेवततेवतिकेमुतिन्यायेनाह आयुः परमिति यो अभूः स्वर्गरसानलेचद्योर्भूरसाः
घोवितिएयककपाठेभूस्वर्गरसातलविलसत्तानीश्रतिविग्रहः ॥ वसेतिपाठेजीणिपदानिसकलायोगगुणाश्वाणिमाद्
यः ॥ १० ॥ देवततः अंतर्यामी ॥ ११ ॥ सपत्नै हृताश्रीर्येषांस्वधामतःच्यावितानांस्वर्गाच्चानिःसेवितानां

सिंनाकोछिटीकं ८ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग स्कं अ ५

कांक्षितमेवाहं ॥ तानि निवृत्तिभिः प्रतिलब्धजय श्रीश्रीभिः प्रैतैः स्वरूपं पाश्रितं नु एकत्रयस्यानुमिच्छसि ॥ ४ ॥ मन्या हृतंय शास्त्रश्रीश्रूयैः तान ॥ ५ ॥ अपारणीयाश्च नतिक्रमणीयाः यथस्मास्तु कालं ईश्वरः कालो येषां वैविर्शिगुणार दशिताः अनुकूले वीश्वरः समर्थः विश्वगुणा इनिवा ॥ २६ ॥ ममम याविंशपव तत्वहेतुः संतोषित स्वन्यादिश्रद्धानु रूपं इच्छानुमारेण

तानि निर्जितात्मसमरेतुर्मदानस्वर्षभान ॥ प्रतिलब्धजयश्रीभिः प्रैत्रैरिच्छस्वपाश्रितं नु ॥ ७ ॥ इदं ज्योतिः स्वतनये हृतानानुपिविविष्टिषा ॥ स्त्रियोरुद्दनीरासायद्दष्टुमिच्छसिडः खिनाः ॥ ८ ॥ ध्यानमंत्रान्हसमर्हाम्तु प्रन्याद्दनय शः श्रियः नाकपृष्ठमधिष्ठायकीडनोद्दृष्टमिच्छसि ॥ ५ ॥ पायो पुनाति स्वस्वरूपनाशाश्च पावणीयाः इतिदेवि मे मतिः यतेनु हालेश्वर्विपशुज्ञानविक्रमस्तस्यवेददाति ॥ १८ ॥ तथापुष्पायोममदेवि चिंत्यः संतोषित स्वावनचर्यायाते ॥ ममावर्ननाहेनिगेतमन्यथाश्रद्धानुरूपंफलहेतुकत्वात ॥ १७ ॥ तयार्चितः वाहमपत्यगु प्रयेपयावनेनानुगुणेसमीहितः स्वांशेनपुत्रत्वमुपेत्यतेसुतान्गोप्तास्मिमारीचतपस्यधिष्ठितः ॥ १९ ॥ उप धावपतिंभद्रेप्रजापतिं सकल्मषैमांचभावयतीपत्यावेवंरूपमवास्यते ॥ २० ॥ नैतत्परस्माआख्येयंपृष्टः यापिकथंचन ॥ सर्वंसंपद्यतेदेवि देवगुह्यंसुसंवृतं ॥ २१ ॥ श्रीशुकः ॥ एतावदुक्त्वाभगवांस्तत्रैवांतरधीयत अदितिर्दुर्लभंलब्ध्वाहरेर्जन्मात्मनिप्रभोः ॥ २२ ॥ उपाधावत्पतिंभक्त्यापरयाकृत्यकृत्यवत ॥ सवैसमाधियोगे नकश्यपस्तदवुध्यत ॥ २३ ॥ प्रविष्टमात्मनिहरेरंशमवितथेक्षणः सोदित्यांवीर्यमाधत्ततपसाचिरसंभृतं ॥ २४ ॥ समाहितमनाराजन्दारुण्यग्निंयथानिलः अदित्याधिष्ठितंगर्भंभगवंतंसनातनं ॥ २५ ॥

लहेतन्नात ॥ २६ ॥ मारीचस्यतपसिस्त्रियधिष्ठायस्थितः ॥ सनगोप्तास्मिपालयिष्यामि ॥ २७ ॥ अनःपतिमुपधावभजस्व ॥ २८ ॥ देवानांगुह्यंवदस्यसंवसंसंवृतंगुप्तंसतंप्रयोगेनसिध्यति ॥ २९ ॥ प्रभोर्हरेरात्मनिजन्मलब्ध्वा ॥ ३० ॥ अवितथमीक्षणं [illegible] दृष्टिः धिस्यसः ॥ ३१ ॥ अनिलोयथासर्वत्रसमेपाविदारुणिसंचर्षेणावनदाहकंअग्निमाधत्ते एवंस्वयं प्रजेशुसमोपिदेत्यपत्न्यांपणवीर्यमाधत्तेन्ययंः धिष्ठितमधिष्ठायास्थितम ॥ २५ ॥

३५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

समीडे स्तुतवानित्यर्थः ॥२४॥ पृश्निरदितिः पूर्वस्मिन्जन्मनि पृश्निरितिनाम तस्या गर्भाय पृश्निगर्भकाय वेदा गर्भा यस्य यद्वा वेदानां ग-
र्भाय वेदेषु प्रकाशमानायेत्यर्थः त्रयो लोका नाभौ यस्य सः त्रिनाभस्तस्मै त्रयाणां लोकानां पृष्ठे उपरि स्थिताय शिपि-
शब्देन पशवो जीवाः तेष्वन्तर्यामितया प्रविष्टाय । यज्ञो वै विष्णुः पशवः शिपिर्यज्ञ एव पशुषु प्रतितिष्ठतीति श्रुतेः
यद्वा शिपयो रश्मयः तैर्विष्टितायेत्यर्थः तथापि विष्णवे व्यापिने ॥२६॥ अन्तः पतितं तृणादि यथा गंभीरं स्रोतो नद्यादि-
प्रवाहः कर्षति तथा कालात्मा भवान्विश्वमाक्षिपति ॥२७॥ संभविष्णुरुत्पादनशीलोसि श्रेयंभावः नौरिवभूतस्य नव

हिरण्यगर्भो विज्ञाय समीडे गुह्यनामभिः ॥२४॥ ब्रह्मोवाच जयोरुगाय भगवन्नुरुक्रम नमोऽस्तु ते । नमो ब्रह्मण्य
देवाय त्रिगुणाय नमो नमः ॥२५॥ नमस्ते पृश्निगर्भाय वेदगर्भाय वेधसे । त्रिनाभाय त्रिपृष्ठाय शिपिविष्टाय विष्णवे २८
त्वमादिरन्तो भुवनस्य मध्यमनन्तशक्तिं पुरुषं यमाहुः । कालो भवानाक्षिपतीश विश्वं स्रोतो यथान्तः पति-
तं गभीरं ॥२७॥ त्वं वै प्रजानां स्थिरजंगमानां प्रजापतीनामसि संभविष्णुः । दिवौकसां देव दिवश्च्युतानां परायणं नौ-
रिव मज्जतोऽप्सु ॥२८॥ इति श्रीभागवते अष्टमे सप्तदशः ॥१७॥ श्रीशुकः इत्थं विरिंचस्तुतकर्मवीर्यः प्रादुर्बभूवामृ-
तभूरदित्यां । चतुर्भुजः शंखगदाब्जचक्रः पिशंगवासा नलिनायतेक्षणः ॥१॥

तथादिर्भवः किं तदेवानां प्रजापतीनां परमाश्रयत्वेन तत्कार्यसाधनाय प्रवर्तितोयं प्रश्नाद्यैर्युक्तश्चतुर्भुजः स्वर्गे
स्थापयेति ॥२८॥ इति श्रीभावार्थे अष्टमे सप्तदशः ॥१७॥ ततस्त्वष्टादशे भूत्वा वामनः सत्कृतो बलेः यज्ञं गत्वा बले-
स्तेन सत्कृत्याक्रोऽवमानसूल इत्थं विरिंचेन स्तुतं कर्म च देवकार्यलक्षणं वीर्यं च प्रभावो यस्य स हरिरदित्यां प्रादुर्बभू-
वेति त्रयाणामन्वयः अमृतभूर्मृत्युजन्मशून्यः शंखगदाब्जचक्राणि यस्य संनीतितया श्रशंखाद्यादिन्वनमलर्थी याऽच प्र-
त्ययः प्रविसर्गे पाठे स चासौ पिशंगवासाश्च ॥१॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भा अ टी ६६

झषराजोमकरः तदाकारयोः कुंडलयोस्त्विषाउल्लसंतीश्रीर्वदनांबुजेयस्य श्रीवत्सोवक्षसियस्यवलयैरंगदैश्चसहोल्लसंति
किरीटादीनियस्य ॥ २ ॥ श्रीवत्यावनमालयाविराजितोवेश्मगततमः ॥ ३ ॥ अग्निजिह्वादेवानगाःपर्वताःतत्प्रादुर्भावसमयमा
हृ ४ श्रोणायामितिभाद्रपदस्यशुक्लद्वादश्यांश्रवणद्वादशीतिप्रसिद्धातत्रापिश्रोणायांश्रवणस्यैवेद इत्यर्थः तत्रापिश्रव
णस्यप्रथमोभागोऽभिजिदितितत्रैवनक्षत्रत्वाद्दर्शितंअभिजिन्नामनक्षत्रंउपविष्टादाषाढानां। अधस्तात्श्रोणायाइतिप

श्यामावदातोझषराजकुंडलत्विषोल्लसच्छ्रीवदनांबुजःपुमान् श्रीवत्सवक्षावलयांगदोल्लसत्किरीटकां
ञ्चीगुणचारुनूपुरः ॥ २ ॥ मधुव्रतव्रातविघुष्टयास्वयाविराजितःश्रीवनमालयाहरिः। प्रजापतेर्वेश्मतमःस्वरो
चिषाविनाशयन्कंठनिविष्टकौस्तुभः ॥ ३ ॥ दिशःप्रसेदुःसलिलाशयास्तदाप्रजाःप्रहृष्टाऋतवोगुणा
न्विताः द्यौरंतरिक्षंक्षितिरग्निजिह्वागावोद्विजाःसंजहृषुर्नगाश्च ॥ ४ ॥ श्रोणायांश्रवणद्वादश्यांमुहूर्तेऽभि
जितिप्रभुः ॥ सर्वेनक्षत्रताराद्याश्चक्रुस्तज्जन्मदक्षिणं ॥ ५ ॥ द्वादश्यांसवितातिष्ठन्मध्यंदिनगतोनृप वि
जयानामसाप्रोक्तायस्यांजन्मविदुर्हरेः ॥ ६ ॥ शंखदुंदुभयोनेदुर्मृदंगपणवानकाः चित्रवादित्रतूर्याणां।
निर्घोषस्तुमुलोऽभवत् ॥ ७ ॥

एवंविशिष्टेमुहूर्तेप्रभुःप्रादुर्बभूवेत्यर्थः ॥ किंचनक्षत्राण्यश्विन्यादीनिताराश्चैव नानाग्रहाःशुक्रादयः ॥ तेआद्या
येषांतेसूर्यादयोपिसर्वेतस्यजन्मदक्षिणमुदारंचक्रुः जन्ममुहूर्तेगुणाबहवोबभूवुरित्यर्थः ॥ ५ ॥ विशेषां
न्तमाहयस्यांद्वादश्यांहरेर्जन्मतत्तस्यांहिविजयेत्यवविदुः तदाचमध्यंदिनगतः सवितातिष्ठत् ॥ साचद्वादशी
विजयानामप्रोक्तेत्यन्वयः ॥ ६ ॥ शंखदुंदुभयातेषांअन्येषांचवित्रतूर्याणांनिर्घोषोऽभवत् ॥ ७ ॥

६६

मानवार्यादीनां क्रमेसे: समुकैर्वन्नितनूतीयेनावृषः ८ ॥ विस्मयांतरमाह पतद्वपुरिहधारयत ॥ प्रकटितवान्तेनैव वपु
षा मानाभ्यां पित्रोः संपश्यतोरेव वामो वटुर्बभूव दिव्यगतिरद्भुतचेष्टितः ॥ स्वयं कथंभूतः अव्यक्तः चिद्रूपः कथमथा रयत ॥ भारीस्रि
मनो १

श्रीनाथस्यापमवसोन्तव्यक्तोंधर्वप्रवासजयुः ॥ तद्वपुर्वभनयो देवमानवांयित्तवेद्भुयः ॥ ८ ॥ सिद्धविद्याधरगणाः सकिं
पुरुषकिन्नराः चारणा यक्षरक्षांसि सुपर्णा भुजगोत्तमाः ॥ ९ ॥ गायंतोतिप्रशंसंतो नृत्यंतो विबुधानुगाः ॥ अदि
त्या आश्रमपदं कुसुमैः समवाकिरन् ॥ १० ॥ दृष्ट्वादितिस्तं निजगर्भसंभवं परं पुमांसं मुदमाप विस्मिता ॥ गृ
हीतदेहं निजयोगमायया प्रजापतिश्चाह जयेति विस्मितः ॥ ११ ॥ यत्तद्वपुर्भाति विभूषणायुधैरव्यक्तचि
द्व्यक्तमधारयद्धरिः ॥ बभूव तेनैव स वामनो वटुः संपश्यतोर्दिव्यगतिर्यथा नटः ॥ १२ ॥ तं वटुं वामनं दृष्ट्वा मो
दमाना महर्षयः कर्माणि कारयामासुः पुरस्कृत्य प्रजापतिं ॥ १३ ॥ तस्योपनीयमानस्य सावित्रीं सविता
ब्रवीत् ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्मसूत्रं मेखलां कश्यपोददात् ॥ ददौ कृष्णाजिनं भूमिर्दण्डं सोमो वनस्पतिः ॥ कौपी
नाच्छादनं माता द्यौश्छत्रं जगतः पतेः ॥ १४ ॥ कमंडलुं वेदगर्भः कुशान्सप्तर्षयो ददुः ॥ अक्षमालां महा
राज सरस्वत्यव्ययात्मनः ॥ १५ ॥ तस्मा इत्युपनीताय यक्षराट् पात्रिकामदात् ॥ भिक्षां भगवती साक्षादु
मादादंबिका सती ॥ १६ ॥ स ब्रह्मवर्चसेनैवं सभां संभावितो वटुः ॥ ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टामत्यरोचत मारिषः
समिद्धमाहितं वह्निं कृत्वा परिसमूहनं ॥ परिस्तीर्य समभ्यर्च्य समिद्भिरजुहोद्द्विजः ॥ १९ ॥

विभूषणानि वस्त्रायुधानि च तैर्व्यक्तं यथा भवति तथा ॥ १२ कर्माणि जातकर्मादीनि ॥ १३ ॥ वनस्पतिर्वनानां पतिः सो
मः १५ पात्रिकां भिक्षापात्रीं ॥ १६ ॥ सभ्यवं संभावितो वटुः ब्रह्मर्षिगणसंजुष्टां तां सभामतिक्रम्यारोचत १८
मारिषः श्रेष्ठः वटुर्ब्रह्मवर्चसेन २

श्री
भाग
टी
२

यदर्थं वटुर्बभूव तदाह स्तुतेत्यादिया वदध्यायसमाप्ति। यजमानं यजंतं भृगूणां भृगुभिः उपकल्पितैः प्रवर्तितैः हविस्तेन
सादगावंतेन संभृतः परिशुद्धः ॥ २० ॥ नर्मदाया उत्तरे तटे भृगुकच्छसंज्ञकदेशे क्रतून्समं प्रवर्तयंतो यज्ञवल्लेर्यंजो भृगवः तैर्न त्रि २
वामनेन अवदातानाप यजनशालासमीपं प्रमुदितं रविमिव तेजस्विनं गादयः स्पर्धः किल इत्येवमादिवितर्कयन्निति शेषः २१

स्तुत्वा स्तुमेऽध्वर्ये यजमानमूर्जितं बलिं भृगूणामुपकल्पितैस्सदा ॥ जगाम तत्राखिलसारसंभृतो भावेन गांसन्नम
मयन्निवेदं पदे २१ ॥ तं नर्मदायास्तट उत्तरे बलेर्य ऋत्विजस्ते भृगुकच्छसंज्ञिते प्रवर्तयंतो भृगवः क्रतूत्तमं व्यचक्षता
राद्दितं यथा रविं ॥ २२ ॥ त ऋत्विजो यजमानाः सदस्या हतत्विषो वामनतेजसा नृप ॥ सूर्यः किलायात्युत वा विभा
वसुः सनत्कुमारोऽथ दिदृक्षया क्रतोः ॥ २३ ॥ इत्थं सशिष्येषु भृगुष्वनेकधा वितर्क्यमाणो भगवान्स वामनः ॥ छत्रं सदं
डं सजलं कमंडलुं विवेश बिभ्रद्धयमेधवाटं ॥ २२ ॥ मौंज्या मेखलया वीतमुपवीताजिनोत्तरं जटिलं वा
मनं विप्रं मायामाणवकं हरिं ॥ २४ ॥ प्रविष्टं वीक्ष्य भृगवः सशिष्यास्ते सहाग्निभिः ॥ प्रत्यगृह्णन्समुत्थाय संक्षि
प्तास्तस्य तेजसा ॥ २५ ॥ यजमानः प्रमुदितो दर्शनीयं मनोरमं ॥ रूपानुरूपावयवं तस्मा आसनमाहरत् २६
स्वागतेनाभिवंद्याथ पादौ भगवतो बलिः ॥ अवनिज्यार्चयामास मुक्तसंगमनोरमं ॥ २७ ॥ तत्पादशौचं जनकल्
कल्मषापहं स धर्मविन्मूर्ध्न्यदधात्सुमंगलं ॥ यद्देवदेवो गिरिशश्चंद्रमौलिर्दधार मूर्ध्ना परया च भक्त्या २८
बलिः स्वागतं ते नमस्तुभ्यं ब्रह्मन्किं करवाम ते ॥ ब्रह्मर्षीणां तपः साक्षान्मन्ये त्वार्य व
पुर्धरं ॥ २९ ॥ ॥

हयमेधवाटमश्वमेधमंडपं विवेश ॥ २२ ॥ उपवीताजिनं उपवीतयुतमजिनमेव उत्तरं उत्तरीयं यस्य ॥ २४ ॥ संक्षि
प्ता अभिभूताः संतः ॥ २५ ॥ रूपस्यानुरूपा अवयवा यस्य तं स्तुत्विति शेषः ॥ २६ ॥ चंद्रमौलिस्त्वेनयत्वयं अत्यर्थे
अतिशयार्थे च कारः ॥ चंद्रमौलिरपि गंगात्रपयन्मूर्ध्ना दधार्थीः ॥ २८ ॥ २

रे न्या१

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

हे भूर्यन्तो माहात्म्यपत्रं वलर्षीणां तपप्रभुमन्येक थं भूतं नमः ॥ वसुधं संमूर्तिं धाविः ॥ २९ ॥ त्वच्चरणावनेजनैर्वाभिषि
जेलोईहं तमं हो ... इक्कर्मतस्य मे पुनीता पवित्रीकृता मे मनः प्रतीक्ष गृहाणहे प्रदेहेनमःज्यनम ॥ ३२ ॥ इति
श्रीमुख्याद्याः ॥ ५ ॥ जनविंशोत्तुह विणायाचितेन पदत्रयं ॥ प्रतिश्रुतेव बलिना जानन्भृगुर्ब्रवाययत ॥ दात्वः
स्तुतः स्व येतुहि विल्यादिषस्तु नेपवितं ॥ वक्तव्यमितिमिदं स्तुप्तिं त्वयन्नाहवामनः ॥ वचेसलैवं तदितिषोडश
प्रयतः पितरः त्वमाश्रयनः पावितं कुलं ॥ प्रयविष्णुः कृतरूपं पदं वानागतो गृहान् ॥ ३ ॥ प्रयाप्रयो मे
सहन्नाय यथाविधिहिनाम् अनव्रत्व रणावनेजनैः ॥ हताहं सावमर्भीरियं वस्तु रहो तथा पुनीतान्तनुभिः पदैः
नव ११ यथ दृष्टो वाक्सितत्नीकमेनामर्थिनं विप्रस्तता नुतर्कये ॥ गांकाचनेवा गुणावद्वा यथामभिहे
तया त्वमुतवाविप्रकन्यां ॥ १२ ॥ श्रामान्म स्ट्वास्तुरगानानाग्रा रथ्यालयाहं नमस्प्रतीक्ष ॥ १३ ॥ इति
श्रीभागवते प्रथमस्कंधेः ... अध्यायः ॥ ५ ॥ सूतः इतिवैरोचनेर्वाक्यं धर्मयुक्तं सुसूनृतं निशा
म्य भगवान्प्रीतः प्रतिनंद्येदमब्रवीत् ॥ १ ॥ श्रीभगवानुवाच वचस्तवैतज्जनदेव सूनृतं कुलोचितं धर्म
युतं यशस्करं ॥ यस्य प्रमाणं भृगवः सां पराये पितामहः कुलवृद्धः प्रशान्तः ॥ २ ॥ नह्येतस्मिन्कुले कश्चि
त्रिःसत्वः कृपणः पुमान् ॥ प्रत्याख्याता प्रतिश्रुत्य यो वा दाता द्विजातये ॥ ३ ॥ न सन्ति तीर्थे युधि वार्थिनार्थि
ताः पराङ्मुखा ये त्वमनस्विनो नृपाः ॥ युष्मत्कुले यद्यशसामलेन ... प्रह्लाद उद्भाति यथोडु
पः खे ॥ ४ ॥ यतो जातो हिरण्याक्षश्चरन्नेक इमां महीं ॥ प्रतिवीरं दिग्विजये नाविन्दत गदायुधः ॥ ५ ८
भिः द्वैतन्वदेवमांप वायेयावलोकिकं ॥ धर्मपितामहस्य प्रह्लादः प्रमाणं ॥ ५ ॥ निःसत्वस्य लक्षणं यो द्विजातये
याचकाय यत्वा स्वार्जनं ददानीति ... प्रथमे प्रतिश्रुत्य पश्चान्न ददानीति ... ब्राह्मणे
भ्यः प्रतिश्रुत्य यो न ददाति ... तद्वो कुलमुत्तुच्छं ... निर्थिदाने तीर्थदाना वृसरे य
स्य युष्मत्कुले ५ यतः यस्मिन्कुले जातः ... वहिर्हटे ... निश्चित

यतः स्या पुनर श्लोकटीकेयं ॥ ८२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्रीभा० प्र० टी० ३६

यं हिरण्याक्षं कृच्छ्रेण जित्वा भुव उद्धारे कृते सति विष्णुरात्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूरि अनुपश्चात्स्मरन् ६
श्वासानिलेनांतर्हितः सूक्ष्मो देहो यस्य विविग्नमतिः कंपित उद्वेगो यस्य अनु केपि चिंतेद् इति वा सर्वार्थः ९ न
ददर्शेत्यंतः प्रविष्टत्वादपश्यमानः स कामयानां वर्णनेन तद्गृह्यैव दृष्टो गतः नित्यमुक्तत्वादिति वा सर्वार्थः १०
एवं मृत्युपर्यंतमवेदं श्रीविष्णोर्वैरं पूर्वजनवान् ॥ तदुक्तं न मे तस्याप्रतिद्वंद्व महाबलपराक्रमस्य स्तु वै

यं विनिर्जित्य कृच्छ्रेण विष्णुः क्ष्मोद्धार आगते । आत्मानं जयिनं मेने तद्वीर्यं भूर्यनुस्मरन् ॥ ६ ॥ निशम्य त
द्वधोद्यमं हिरण्यकशिपुः पुरा हंतुं भ्रातृहणं क्रुद्धो जगाम निलयं हरेः ॥ ७ ॥ तमायांतं समालोक्य शूल
पाणिं कृतांतवत् ॥ चिंतयामास कालज्ञो विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ ८ ॥ यतो यतोहं तत्रासौ मृत्युः प्राण
भृतामिव अतोहमस्य हृदयं प्रवेक्ष्यामि पराग्दृशः ॥ ९ ॥ एवं स निश्चित्य रिपोः शरीरमाधावतो नि
र्विविशेऽसुरेंद्रः श्वासानिलांतर्हितसूक्ष्मदेहः तत्प्राणरंध्रेण विविग्नचेताः ॥ १० ॥ स तन्निकेतं परिमृ
श्य शून्यमपश्यमानः कुपितो ननाद ॥ क्ष्मां द्यां दिशः खं विवरान्समुद्रान्विष्णुं विचिन्वन्न ददर्श वी
रः ॥ ११ ॥ अपश्यन्निति होवाच मयान्विष्टमिदं जगत् ॥ भ्रातृहा मे गतो नूनं यतो नावर्तते पुमान् ॥ १२ ॥ वैरा
नुबंध एतावानामृत्योरिह देहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभवो मन्युरहंमानोपबृंहितः ॥ १३ ॥ पिता प्रह्लादपु
त्रस्ते तद्विद्वान्द्विजवत्सलः ॥ स्वमायुर्द्विजलिंगेभ्यो देवेभ्योऽदात्स याचितः ॥ १४ ॥ भवानाचरितान्ध
र्मानास्थितो गृहमेधिभिः ॥ ब्राह्मणैः पूर्वजैः शूरैरन्यैश्चोद्दामकीर्तिभिः ॥ १५ ॥

हेमाक्ष विजृंभितक्रोधानुबंधस्य ॥ ७ ॥ कथं तामसोस्य स्वशिरोमणिः जीवन्नेव कान्तवद्वैरस्य पत्तिन्वा तिव्या
शयेनाह ॥ वैरानुबंध एतावानामृत्योर्भवति हि देहिनां देहनिगूढाभिमानवतां क्रूराणां तथाहंमानेनोपबृं
हितो मन्युरज्ञप्रभवस्येव ॥ एतत्तान् प्रभवः अज्ञाननिवृत्तेः प्राकृतौ रुषत्यागो मा एवमेवं न्यर्थ्यः ॥ १४ ॥ तदेवं पूर्वजो
न स्तुतानंदे स्मातिदिजं वेगाधारिणो महेंद्राणो देवाय तेन तु द्विजाइति न हि दान वि समयाचितः सत्त्वीया ॥

त्यितः

मम पदा संमितानीति त्रिविक्रमपदाभिप्रायेणानृतवाद: ॥१६॥ तत्रापि स्वपदत्वान्नपगमान् यावदर्थमिति प्रतिग्रहो यस्य स:
॥१७॥ हे ब्रह्मस्य पात्रोकाराणां याज्ञाप्रकारैश्चोदनाबलेर्वधनस्य श्लोन्नवनेनतस्य गर्वानिति विवेकेणाधिदोषप्रकारमाह अहो इति
त्रिभि: तेवाचो वृद्धानां संमता: त्वं तु बालिशमतिस्त्वन्निकेत: स्वार्थं प्रत्यबुध इति च भक्तानामेवार्थं बुध्यसे न स्वार्थं
परिहार्यास्यात वयातिरेकेण स्वार्थामावादेव प्रबुद्धत्वमेदाह ॥१८॥ मामिति द्वीपस्य दाशुषं दातारं अबुद्धिमान् वस्तुनस्तु बु

मधं: १ निः८

तस्मात्वत्तो महीमीषद्वृणोहं वरदर्षभात् पदानि त्रीणि दैत्येंद्र संमितानि पदा मम ॥१६॥ नान्यत्ते कामये राजन्व
दान्याज्जगदीश्वरात् नैन: प्राप्नोति वै विद्वान्यावदर्थप्रतिग्रह: ॥१७॥ बलिरुवाच ॥ अहो ब्राह्मणदायाद्वाचस्
ते वृद्धसंमता: त्वं बालो बालिशमति: स्वार्थं प्रत्यबुधो यथा ॥१८॥ मां वचोभि: समाराध्य लोकानामेक
मीश्वरं पदत्रयं वृणीते योबुद्धिमान्द्वीपदाशुषं ॥१९॥ न पुमान्मामुपव्रज्य भूयो याचितुमर्हति ॥ तस्माद्वृत्तिक
रीं भूमिं वटो कामं प्रतीच्छ मे ॥२०॥ श्रीभगवानुवाच यावंतो विषया: प्रेष्टा: त्रिलोक्यामजितेंद्रियं ॥ ना शक्नुवंति ते
सर्वे प्रतिपूरयितुं नृप ॥२१॥ त्रिभि: क्रमैरसंतुष्टो द्वीपेनापि न पूर्यते ॥ नववर्षसमेतेन सप्तद्वीपवरेच्छया ॥२२॥ स
प्तद्वीपाधिपतयो नृपा वैन्यगयादय: अर्थै: कामैर्गता नांतं तृष्णाया इति न: श्रुतं ॥२३॥ यदृच्छयोपपन्नेन संतु
ष्टो वर्तते सुखं नासंतुष्टस्त्रिभिर्लोकैरजितात्मोपसादितै: ॥२४॥ पुंसोयं संसृतेर्हेतुरसंतोषोर्थकामयो:
यदृच्छयोपपन्नेन संतोषो मुक्तये स्मृत: ॥२५॥

द्बुद्धिमानित्येव च्छेद: ॥१९॥ कामं यथेष्टं सम्यक् दिष्टा वर्णोर्थ: अतन् परं न याचिष्यति ॥२०॥ अनरपि: नि:स्पृहत्वमेवा
श्राविष्कुर्वन्नाह यावंत इति सप्तभि: ॥२१॥ नववर्षसमेतेन द्वीपेनापि सप्तानां द्वीपवराणामिच्छया ॥२२॥ तृष्णाया अंतं
न गता इत्यन्वय: श्रुतं ॥२३॥ असंतुष्ट: प्राप्तै: त्रिभिर्लोकैरपि न सुखं वर्तते ॥२४॥ ॥

श्वाशुशुक्षणिः ॥२६॥ सिद्धोऽहं कृतार्थः एतावतैव सर्वस्वापहारसिद्धेर्वितिकृष्टो भिप्रायः तदेवाह वित्तं हि यावत्प्रयोजनमेव स्वार्थ
मधिकं स्वल्पोपार्जितं पदत्रयमेवेति ॥२७॥ श्रेयः ॥ अनयः स्वन्यायः श्रेन्यायमेवाह एव इति ननु सत्यापदत्रयमेवाङ्गीकृतं नाधिकं तत्राह ॥२८॥
त्रिभिविक्रमैरमितमिति तत्राह सर्वस्वमिति ॥२९॥ तथापि प्रतिश्रुतं संपादनीयमेवेति चेत्तत्राह क्रमैरिति द्वाभ्यां एकेन पादन्यासेन

प्रशान्तात्मभवत्त्यसंतेजो विप्रस्य वर्धते तत्प्रशाम्यत्यसंतोषाद्भस्मेवाशुशुक्षणिः ॥२६॥ तस्मात्त्रीणि पदान्येव वृणे त्व
द्वरदर्षभात् एतावतैव सिद्धोऽहं वित्तं यावत्प्रयोजनं ॥२७॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्तः स हसन्नाह वाञ्छितः प्रतिगृह्यतां वाम
नाय महीं दातुं जग्राह जलभाजनं ॥२८॥ विष्णवे क्ष्मां प्रदास्यन्तमुशना असुरेश्वरं जानंश्चिकीर्षितं विष्णोः शिष्यं प्राह वि
दांवरः ॥२९॥ प्रतिश्रुतं त्वयैतस्मै यदनर्थमजानता न साधु मन्ये दैत्यानां महाननुपगतो न यशः ॥३०॥ श्रीशुक उवाच ॥ एष वै
रोचने साक्षाद्भगवान्विष्णुरव्ययः कश्यपाददितेर्जातो देवानां कार्यसाधकः ॥३१॥ एष ते स्थानमैश्वर्यं श्रियं तेजो यशः
श्रुतं दास्यत्याच्छिद्य शक्राय मायामाणवको हरिः ॥३२॥ त्रिभिः क्रमैरिमाँल्लोकान्विश्वकायः क्रमिष्यति
सर्वस्वं विष्णवे दत्वा मूढ वर्तिष्यसे कथं ॥३३॥ क्रमतो गां पदैकेन द्वितीयेन दिवं विभोः खं च कायेन महता तार्तीयस्य
कुतो गतिः ॥३४॥ निष्ठां ते नरके मन्ये ह्यप्रदातुः प्रतिश्रुतम् प्रतिश्रुतस्य योऽनीशः प्रतिपादयितुं भवान् ॥३५॥ न तद्दानं
प्रशंसन्ति येन वृत्तिर्विपद्यते दानं यज्ञस्तपः कर्म लोके वृत्तिमतो यतः ॥३६॥ धर्मा
य यशसेऽर्थाय कामाय स्वजनाय च पंचधा विभजन्वित्तमिहामुत्र
च मोदते ॥३७॥

क्राम्यभूमिं क्रममाणस्येत्यर्थः द्वितीयेन दिवं खं चेति तार्तीयस्य तृतीयपदन्यासस्य ॥३४॥ तथापि सर्वस्वदानात्कीर्तिस्तावद्भविष्य
तीति चेत्तत्राह न तद्दानमिति ॥३६॥ तपः चित्तैकाग्र्यं कर्म एतन्न तु तद्दिश प्रतिश्रुत्यनेति कथमन्यत्तं वाच्यं तत्राह ॥३७॥ ॥ ॥ २५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

र्थः ॥ अत्रापि सत्यानृतं न व्यवस्थाया बहूक्त श्रुत्यादि प्रश्न ओमिति सत्येन इति श्रुतं तमित्यादिना सत्यानृतयो
र्लक्षणपूर्वकं स्तुतिनिंदाभ्यां सत्यं विहितं अनृतं च निषिद्धं अनेन तेऽपरा गवा एतद्विक्रमतः त्वमित्यादिना सत्यैषा ॥
न नृतेन वाग्गुणानुक्त्वा तस्मात्केवलं प्रवदेयात् कालेन वदेयात् न तस्यानृतेन मिथुनी करोति इत्युपसंहारेणानृतं निषे
कराद्विश्वा अनृतं च प्रवृत्तानेनमिमं श्रुत्यर्थं द्वितीयपादेनाह ॥ ओमित्येतं नीकारेणायत्तौ अंकेन तत्सत्यमेव नियदाह
तदेवानृतं तु सत्ये विषदनृतं विनाननिप्रश्नतोव्याप्येनाह ॥ २१ ॥ सत्यं पुष्पफलं विद्यात् जानीयात् आत्मवृक्षस्य देहरू
स्य वृक्षस्य कृतः गीयते श्रुत्या व्याख्यातेत्यर्थः पादांतं वं सुगमे यद्यपि श्रुत्या वाचः सत्यं पुष्पफलं चेत्युक्तं तथापि वाचो देह
निर्वाहं स्थितन्वात् आत्मवृक्षस्य निःश्रेयसतानुसारेण अस्तु भवतु पुष्पफलस्थानीयं सत्यं ततः किमतः आह वृक्षे देहे जीवति न

अत्रापि वहू वै वीतं श्रणुमे स्वरसत्तम ॥ सत्यमेवासि नित्यस्यात्मं यत्नेत्याहोनृतं हितन ॥ २२ ॥ सत्यं पुष्पफलं विद्या।
दात्मवृक्षस्य जीवनः । वृक्षे जीवति नित्यं । अस्याद्वृत्तं मूलमात्मनः ॥ २३ ॥ तद्यथा वृक्ष उन्मूलः शुष्यत्युद्वर्तते विरा
त् ॥ एवं नष्टोनृतः सद्य आत्मा शुष्यत्य संशयः ॥ २४ ॥

पुष्पफलं न स्यात् । मानस्यादिति पाठे श्रुत्युक्ता यां वाचः परामर्शः देहस्यानृतेन वृक्षत्वीयमित्याह ॥ अनृतं वाक्मनो देहस्य मूलं
॥ २५ ॥ एतदेव स्पष्टीतेन स्पष्टयति यथा वृक्ष उन्मादितमूलः शुष्यत्य विरादेवो हर्तते पतति च ॥ एवं नष्टमनृतं यस्य स आत्मा
शुष्येत् २ देहः नश्यते यद्यपि च श्रुत्या एवमेवानृतं वदन् आत्मानमाविर्मूलं करोतीत्येव निंदयानृतं निषिद्धं तथाप्युपसंहारा
नुसारेणतत्केवलानृतविषयमित्यभिप्रेत्यैव व्याख्यातं दृष्टेनैने नियतयेवाह ॥ तथा च श्रुतिः ओमिति सत्यं नेत्यनृतं
तत्र पुष्पफलं वाचो यत्सत्यं महेश्वरो यशस्वी कल्याणकीर्तिर्भविता ॥ पुष्पं हि फलं वाचः सत्यं वदत्यथैतन्मू
लं वाचो यदनृतं तद्यथा वृक्ष आविर्मूलः शुष्यति स उद्वर्तत एवमेवानृतं वदन्नात्मानमाविर्मूलं करोति स शुष्यति स उ
द्वर्तते तस्मादनृतं न वदेत् दयेत त्वेनेनेति अनृतेन तदयत संकोचः आत्मानं रक्षेदिति श्रुत्यर्थः ॥ २६ ॥

तेन उद्वर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री भाग टी ८

सर्वेषामन्यवचनेदहानविर्वदेदितिस्फुटीकर्तुमनृतस्यदोषाननृतस्यगुणानाह। पराग्रीतिद्वाभ्यां यदोमित्यनृतंतेनत्य
क्तः सर्वंगृहीत्वा गच्छतीति परवञ्चकविक्षामितिभावस्यपदस्यर्थाख्यानमपूर्णमिति ॥४०॥ तत्रसर्वदर्थिनेयत्किंचिदोमि
तिदास्यामीतिब्रूयात्तेनतविख्यातेनत्यक्तोभवेत्। किंबभिद्दत्वेसर्वमोंकुर्वन्नदास्यामीत्यंगीकुर्वन्नयात्मनेकामेनतालप
योऽनेनभवतितस्यभोगानसिद्ध्यन्तीत्यर्थः। तथाचश्रुतिः पराग्वाएतद्रिक्तमक्षरंयदेतदोमितितद्यत्किंचोमित्याहैवास्मै
तद्रिच्यतेसयत्सर्वमोंकुर्याद्रिच्यादात्मानंकामेभ्योनलंस्यादितिनेतियत्वनृतेवचएतत्पूर्णमप्यर्थेत्यस्याभावानृतमभ्यात्मंभव
तिचकारान्वयः आत्मनोभिमुखमन्यस्यार्थंलाकर्षतीतिभ्यात्मंयोहिनित्यंसमकिंचिदपिनास्तीतिसीदामीतिवृतेस
हितेनानृतेनैवधामर्थानाकर्षतीतिप्रसिद्धं॥४१॥ ननुतर्हिइदमस्तन्वत्सर्वदासेव्यंस्यादितिनेत्याहसर्वमिति। तथाचश्रुतिः

पराग्रिक्तमपूर्णंवाएतदक्षरंयदेतदोमिति। तयत्किंचोमितिब्रूयात्तेनरिच्यतेवैपुमान्॥४२॥ सिद्धत्वेसर्वमोंकुर्व
न्नात्मनेकामेनचात्मने। अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेत्यनृतंवचः॥४३॥ सर्वंनेत्यनृतंब्रूयात्सदुष्कीर्तिःश्वस
नतः स्त्रीषुनर्मविवाहेषुवृत्त्यर्थेप्राणसंकटे॥४४॥ गोब्राह्मणार्थेहिंसायांनानृतंस्याज्जुगुप्सितं॥४५॥ ३

इतिश्रीभागवतेअष्टमस्कंधेएकोनविंशः॥१९॥

अथैतत्पूर्णमभ्यात्मंयच्चनेतिसत्यमन्यंवेनेति [illegible] ब्रूयात्पापिकास्यकीर्तिर्जायते। सएनंतत्रैवहन्यादिति। अतोऽनृतेसं
कटेदिष्वनृतेनदोषायेत्युपसंहरति। स्त्रीषुप्रोत्साहनेनवशीकारेनर्मणिपरिहासेविवाहेचवरादिस्तुतौ॥४४॥ गवांब्रा
ह्मणानांचहि [illegible] नार्थेहिंसायांवकस्यचित्प्राप्तायां तथाचयाज्ञवल्क्यः। वर्णिनांहिवधोयत्रतत्रसाक्ष्यनृतंवदे
दिति। तथाचश्रुतिः तस्मात्कालेएवदद्यात्कालेनदद्यात्सत्यानृतेमिथुनीकरोतीति॥४५॥ इतिश्रीभावार्थदीपिका
यामष्टमस्कंधेएकोनविंशोऽध्यायः॥१९॥ विंशेत्वनृतभीतोऽसौज्ञात्वापिकपटंहरेः। ददावेवबलिर्विष्णुः सहसा [illegible] व।

॥ श्रीमद्भागवत ८

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

भावनात् यत्प्रोक्तं सत्यं किं तत् । योर्थकामादिकं न बाधेत स गृहमेधिनां धर्म इति ॥ २ ॥ कथं प्रत्याचक्षे निराकरोमि ॥ ३ ॥ ननु प्रत्या
ख्याने दोषः उक्तः । नजाह नाहमिति । अधन्यात् दारिद्र्यात् स्थानच्यवनात् मृत्योरपि ॥ ५ ॥ किं च यद्यद्धास्यति कं तत् सर्वं संपरेतं मृतं पुरुषं हास्य
ति त्यक्ष्यत्येव न त्विति जीवन्तं वस्तु यन्न देयमिति भावः । तथापि तावद्वृत्तिसंकटपरिहारार्थमर्धं दीयतामिति चेत्तत्राह
तस्येति । विप्रश्चेत्तेनार्धेन दत्तेनापि न तुष्येत तर्हि तस्यार्धस्य त्यागे दाने किं निमित्तं न किंचित् ॥ याविता दत्स्य यदा ।

शुकः । बलिरेवं गृहपतिः कुलाचार्येण भाषितः । तूष्णीं भूत्वा क्षणं राजन्नुवाचावहितो गुरुं ॥ १ ॥ बलिः । सत्यं भग
वता प्रोक्तं धर्मोयं गृहमेधिनां । अर्थं कामं यशो वृत्तिं यो न बाधेत कर्हिचित् ॥ २ ॥ स चाहं वित्तलोभेन प्रत्याचक्षे
कथं द्विजं । प्रतिश्रुत्य ददामीति प्राह्रादिः कितवो यथा ॥ ३ ॥ न ह्यसत्यात्परोऽधर्म इति होवाच भूरियं । सर्वं वोढु
मलं मन्ये ऋतेऽलीकपरं नरं ॥ ४ ॥ नाहं बिभेमि निरयान्नाधन्यादसुखार्णवात् । न स्थानच्यवनान्मृत्योर्यथा
विप्रप्रलंभनात् ॥ ५ ॥ यद्यद्धास्यति लोकेस्मिन् संपरेतं धनादिकं । तस्य त्यागे निमित्तं किं विप्रस्तुष्येन्न तेन चे
त् ॥ ६ ॥ श्रेयः कुर्वंति भूतानां साधवो दुस्त्यजासुभिः । दध्यङ्शिबिप्रभृतयः को विकल्पो धरादिषु ॥ ७ ॥ यैरियं बु
भुजे ब्रह्मन् दैत्येन्द्रैरनिवर्तिभिः । तेषां कालोऽग्रसील्लोकान्न यशोऽधिगतं भुवि ॥ ८ ॥

ते विप्रस्यासंतोषेणादानं स्वर्ग्यमेव स्यादतः न त्वावित्तं सर्वं देयं न वा किंचिद्देयमिति भावः । तर्हि न देयामिति चेन्न
त्याह श्रेय इति ॥ ७ ॥ दुस्त्यजैरसुभिः प्राणैरपि को विकल्पो विचारः ॥ ७ ॥ दैत्येन्द्रैर्युद्धे अनिवर्तिभिः यैर्भूर्बुभुजे उपभु
क्ता । तेषामिहलोकोन्यलोकाश्च भोगानिति वा कालो ग्रसीत् भक्षितवान् । न तु तैर्भुवि यशोऽधिगतं प्राप्तं ।
यशो ग्रसीत् । अतः कीर्तिरेव साध्या न । दीयतामिति भावः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
प्र टी
८१

देहत्यागादपि पुनर्गर्भे कीर्तिर्भवतीत्याह ॥ सत्त्वमाह इति ॥ तं तु त्यजेतीति तत्याजेति यदा तेन पात्रेणोनोति तच्च बोधनन्यायात एवमुया कार्यमिति भावः ॥ ४ ॥
देहत्यागाद्यपि पुनर्गर्भो कीर्तिर्भवतीत्याह सत्त्वमाह इति तं तु त्यजेतीति तत्याजेति पात्रेणोनोति ३ बोधनन्यायात् एवमुया कार्यमिति भावः ॥
नर्हि तियवनेन दैवमयाद्यपि तिवेनत्राहमनविन इति ॥ याहयुगं ताहशानामप्यर्थिनां कामापयेन कामान् पूरणेन इत्यर्थः ॥ मितियन्नक्षोभ
नेभद्देव भवाह शानांतकामापनयेन न तु तिर्यंः ॥ क्षोभनमिति किं पुनर्वक्तव्यमित्यर्थः ॥ ७ ॥ नायं वद्रुः किंतु विसृष्टस्तव शात्रु ॥ दिग्

मुक्तमायुधि विपर्येषु निवृत्तानामनुत्यजः ॥ ततयानीर्थमायानेषु यत्येनतत्यजः ॥ ५ ॥ मनस्विनः कारुणिकस्य शोभनं यद
र्थिकामोपनयेन दुर्गतिः ॥ कुतः पुनर्ब्रह्मविदां भवादृशां ततो वटो यत्सदाभि वांछितम् ॥ ६ ॥ यजं तियतत्क्रतुभिर्यमाहताम
वंतमाम्नाय विधानकोविदाः ॥ सएव विसुर्वरदोस्तु वापवोदास्याम्यमुष्मादिति मीप्सितं मुने ॥ ७ ॥ यद्यप्यसावधर्मेण मवि
श्रीयाहत्ताननं ॥ तथाप्येनं न हिंसिष्ये भीतं ब्रह्मतनुं रिपुं ॥ ८ ॥ एष वा उत्तमश्लोको न जिहासति यद्यशः ॥ हत्वा मैनां हरेद्युद्धे
शयीत निहतो मया ॥ ९ ॥ शुक उवाच ॥ एवमश्रद्धितं शिष्यमनादेशकरं गुरुः ॥ शशाप दैवप्रहितः सत्यसंधं मन
स्विनं ॥ १० ॥ दृढं पंडितमान्यज्ञः स्तब्धोस्यस्मदुपेक्षया ॥ मच्छासनातिगो यस्त्वमचिराद्भ्रश्यसे श्रियः ॥ ११ ॥ एवं शप्तः
स्वगुरुणा सत्यान्न चलितो महान् ॥ वामनाय ददावेनामर्चित्वोदकपूर्वकं ॥ १२ ॥ विंध्यावलिस्तदागत्य पत्नी जालक
मालिनी ॥ आनिन्ये कलशं हैममवनेजन्यपां भृतं ॥ १३ ॥

तर्हि सत्यमेव दास्यामीत्याह यजंतीति यं कं शत्रुर्वाभ्स्तु ॥ ११ ॥ यद्यपि यशोनजिहासति तर्हि युद्धे मां हत्वा एनां भूमिं हरेत् शा
यीत वा स्वयं कुत्रातः ॥ समम वितेशयीतेति वा स्तवार्थः ॥ १२ ॥ अश्रद्धितं अतश्रद्धं ॥ १४ ॥ जालकं मुक्ताभरणविशेषः तन्मा
लवतीस्त्रिवते जननीनाम्रपा भृतं पूर्णं ॥ १७ ॥

७८

त्वा॰

प्रवर्धतवोस्थानः प्रतिगृह्यनामितिवलिनाप्र्वमुक्तां त गुणत्रयमान्मनियस्यनत ॥ प्रनपंवंभूर्वमादयोयास्मि
नस्थामोस्यितनंतनः ॥२१॥ समुनिगणादिसहितो वलिः नस्यदेवं कोयएतमदिदर्श ॥२२॥ तेदेवप्रपंचयतिवमामिति

यजमानःसदातस्यश्रीमत्पादयुगंमुदा अवनिज्यावहन्मूर्ध्नितदपोविश्वपावनीः ॥१८॥ तदासुरेंद्रंदिविदेव
तागणागंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः तत्कर्मसर्वेपिगृणंतआर्जवंप्रसूनवर्षैर्ववृषुर्मुदान्विताः ॥१९॥ नेदुर्मु
हुर्दुंदुभयःसहस्रशोगंधर्वकिंपुरुषकिन्नराजगुः मनस्विनानेनकृतंसुदुष्करंविद्वानदाद्यद्रिपवेजगत्त्रयं
२० तद्वामनंरूपमवर्धताद्भुतंहरेरनंतस्यगुणत्रयात्मकं भूःखंदिशोद्यौर्विवराःपयोधयःतिर्यङ्नृदे
वाऋषयोयदासत ॥२१॥ कायेवलिस्तस्यमहाविभूतेःसहर्त्विगाचार्यसदस्यएतत् ददर्शविश्वंत्रिगुणंगुणा
त्मकेभूतेंद्रियार्थाशयजीवयुक्तं ॥२२॥ रसामचष्टांघ्रितलेथपादयोर्महींमहीध्रान्पुरुषस्यजंघयोः पत
त्रिणोजानुनिविश्वमूर्तेरूर्वोर्गणंमारुतमिंद्रसेनः ॥२३॥ संध्यांविभोर्वाससिगुह्यऐक्षत्प्रजापतीन्जघने
आत्ममुख्यान् नाभ्यांनभःकुक्षिषुसप्तसिंधूनुरुक्रमस्योरसिचर्क्षमालां ॥२४॥ हृद्यंगधर्मंस्तनयोर्मुरारे
र्ऋतंचसत्यंचमनस्यथेंदुं श्रियंचवक्षस्यरविंदहस्तांकंठेसामानिसमस्तरेफान् ॥२५॥ इंद्रप्रधानानम
रान्भुजेषुतत्कर्णयोःककुभोद्यौश्चमूर्ध्नि केशेषुमेघान्श्वसनंनासिकायामक्ष्णोश्चसूर्यंवदनेचवह्निं ॥२६॥
प्ल॰

पत्यानेःसप्तभिः मारुतेनगणेनवायुमेवंइंद्रस्यसेनायस्यसइंद्रपदेस्थितवान् ॥२७॥ पेतत्प्रात्मास्वयंवलिर्दृश्यो
यथानानाकरूपंपश्यति ॥२८॥ श्रेणहेराजनसमस्तरेफाश्वशाद्वान् ॥२५॥ यौश्चयोच ॥ २६ ॥ ॥ ॥

मालीनद॰

दसेवसेने ॥२८॥ रेतसो रेतसि क्रमणेषु पादन्यासेषु ओषधिजातयश्च ॥२९॥ प्राणेष्विंद्रियेषु सर्वात्मनीत्यादि श्लोकं ता
नवं ॥३०॥ सुदर्शनादीनामीशं उपतस्थुरित्युत्तरेणान्वयः ॥३१॥ विद्याधरसंज्ञोऽसिः ॥३२॥ स्फुरंति किरीटादीनि यस्य
सः मधुव्रतानां स्रजो यस्यां तया वनमालया श्रीवत्सादिभिश्चावृतो व्याप्तः ॥३२॥ उरुक्रमत्वमेवाह क्षिति

वाण्यां च छंदांसि रसे जलेशं भ्रुवोर्निषेधं च विधिं च पक्ष्मसु अहश्च रात्रिं च परस्य पुंसो मन्युं ललाटेऽधर
एव लोभं ॥२८॥ स्पर्शे च कामं नृप रेतसांभः पृष्ठे त्वधर्मं क्रमणेषु यज्ञं छायासु मृत्युं हसिते च मायां
तनूरुहेष्वोषधिजातयश्च ॥२९॥ नदीश्च नाडीषु शिला नखेषु बुद्धावजं देवगणानृषींश्च प्राणे
षु गात्रे स्थिरजंगमानि सर्वात्मनीदं भुवनं निरीक्ष्य ॥३०॥ सर्वेऽसुराः कश्मलमापुरंग सुदर्शनं चक्रम
सह्यतेजः धनुश्च शार्ङ्गं स्तनयित्नुघोषं पर्जन्यघोषो जलजः पांचजन्यः ॥३१॥ कौमोदकी विष्णु
गदा तरस्विनी विद्याधरोऽसिः शतचंद्रयुक्तः तूणोत्तमावक्षयसायकौ च सुनंदमुख्या उपतस्थुरीशं स्फु
रत्किरीटांगदमीनकुंडलः श्रीवत्सरत्नोत्तममेखलांबरैः मधुव्रतस्रग्वनमालया वृतो रराज राजन्भग
वानुरुक्रमः ॥३२॥ क्षितिं पदैकेन बलेर्विचक्रमे नभः शरीरेण दिशश्च बाहुभिः पदं द्वितीयं क्रमतस्त्रिवि
ष्टपं न वै तृतीयाय तदीयमण्वपि ॥३३॥ उरुक्रमस्याङ्घ्रिरुपर्युपर्यथो महर्जनाभ्यां तपसः परं गतः ॥३४॥ इ।

मिति द्वितीयं पदं क्रमतो विस्तिपतः त्रिविष्टपं व्याप्तं नदीयं नाभूत् तृतीयाय तु नाकिंचिदपि न शेषं स्थितं ॥
३३ उरुक्रमस्याङ्घ्रिर्विष्टपादुपर्युपरि गच्छन्महर्जनाभ्यां तपसः च परं सत्यलोकं गत इति ॥३४॥ इति श्री
भावार्थदीपिकायामष्टमे विंशोऽध्यायः ॥२०॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

एकविंशे स्य मूर्तिमिवैएव बलिर्वं धनम् विष्णुनाक्रम्य तत्कर्म तस्य ह्नापयितुं जने ॥१॥

उरुक्रमस्यांघ्रि सरोरुहः परं दैत्युरुक्तं ततः किंन्वतं तदाह सर्वेषु सप्त लोकेषु अनंतमं घ्रिसमीरस्य प्रभवो ब्रह्माण्ड
गात् मरीचि मिश्रादयस्तु निहृयो रवयः कयं भूतोद्भवः हेरवरवैर्नरवाप्वैदवः गैहेना स्वधाम्नो द्युनिर्यस्य सः
स्वयं चैतेन नावृतः कृतः हेनरदेववृहद्धनायो गानस्य ॥ ये गानि शिलादीनि पुराणानि तत्संहितासु यागसमीरः
योगवायुस्तेन दीपितेन ज्ञानमेवाग्निस्तेन वंधितं दग्धं कल्मषं कर्मफलं येषां ते ॥ सर्वे तमंघ्रिं वबौरिव यस्य श्री

मुरुकः ॥ सर्वसमीरसाद्भवो नरवेंदुभिर्हसत्स्वधामद्युतिवावृतो भ्ययगात् ॥ मरीचिमिश्राऋषयो हृदृ
नः सनंदनाद्यानवदेवयोगिनः ॥ वेदोपवेदा नियमानयन्विता नकैतिहासोथ पुराणसंहिताः ये चा
परे योगसमीरदीपित ज्ञानाग्निना रंधित कर्मकल्मषाः ॥ ववंदिरे यत्स्मरणानुभावतः स्वायंभुवं धा
मगता अकर्मकं ॥ अथांघ्रये प्रोन्नमिताय विष्णोरुपाहरत्पद्मभवोर्हणोदकं ॥ समर्च्य भक्त्याभिगृ
णानशुचिश्रवायन्नाभिपंकेरुहसंभवः स्वयं ॥ धातुः कमंडलुजलं तदुरुक्रमस्य पादावनेजनप
वित्रतयानरेंद्र ॥ स्वर्धुन्यभून्नभसि सापततीनिमार्ष्टि लोकत्रयं भगवतो विशदेवकीर्तिः ॥ ब्रह्मादयो
लोकनाथाः स्वनाथाय समादृताः सानुगा बलिमाजह्रुः संक्षिप्तात्मविभूतये ॥ तोयैः समर्हणैः स्र
ग्भिर्दिव्यगंधानुलेपनैः ॥ धूपैर्दीपैः सुरभिलाजाक्षतफलांकुरैः ॥ ॥

वामनविष्णोः स्मरणानुभावतः ध्यानेस्मरणप्रसादतः अकर्मकं कर्मभिरप्राप्यं विष्णोरंघ्रये ॥ स्वयं यस्य नाभि
पंकेरुहसंभवः तस्य श्रीविष्णोरंघ्रिं समभ्यर्च्य यत् लोकत्रयं निर्मार्ष्टि पवित्रयति ॥ संक्षिप्तात्मविभूतये संहृतात्म
विभूतिः ॥ स्वविक्रान्तवीर्येण तस्मै यथाप्युर्वं वामनरूपेण स्थितायेत्यर्थः ८७ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
दी
८२

त्रिपदविक्रमया व्याजयाञ्चाकपटया ज्ञातया स्वयं सर्वे बलिर्दानवस्य मही हृता दृष्ट्वा ऊचुः ॥ ६ ॥ किं मृत्युं तदा हन्तवा इति
जवनैर्नयशाहैः शुंखवडुदुभिति स्वनैः ॥ ७ ॥ जांबवान्दत्तराजस्तु भेरीशङ्खैर्मनोजवः ॥ विजयं दिक्षु सर्वा
सु महोत्सवमघोषयत् ॥ ८ ॥ मही सर्वां हृतां दृष्ट्वा त्रिपदव्याजयाञ्चया ॥ ऊचुः स्वभर्तुरसुरा दीक्षितस्या
तिमर्षिताः ॥ ९ ॥ नवा अयं ब्रह्मबन्धुर्विष्णुर्मायाविनां वरः ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नो देवकार्यं चिकीर्षति ॥ १० ॥
अनेन याचमानेन शत्रुणा वटुरूपिणा ॥ सर्वस्वं नो हृतं भर्तुर्न्यस्तदण्डस्य बर्हिषि ॥ ११ ॥ सत्यव्रतस्य सततं
दीक्षितस्य विशेषतः ॥ नानृतं भाषितुं शक्यं ब्रह्मण्यस्य दयावतः ॥ १२ ॥ तस्मादस्य वधो धर्मो भर्तुः शुश्रूष
णं च नः ॥ इत्यायुधानि जगृहुर्बलेरनुचरासुराः ॥ १३ ॥ ते सर्वे वामनं हन्तुं शूलपट्टिशपाणयः ॥ अनिच्छ
तो बले राजन्प्राद्रवञ्जातमन्यवः ॥ १४ ॥ तानभिद्रवतो दृष्ट्वा दितिजानीकपान्नृप ॥ प्रहस्यानुचरा वि
ष्णोः प्रत्यषेधन्नुदायुधाः ॥ १५ ॥ नन्दः सुनन्दोऽथ जयो विजयः प्रबलो बलः ॥ कुमुदः कुमुदाक्षश्च विष्वक्सेनः
पतत्त्रिराट् ॥ १६ ॥ जयन्तः श्रुतदेवश्च पुष्पदन्तोऽथ सात्वतः ॥ सर्वे नागायुतबलाश्चमूं ते जघ्नुरासुरीम् ॥ १७ ॥ ह
२८ न्यमानान्स्वकान्दृष्ट्वा पुरुषानुचरैर्बलिः ॥ वारयामास संरब्धान्काव्यशापमनुस्मरन् ॥ १८ ॥ हे विप्रचित्ते हे
राहो हे नेमे श्रूयतां वचः ॥ मा युध्यत निवर्तध्वं न नः कालोऽयमर्थकृत् ॥ १९ ॥ यः प्रभुः सर्वभूतानां सुखदुःखोप
पत्तये ॥ तं नातिवर्तितुं दैत्याः पौरुषैरीश्वरः पुमान् ॥ २० ॥ यो नो भवाय प्रागासीदभवाय दिवौकसाम् ॥ स एव
भगवानद्य वर्तते तद्विपर्ययम् ॥ २१ ॥ बलेन सचिवैर्बुद्ध्या दुर्गैर्मन्त्रौषधादिभिः ॥ सामादिभिरुपायैश्च कालं ना
त्येति वै जनः ॥ २२ ॥ भवद्भिर्निर्जिता ह्येते बहुशोऽनुचरा हरेः ॥ २३ ॥ दैवेनर्द्धैस्त एवाद्य युधि जित्वा नदन्ति नः ॥ २४ ॥ एतान्वयं विजेष्यामो यदि दैवं प्रसीदति ॥ तस्मात्कालं प्रतीक्षध्वं यो नोऽर्थत्वाय कल्पते ॥ २५ ॥ यो नः कृपैः तं कालमतिवर्तितुं मुनीश्वरः समर्थो

दानदीपिका ॥ ५८ ॥

८२

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

स्तवस्तुवन्तोदेवनन्नदैः सम्बद्धैर्भविष्णु ॥ ३३ ॥ अथैतत्तार्यौन्तु कल्याय ॥ ३४ ॥ विष्णुरपि विज्ञानते इति विज्ञा हृत्प्रभोवी मनस्य
विकीर्षितं ज्ञात्वा प्रथमर्थः ॥ अस्यसर्वस्वापहारेणममेत्यभिमानं संत्यज्येदानीं देहस्वीकारेणाग्रहं कोरममयिवाज
यिवापरमानुग्रहं कर्त्तुं इच्छतिनवानेनतल्लेः कोपिसन्तसं योधोवीरोनास्तीतिनयशः ॥ अत्याप्रतार्यैकिंविद्
तयित्नुनपीकर्मीनिमेनोभिप्रायं तामानं वदेयेतिमौनेहनिसामाभिषवदिने ॥ ३५ ॥ रोदस्योर्यावाण्पृथिव्योः
भवद्भिर्निर्जिताल्तेनेवहुशो नुयवाहरे ॥ दैवेनैर्द्वैत्यएवाद्य युधिजिवानदैतिन ॥ ३६ ॥ एतान्त्वयं विजे
ष्यामो यदि दैवं प्रसीदति ॥ तस्मात्कालंप्रतीक्षध्वं योनोर्थायनापकल्पते ॥ ३७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पत्नुर्निगदि
तं श्रुत्वा दैत्यदानवयूथपाः ॥ रसातलं विविशुराजन्विष्णुपार्षदताडिताः ॥ अथ तार्क्ष्यसुतोज्ञात्वा विवि
हि गुविकीर्षितं ॥ ववंधवारुणैः पाशैर्बलिं सौत्येऽहनिक्रतौ ॥ ३८ ॥ हाहाकारोमहानासीद्रोदस्योः सर्व
तोदिशं निगृह्यमाणेऽसुरपतौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ३९ ॥ तं वद्धं वारुणैः पाशैर्भगवानाह वामनः
नष्टश्रियं स्थिरप्रज्ञमुदारयशसं नृप ॥ ४० ॥ पदानि त्रीणि दत्तानि भूमेर्मह्यं त्वयासुर ॥ द्वाभ्यां क्रांता
महीसर्वा तृतीयमुपकल्पय ॥ ४१ ॥ यावत्तपत्यसौ गोभिर्यावदिन्दुः सहोडुभिः ॥ यावद्वर्षति पर्जन्यः
तावती भूरियं तव ॥ ४२ ॥ पदैकेन मयाक्रांतो भूर्लोकोविवरैः सह ॥ स्वर्लोकस्तु द्वितीयेन पश्यतस्ते
स्वमात्मना ॥ ४३ ॥ प्रतिश्रुतमदातुस्ते निरये वास इष्यते ॥ विशत्वं निरयं तस्माद्गुरुणा चानुमोदि
तः ॥ वृथा मनोरथस्तस्य दूरे स्वर्गः पतत्यधः ॥ प्रतिश्रुतस्याददानो यो र्थिनं विप्रलभते ॥ ४४ ॥ विप्रलब्धो ददामीति त्वयाहं
चाढ्यमानिना ॥ तद्व्यलीकफलं भुंक्ष्व निरयं कतिचित्समाः ॥ ४५ ॥ एवमुक्ते यदि निरये परिहारार्थं स्वर्गाद्य पायपरिहारार्थं च
मनोरथं कर्त्तुं न शक्याह हृयेतिय ः प्रतिश्रुतस्यादानेनेयाच्यं विप्रलंभनेनस्यमनोरथो व्यर्थ एव स्वर्गो दू
तस्यदूरवपतनमवाप्यः एतेन वयं याचार्हेविप्रलब्धाः ॥ तस्माद्व्यलीकफलं मनसस्य फलं निरयं भुंक्ष्वेत्यर्थः ॥ ४५ ॥

श्री
भा. अ.
टी.
८८

इति श्रीभा० भावार्थे अष्टमे एकविंशः ॥२१॥ द्वाविंशे तु प्रमत्तः सत्यस्याप्यसत्त्वेन बलिं । दत्त्वा पदं हरिर्नीत्वा ने मत्वा तद्द्वारपो ऽभवत्
विप्रकृतः अपकृतः भिद्यमानः सत्याच्चाल्यमानः ॥१॥ हे उत्तमश्लोक निकटाहतः मम वृथईरितं प्रतिश्रुतं तेन तावत्कृ ली
केन्त्वयाऽकायदेनवामनेवनभितिवा तृणानरस्य विकृत नवान् एवमपि यदि भवान्यलीकमन्यते तन्यापि कृतमेवाह् कोऽ
भिमदत्तं एवं तेवनेनभवतु मेऽश्रीर्लिगं निजपदं तृतीयं कुरु नवद्दाभ्यां विक्रमतो मे [illegible] तेवपिवः पदपर्यासे न भवति
तिमनोत्था विस्तेनचैनत्पदद्वयं जातं तद्दीदमधिकमेव स्यान्नवित्ताद पि वित्तेनाधिकारादिति भावः ननु च अपदत्र्येयवे

इति श्रीभागवते अष्टमे बलिनिग्रहो नामैकविंशः ॥२१॥ श्रीशुक उवाच ॥ एवं विप्रकृतो राजन्बलिर्भगवतासुरः
ह्रियमाणोऽप्यभिज्ञात्मा प्रत्याहाविक्लवं वचः ॥१॥ बलिरुवाच यद्युत्तमश्लोक भवान्ममेरितं वचो व्यलीकं
सुरवर्य मन्यते करोम्यृतं तन्न भवेत्प्रलम्भनं पदं तृतीयं कुरु शीर्ष्णि मे निजं ॥२॥ बिभेमि नाहं निरयात्पदच्युतो न पा
शावेधाद्व्यसनाद्दुरत्ययात् नैवार्थकृच्छ्राद्भवतो विनिग्रहादसाधुवादाद्भृशमुद्विजे यथा ॥३॥ पुंसां श्लाघ्यतमं
मन्ये दण्डमर्हत्तमार्पितं यं न माता पिता भ्राता सुहृदश्चादिशन्ति हि ॥४॥ त्वं नूनमसुराणां नः परोक्षः परमो गुरुः यो नोऽनेकमदान्धानां विभ्रंशं चक्षुरादिशत् ॥५॥

[illegible]

[illegible] नवपि आत्मानं सर्वतो देयपदं दैवपि थनेवपि इत्यादिवचनादात्मभयपरिहाराय सर्वस्वं त्यज्यते
वेनकुतो भीतः सन्नात्मानमर्पयसि अत आह बिभेमीति ॥३॥ असाधुवादादपकीर्तेर्यथाहं भृशमुद्विजे न तथान्येभ्य
इत्यतो न बिभेमि ॥३॥ ननु मया निगृहीतस्य ते कीर्तिस्तव जातैव नैवं त्वया दत्तं सामिति श्लाघ्यं मे त्वर्पितं दण्डमात्राद
यो पिता दिशन्ति हि नैवार्पयन्ति हि तेषामनया निगृहीतो ऽहं श्लाघ्य एवास्मीति भावः ॥४॥ नन्वहं देवानां हितैः
षीणां सुराणां तत्राह त्वं नूनमिति । परोक्षः श्रुत्वेनैव तेमानः परोक्षं वः परमो गुरुरिति वा समानतया गृहीतमेवेत्याह

विक्रमे २

८८
श्रीधरी

कथ४

ऽनुग्रहो ह्यप्रसिद्धं ॥ ५ ॥ अतो मम नावलज्जा नापि दुःखमित्याह ॥ नेनगुरुणा भवता किं च योऽयं देहः स मम सानुग्रहः
त्वयाकृतः मत्तनश्वरतोपोब्रवीन ॥ ६ ॥ नत्वहमनुग्रहस्य पात्रमित्याशयेनाह इति ॥ भवदीयानां समतःयतनुष्ठाविष्कृतः
साधुवादो यस्त्वतेमवयरमग्राह्ययोपयस्मः ॥ अतो भवतो विपक्षेणाविद्विषा हिरण्यकशिपुना विचित्रवेशास
हिंसांसंप्रापितोपि ॥ ७ ॥ देहादीनामनात्मत्वं निश्चित्य कुतो भयं प्राप्नुवेव भवतः पादपद्ममेव प्रपेदे ॥ अथ यत्तस्मादहं

यस्मिन्वैरानुबंधेन रूढेनाविबुधेश्वराः ॥ बहवो लेभिरे सिद्धिं यामेवैकांतयोगिनः ॥ ८ ॥ तेनाहं विग्र
हीतोस्मि भवतान्भूरिकर्मणा ॥ बद्धश्च वारुणैः पाशैर्नानुव्रीडे न च व्यथे ॥ ९ ॥ पितामहो मे भवदीय
संमतः प्रह्लाद आविष्कृतसाधुवादः ॥ भवद्विपक्षेण विचित्रवैशसं संप्रापितस्त्वत्परमः स्वपित्रा ॥ ५ ॥
किमात्मनाऽनेन जहाति योऽन्ततः किं रिक्थहारैः स्वजनाख्यदस्युभिः ॥ किं जायया संसृतिहेतुभूतया
मर्त्यस्य गेहैः किमिहायुषो व्ययः ॥ ६ ॥ इत्थं स निश्चित्य पितामहो महानगाधबोधो भवतः पादपद्मं ॥
प्रपेदे ह्यकुतोभयं जनाद्दीनः स्वपक्षनपत्नास्यस्त्रमम ॥ ७ ॥ अथाहमप्यात्मरिपोस्तवांति
के दैवेन नीतः प्रसभं त्याजितश्रीः ॥ इदं कृतांतांतिकवर्ति जीवितं ययाध्रुवं स्तब्धमतिर्न बुध्यते ॥ ८ ॥

अपि देहेन नश्वरेणैव भारोपेन तवांतिकं नीत इति चतुर्णामन्वयः ॥ अंततः आयुषांतेरिक्थहारैः पुत्रैरिह गेहैः केव
लमायुषो व्यय एव न तु स्वार्थः किंचित् ॥ ६ ॥ स प्रसिद्धो महान्त्वत्पदे देत्यकुलदत्तपयतीति तथा ॥ १ ॥ तस्यापि
प्रसभं बलान्त्याजिताश्रीर्यस्य यया सत्क्रिया स्तब्धमतिः स न ॥ इमानिदं जीवितं अध्रुवं न बुध्यते ॥ कथंभूते

गतः कार्य्येण दूर्वाङ्कुरः ॥ १२॥ अंजननिषेधयापामे ॥ १३॥ सकृन्नाहं कागादिरिपुपापगायस्मरणेन सव्रीडं नीचीनमथोसखं
यस्य मे ः श्रीमानमन्त्रमूर्ध्नानमाम ॥ १४॥ बलेस्ते कृतमनुग्रहं दृष्ट्वा पुलकैरश्रुभिश्च विह्वलो विह्वलः ॥ १५॥ त्वयैवे
निनदेदं पटमेतदीयं त्वयापहृतं किं तु स्वीयमेवमुनेः स्वीकृतं तत्त्वं शोभनमेव कृतेन तवेह तेः मन्य इति यस्मा

द्भुक्तः ॥ तस्य वस्त्रं माघमासस्य च द्रष्टा रोमगावन्धियः ॥ प्राजगाम जलमध्ये राकापतिविवोत्थितः ॥ १२॥
तस्मिन् समये ः स्वापिना महर्षिः श्रियाविराजमानेन नलिनायतेक्षणेन ॥ श्रीमद्भिः पितारोगो बभूव अंजननिषेधलेवलाद्
स्वमर्माणि सम्मेवतत ॥ १३॥ तस्मै बलिर्विधाता कृपापाशायां यो विकः समर्पयामास तेनापजहार दृष्ट्वैवतत ॥ तनामन्त्रं श्री
विलालललोचनः सव्रीडं नीचीनमुखो बभूव ह ॥ १४॥ ततस्तत्र हासीनमुदीक्ष्य सत्पतिस्तु नेदं नंदाधन
रेण रूपाक्षितः ॥ उपेन्द्रभूमौ स्थित्वा नामहामननं तेन नाममन्त्रं प्रपुलकाश्रुविह्वलः ॥ १५॥ प्रह्लादः त्वयैवद
त्तं पदमैन्द्रमूर्जितं हृतं तदेवाद्य तथैव शोभन ॥ मन्ये महानस्य कृतो ह्यनुग्रहो विभ्रंशितो यच्छ्रिय आ
त्ममोहनात ॥ १८॥ यया हि विद्वानपि मुह्यते यतः तं कोविदेवगाति मात्मनो गतिम् ॥ तस्मै नमस्ते जगदी
श्वराय वै नारायणायाखिललोकसाक्षिणे ॥ १९॥ शुकः ॥ तस्यानुपतः स्वपतिं साध्वी तत्पत्नी भयविह्वला
प्रांजलिः प्रणतोपेन्द्रं बभाषे वाङ्मुखी नृप ॥ १८॥

तस्मै देवयशा नाम मोहनं तस्मादि भ्रंशितं मोहनमेवाह ॥ यया श्रिया विद्वानपि यतः संयतो विमुह्यते तत्र स्यां म
त्याकोन्यः पुमानश्रात्मनो वा ॥ तितन यया वद्धि विष्टपं प्रपतिं नमस्ते महाकारुणिकाय ॥ १९॥ १८॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तस्य प्रह्लादस्यानुशृण्वतः उवाचेति किंचित्कुर्वन्निव इत्यर्थः ॥ तदेव विंध्यावलिः बलिपत्न्यपि वक्तुं प्रवृ-
त्तेत्यर्थः नोचेत् क्षमानयोर्हि हिरण्यगर्भः त्वत्कृत्य लीलीभूतः अनुलज्ञया एव वाक्यं श्रुत्वा मदनान्वयति ॥ बद्ध्वं बीजो
ति ॥ त्रिजगतः कर्तुः प्रभोः पालकस्यास्य तव सहन्तेऽस्य स्वत्वेन मन्यन्ते च अहं मि किं समर्पयंति ॥ तथा कोपितः क
र्तारः कर्तारः स्वतंत्रा वयमिति वादिनः अपि यमानमयभावः लोकत्रयं समर्पितं तत्तृतीयपदाय देहं समर्पयति
कृतकर्तृत्वकरोमिति इत्यादि प्रभुस्वामी याविष्करोणत्र वदन्ये कुर्वन्ति तत्स्वयंत ॥ नमेवसर्वस्यापि स्वामी ॥ अतोम
विंध्यावलिः क्रीडार्थमात्मन इदं विश्वं गच्छन्ते नास्माकं ततत्र कुधियो पवईश कुर्युः कर्तुः प्रभोस्तव
किं समर्पयंति अहमिति क्रियः नस्वरोपितकर्तृवादाः ॥१०॥ तस्यानुशृण्वतो राजन्प्रह्लादस्य कृ-
ताञ्जलेः हिरण्यगर्भो भगवानुवाच मधुसूदनं ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूतभावन भूतेश देवदेव जगन्मय ॥ मुंचैनं हृत
सर्वस्वं नायमर्हति निग्रहम् ॥२१॥ कृत्स्ना तेऽनेन दत्ता भूर्लोकाः कर्मार्जिताश्च ये ॥ निवेदितं च सर्व-
स्वमात्मा विक्लवया धिया ॥२२॥ यत्पादयोरशठधीः सलिलं प्रदाय दूर्वांकुरैरपि विधाय सतीं सपर्यां ॥ अप्यु-
त्तमां गतिमसौ भजते त्रिलोकीं दाश्वानविक्लवमनाः कथमार्तिमृच्छेत् ॥२३॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ब्रह्मन्यमनुगृ- म॰२
ह्णामि तद्विशो विधुनोम्यहं ॥ यन्मदः पुरुषः स्तब्धो लोकं मां चावमन्यते ॥२४॥
इत्युदितमेतं केवलं कृपयापि विमुच्य पालयेति तदेव प्रह्लादस्य विंध्यावलेश्च परमार्थीकृपा आश्रमग्रोहरिः ब्रह्मा न
लोके हृष्टं विज्ञापयति भूतभावनेति त्रिभिः निग्रहानर्हत्वे हेतुः कृत्स्नेति सर्वस्वमेव आहत्येति ॥२१॥ तदेव केवलं
सर्वस्वं येनाह यत्पादयोः सलिलमात्रं प्रदाय सर्वोपि जनः उत्तमां गतिं प्राप्नोति तस्मै तुभ्यमनेन बलिः
विनः त्रीं दाश्वान् जनान् आर्तिं कथं प्राप्नुयात् ॥२३॥ तद्विशाइति पाठः तस्य विशः प्रत्ययान् ननु प्रत्यथापहारः

दुर्लभं पुरुषजन्मकथंचिल्लब्धवतोजीवस्यजन्मादिनिमित्तोगर्वोमहाहानिकरः तस्यचनाशोमदनुग्रह
दैवेत्याह यदेतिद्वाभ्यां ब्रह्मेशाः यदातुः संनिजैः कर्मभिर्नानायोनिषु क्रमिकीटादिषु संसरन्नतत्रपोरुष्यागतो
जन्मादिभिरसमृद्धिमानभवेत् तर्हिअयंमदनुग्रहएव॥२५॥कथंतर्हिभवादिभ्यः संपदोददासीतिचेत्तत्रा
हमानुषंमृतानस्यनिमित्तभूतानांसमंततः सर्वस्मिन्प्रतिकूलानांजन्मादीनांसर्वेषिजन्मादिभिरितिवाहंत
देवत्समेत्यतेनमुक्त्याभक्तस्यकयासंपदोपिददामि॥अमत्तः स्तमुक्तिदातेनदपहारइपमेवतस्यानुग्र
हपराकरात्स्रीजीवास्मासंमवन्निजकर्मभिः॥नानायोनिष्वनीशोयंपौरुषींगतिमाव्रजेत्॥२५॥जन्मक
र्मवयोरूपविद्यैश्वर्यधनादिभिः॥यद्यस्यनभवेत्स्तंभः तत्रायंमदनुग्रहः॥२६॥मानस्तंभनिमित्तानां
जन्मादीनांसमंततः सर्वश्रेयः प्रतीपानांहंतमुह्येन्नमत्परः॥२७॥एषदानवदैत्यानामग्रणीः कीर्ति
वर्धनः॥ अजैषीदजयांमायांसीदन्नपिनमुह्यति॥२८॥क्षीणरिक्थश्च्युतः स्थानात्क्षिप्तोबद्धश्चशत्रु
भिः ज्ञातिभिश्चपरित्यक्तोयातनामनुयापितः॥२९॥गुरुणाभर्त्सितः शप्तोजहौसत्यंनसुव्रतः छ
लैरुक्तोमयाधर्मोनायंत्यजतिसत्यवाक्॥३०॥एषमेप्रापितः स्थानंदुष्प्रापममरैरपि॥सावर्णेरंतर
स्यायंभवितेंद्रोमदाश्रयः॥३१॥तावत्सुतलमध्यास्तांविश्वकर्मविनिर्मितं॥३२॥यत्राधयोव्याधयश्च
हकेवामीतिभावः॥३३॥एवंटीका॥३४॥अस्यवेदानीमन्यवत्सादन्येदुष्प्रापमपिददास्यामीतिवक्तुंतस्यमाहा
भावमाह॥एषइतित्रिभिः नत्वेतास्मिन्सजालेकाश्चिन्निलब्धः कृपणाः प्रमानइत्यादिनाछलैरेवमयायंमंड
नः नयापितंधर्मंमयंनत्यजति॥३५॥सत्यावाग्यस्य॥३६॥ममयाअहमेवाश्रयः पालकोयस्यसः॥३७॥स्थानंप्रा
पितइतियदुक्तंतदेवस्थानमाह तावत्सावर्णिमन्वंतरपर्यंतंसुतलमध्यास्तामधिवसतुविश्वयंतः॥३८॥यत्रयस्मिन्

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

एवं ब्रह्मणा प्रत्युक्तः करुणापरवशः सन्ताह बलिं प्रत्याह इंद्रसेनेति चतुर्भिः ॥ ३३ ॥ तत्रासन्मतिर्गच्छेदिति वर्तते इति ।
तथा तान् ॥ ३४ ॥ तथापि भगवद्विद्वेषो न स्यादिति चेत्तत्राह सदेति ॥ ३५ ॥ संगाद्यद्यासुरो भावः स विनंक्ष्यति ॥ ३६ ॥ इति श्री ।
भावार्थदीपिकायां टीकायामष्टमे द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ त्रयोविंशे बलिर्लोकं याति स्म सुतलं सपितामहः उपेंद्रेणादिविं गत्वा पुरंदरवसो
दत्तहविः बाष्पकलाभिर्व्याकुले ईक्षणे यस्य भक्त्या उत्कलः उत्कंठः ॥ १ ॥ अहो वत प्रणामस्य महिमा यदर्थं कृतः

इंद्रसेन महाराज याहि भो भद्रमस्तु ते सुतलं स्वर्गिभिः प्रार्थ्यं ज्ञातिभिः परिवारितः ॥ ३३ ॥ न त्वामभिभविष्यंति
त्रिलोकेशाः किमुतापरे । त्वच्छासनातिगान्दैत्यांश्चक्रं मे सूदयिष्यति ॥ ३४ ॥ रक्षिष्ये सर्वतोऽहं त्वां सानुगं स
परिच्छदं सदा संनिहितं वीर तत्र मां द्रक्ष्यते भवान् ॥ ३५ ॥ तत्र दानवदैत्यानां संगात्ते भाव आसुरः दृष्ट्वा मदनु
भावं वै सद्यः कुंठो विनंक्ष्यति ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते [illegible] द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ श्रीशुक उवाच ॥ इत्युक्तवंतं पुरुषं
पुरातनं महानुभावोऽखिलसाधुसंमतः बद्धांजलिर्बाष्पकलाकुलेक्षणो भक्त्युत्कलो गद्गदया गिराब्रवी-
त् ॥ १ ॥ बलिः ॥ अहो प्रणामाय कृतः समुद्यमः प्रपन्नभक्तार्थविधौ समाहितः यल्लोकपालैस्त्वदनु
ग्रहोऽमरैरलब्धपूर्वोऽपसदेऽसुरेऽर्पितः ॥ २ ॥ श्रीशुकः ॥ इत्युक्त्वा हरिमानत्य ब्रह्माणं सभवं ततः । विवेश सुतलं ॥

समुद्यम एव प्रपन्नानां भक्तानां योऽर्थः तस्य विधौ प्रभक्तेऽपि तत्संपादने समाहितः कृतः यद्येनायमेव लोकपा-
लैरमरैः सत्त्वप्रधानैरप्यलब्धपूर्वः त्वदनुग्रहः अपसदे नीचे राजसे तामसेऽसुरेऽर्पितः अयं भावः प्रणमस्कारायत्यं
ब्रह्मादेः त्रिलोकीदानवानित्येतदानाश्रणामोऽनमस्यकृतानां किंतु तदर्थमुद्यममात्रं कृतं तेन तत्प्रत्यो दान-
दिकोटिभिरप्यलभ्यः त्वदनुग्रहः संपादितः अहो वत प्रणामस्याश्चर्यमिति ॥ २ ॥ ॥ ॥ ॥ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मुख्याणां ईशैः मनात्नयामास ॥ ५ ॥ दुर्गपालो सिरादिष्टो हं सर्वं तत्त्वत्स्तु जानात ॥ ६ ॥ हेश रणादस्या अयमुद्दत।
स्ततयोऽर्हन्ताः खलयोनयः उग्रजातयस्तु तेक्षं तस्य भवतो दादिणपहृष्टाः परदीकस्माद्देनाः प्रणीताः बहु
मानेन दिनानुवर्तितां दासिणपोनरहष्टिस्तद्धिष्ययताश्चापितः ॥ ७ ॥ भक्तिप्रियत्वात्त्वं तत्राहं एवं तत्र वहितं च हरोविश्वे
किंतत्त्वं वामनः सर्वदशस्वभावो विषमइतियत्त्वं वामनेवविश्वचरित्वे हेतुः त्रमितामुचित्यायोगमायातयाली

एतासिंद्रायमवावान्योन्यानीयविविधं प्रतिनादिनैः काममशासत्सकलं जगत ॥ ४ ॥ लब्धप्रसा
देनिमुकुंदतोषं शाधवालि ॥ निशम्यभक्तिप्रवणः प्रह्लादः सम्अब्रवीत ॥ ५ ॥ नेमं विरिंचो लभते प्रसाद
नश्रीर्नशर्वः किमुतापरेयं ॥ यत्रोसुरापणामुपिदुर्वीपालोविश्वाभिवंद्यैरभिवंदितांघ्रिः ॥ ६ ॥ यत्पादपद्म
मकरंदनिषेवणेन ब्रह्मादयः शरणादाश्रुवते विभूतीः ॥ कस्माद्वयं कुसृतयः खलयोनयस्ते दाक्षि
ण्यदृष्टिपदवीं भवतः प्रणीताः ॥ ७ ॥ चित्रं तवेहितमहोमितयोगमायालीलाविसृष्टभुवनस्य वि
शारदस्य ॥ सर्वात्मनः समदृशोविषमःस्वभावो भक्तप्रियोयदसिकल्पतरुस्वभावः ॥ ८ ॥ भगवानु ॥
वत्सप्रह्लादभद्रंतेप्रयाहिसुतलालयं ॥ मोदमानः स्वपौत्रेणज्ञातीनांसुखमावह ॥ ९ ॥ नित्यंद्रष्टा
सिमांतत्रगदापाणिमवस्थितं ॥ मद्दर्शनमहाह्लादध्वस्तकर्मनिबंधनः ॥ १० ॥ ॥ ॥

लालयाविसृष्टानि विविधानिभुवनानियेनतस्य अद्रोहइत्यत्रसंधिरार्षः समदृशोहेतुः विशारदस्यसर्व।
तस्य ॥ स्वभावो भक्तप्रियत्वेऽपि वैषम्यनात्स्येवयतः कल्पतरुस्वभावः स त्वंभक्तप्रियोसि ॥ नहिकल्पतरवा।
श्रितानामेवकामान्पूरयन्नपि विषमोभवतीत्यर्थः ॥ ८ ॥ मद्दर्शनेन महाह्लादः तेनध्वस्तं कर्मबंधनं यस्य

प्रह्लाद उवाच
२

४७

कर्मवितन्वतः शिष्यस्य यच्छिद्रं मंत्रतंत्रतो मानेन मंत्रतंत्रविस्तारय सपत्नयजमानेन विना कथं संधातव्यमिति न वाच्य
मित्याह ॥ यद्यपि तत्र ब्रह्मदृष्टं ब्राह्मणैर्दृष्टं पुनः समं भवेत्किंपुनरनुष्ठितमित्यर्थः ॥१४॥ भवान्प्रसन्नो वैष्णवापि भावेन वस्तु
मात्रेणापूजितः तस्य कर्मसु तज्ञो वैषम्यं कथंभूतः कर्मणामीश्वरः प्रवर्तकः यज्ञेशः यज्ञफलदः यज्ञमय।
ब्रह्मदृष्टं समं भवेत् ॥१४॥ शुक्रः ॐ तत्तत्कर्मवैषम्यं ४
शुकः आज्ञां भगवतो राजन्भ्रातुर्देवो बलिना सह ॥ बाढमित्यमलप्रज्ञो मूर्ध्नाऽदाय कृतांजलिः ॥११॥ परि
क्रम्यादिपुरुषं सर्वासुरचमूपतिः प्रणतस्तदनुज्ञातः प्रविवेश महाबिलं ॥१२॥ अथाहोशनसं राजन्हरिर्ना
रायणोंतिके ॥ आसीनमृत्विजां मध्ये सदसि ब्रह्मवादिनां ॥१३॥ ब्रह्मन्संतनु शिष्यस्य कर्मच्छिद्रं वितन्वतः य
त्तत्कर्मसु वैषम्यं यस्य कर्मेश्वरो भवान् ॥ यज्ञेशो यज्ञपुरुषः सर्वभावेन पूजितः ॥ मंत्रतस्तंत्रतश्छि
द्रं देशकालार्हवस्तुतः सर्वं करोति निश्छिद्रमनुसंकीर्तनं तव ॥१६॥ तथापि वदतो भूमन्करिष्याम्यनुशा
सनं एतच्छ्रेयः परं पुंसां यत्तवाज्ञानुपालनम् ॥१७॥ शुकः अभिनंद्य हरेराज्ञामुशना भगवानिति ॥ यज्ञच्छिद्रं
समाधत्त बलेर्विप्रर्षिभिः सह ॥१८॥ एवं बलेर्महीं राजन्भिक्षित्वा वामनो हरिः ॥ ददौ भ्रात्रे महेंद्राय त्रिदिवं य
त्परैर्हृतं ॥१९॥ प्रजापतिपतिर्ब्रह्मा देवर्षिपितृभूमिपैः ॥ दक्षभृग्वंगिरोमुख्यैः कुमारेण भवेन च ॥२०॥ ॥
अथ शुक्रः ॥१५॥ मंत्रतो न्यूनाधिक्याभ्यां तंत्रतः स्वरादिभ्रंशेन तंत्रतः क्रमादिलोपात् कालतश्च अर्हतः पात्रतः
वस्तुतः दक्षिणादिना यच्छिद्रं न्यूनं तत्सर्वं तवानुकीर्तनमात्रमेव निश्छिद्रं करोतीति ॥१६॥ हरेराज्ञां प्रतिनंद्य बले
र्यज्ञच्छिद्रं समाधत्त संदधे पादत्रयेण तत्समाधानं प्रतिपादितवानिति शेषः ॥१८॥ देवाश्च ऋषयश्च पितरश्च भूमिपाश्च म

नवमस्कं टी ५५

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

नवुलोकादीनां पतिरिंद्रोस्त्येव मन्वंतरयापि वेदादीनां कल्पपालने दत्तः ॥२१॥ तामनमुपेंद्रं कल्पयांचक्रे ॥२२॥ देव
यानेन विमानेन मार्गेण ॥२४॥ यत्तद्भवितं सर्वमाख्यातमिति विशेषोक्त्याश्रुत्वान्यपि सन्तीत्युक्तं ॥ तानि तर्हि निःशे
षेणावर्णनीयान्यपीत्यपेक्षायामाह ॥ पारमिति ॥ उरुक्रमवद्बहुधा विक्रमतो विष्णोर्महिम्नः पारं यो गृणानो भवति

कश्यपस्यादितेः प्रीत्यै सर्वभूतभवाय च लोकानां लोकपालानामकरोद्वामनं पतिं ॥२१॥ वेदानां सर्वदेवा
नां धर्मस्य यशसः श्रियः ॥ मंगलानां व्रतानां च कल्पं स्वर्गापवर्गयोः ॥२२॥ उपेंद्रं कल्पयांचक्रे पतिं सर्वविभू
तये ॥ तदा सर्वाणि भूतानि भृशं मुमुदिरे नृप ॥२३॥ ततस्त्विंद्रः पुरस्कृत्य देवयानेन वामनं ॥ लोकपालै
र्दिवं निन्ये ब्रह्मणा चानुमोदितः ॥२४॥ प्राप्य त्रिभुवनं चेंद्र उपेंद्रभुजपालितः ॥ श्रिया परमया जुष्टो मुमुदे
गतसाध्वसः ॥२५॥ ब्रह्मा शर्वः कुमारश्च भृग्वाद्या मुनयो नृप ॥ पितरः सर्वभूतानि सिद्धा वैमानिकाश्च ये
सुमहत्कर्म तद्विष्णोर्गायंतः परमाद्भुतं ॥ धिष्ण्यानि स्वानि ते जग्मुरदितिं च शशंसिरे ॥२७॥ सर्वमेतन्म
याख्यातं भवतः कुलनंदन ॥ उरुक्रमस्य चरितं श्रोतॄणामघमोचनं ॥२८॥ पारं महिम्न उरुविक्रमतो गृणा
नो यः पार्थिवानि विममे स रजांसि मर्त्यः ॥ किं जायमान उत जात उपैति मर्त्य इत्याह मंत्रदृगृषिः पुरुषस्य
यस्य ॥२९॥ य इदं देवदेवस्य हरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारानुचरितं शृण्वन्याति परां गतिं ॥३०॥

समर्त्यः पार्थिवानि रजांसि अपि विममे गणितवान् ॥ यथा पार्थिवपरमाणुगणनमशक्यं तथा विष्णोर्गुणगणा
इत्येवमाह ॥ कथं किं जायमानो जातो वा उपैति कोपीति वदन्न वै नैवाहेत्यर्थः ॥ तथा च मंत्रः न ते विष्णो जा
यमानो न जातो देव महिम्नः परमन्तमापेति ॥२९॥ य इदं शृण्वन्भवति स परां गतिं याति ॥३०॥ ४८

शुश्रूषतं यथावत्कृतं विदुः ॥ ३८ ॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां श्रष्टमे घोविंशोऽध्यायः ॥ ॥ ब्रह्मन्विशेषसंयोगेन मत्स्यरू
पस्य शार्ङ्गिणः लीलोच्यते यतः सत्यव्रतस्य ब्रह्मा महार्णवे ततं तेन निदर्श्यापि दैन्यं निजैश्वर्यनिदर्शनात्। मत्स्य
रूपस्य विष्णोस्तीलया वामनेनैव प्रत्यक्षमायया मत्स्यरूपेणानुकरणीयस्यां निरूप्यते ते ॥ ॥ ननु कस्मादकं देवस्मा
त्यावतारस्त्वेवैणोक्ता श्रीब्रह्मन्नेवमादृश्यपादित्याह यदर्थमिति द्वाभ्यां कर्मधर्मदुःसहं वेलेन त्वनुग्रहायत्नुगु
क्रियमाणेन कर्मणा ईदृशेषि ग्रथ्यमानुषे ॥ यत्र यत्रानुकीर्त्यते तत्तेषां सत्कृतं विदुः ॥ २ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्ट
मस्कंधे चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ राजः ॥ भगवञ्श्रोतुमिच्छामि हरेरद्भुतकर्मणः ॥ अवतारकथामाद्यां मा
यामत्स्यविडंबनं ॥ १ ॥ यदर्थमदधाद्रूपं मात्स्यं लोकजुगुप्सितं ॥ तमः प्रकृतिदुर्मर्षं कर्मग्रस्त इवेश्वरः ॥
एतन्नो भगवन्सर्वं यथावद्वक्तुमर्हसि उत्तमश्लोकचरितं सर्वलोकसुखावहं ॥ ३ ॥ सूत उवाच इत्युक्तो
विष्णुरातेन भगवान्बादरायणिः ॥ उवाच चरितं विष्णोर्मत्स्यरूपेण यत्कृतं ॥ ४ ॥ शुक उवाच गोविप्रसुर
साधूनां छंदसामपि चेश्वरः ॥ रक्षामिच्छंस्तनूर्धत्ते धर्मस्यार्थस्य चैव हि ॥ ५ ॥ उच्चावचेषु भूतेषु चरन्वायुरि
वेश्वरः ॥ नोच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वाद्धियो गुणैः ॥ ६ ॥ आसीदतीतकल्पांते ब्राह्मो नैमित्तिको लयः
समुद्रोपप्लुतास्तत्र लोका भूरादयो नृप ॥ ७ ॥ यदर्थमेव लोकजुगुप्सितं मात्स्यरूपं धारयत् ॥ एतन्नो यथावद्वक्तु
महसीत्यर्थः ॥ १ ॥ मात्स्यावतारप्रयोजनमाह ॥ गोविप्रेति जुगुप्सितत्वं परिहरति ॥ ५ ॥ धियो गुणैरेवोच्चा
वचत्वानि रूपाणि न तु रूपिण एवं उच्चावचत्वं भजते निर्गुणत्वात् ॥ ६ ॥ प्रकृतमत्स्यावतारप्रसं
गमवतारयति आसीदिति त्रिभिः ब्राह्मो ब्रह्मणो नि

स्क° २

श्रेतिकेलिः स्नातः ८ शाफरीरूपं मत्स्यरूपं ९ प्रयोजनं तंतेवाह तत्र राजऋषिरित्यादि यावत्समाप्ति १० स
एव श्राद्धदेव इति ख्यातः ११ कृतमालायां तर्पणं १२ तोयं चैनोदकं मीनाकस्यैजले १३ वडवायां योगेनोपाये
काले नागतं निद्रया प्राप्तः श्रियोपायि खोर्दली १ मुखतो निःसृतान्वेदान्हयग्रीवोंऽतिके हरत् ८ ज्ञात्वा
तदा तं वेदस्य हयग्रीवस्य चेष्टितं २ धार शाफरीरूपं भगवान्हरिरीश्वरः ९ तत्र राजऋषिः कश्चि
न्नाम्ना सत्यव्रतो महान् नारायणपरोऽतप्यत तपः स सलिलाशनः १० योऽसावस्मिन्महाकल्पे
तनयः स विवस्वतः श्राद्धदेव इति ख्यातो मनुत्वे हरिणार्पितः ११ एकदा कृतमालायां कुर्वतो ज
लतर्पणं तस्यांजल्युदके काचिच्छफर्येकाभ्यपद्यत १२ सत्यव्रतोंजलिगतां सह तोयेन भारत
उत्ससर्ज नदीतोये शफरीं द्रविडेश्वरः १३ तमाह सातिकरुणं महाकारुणिकं नृपं यादोभ्यो
ज्ञातिघातिभ्यो दीनां मां दीनवत्सल १४ कथं विसृजसे राजन्भीतामस्मिन्सरिज्जले तमात्मनोनुग्र
हार्थं प्रीत्या मत्स्यवपुर्धरं १५ अजानन् रक्षणार्थाय शफर्याः स मनो दधे तस्या दीनतरं वाक्यमा
श्रुत्य स महीपतिः १६ कलशाप्सु निधायैनां दयालुर्निन्य आश्रमं सा तु तत्रैकरात्रेण वर्धमाना
कमंडलौ १७ अलब्ध्वात्मावकाशं वा इदमाह महीपतिं नाहं कमंडलावस्मिन्कृच्छ्रं वस्तुमिहोत्सहे
कल्पयौकः सुविपुलं यत्राहं निवसे सुखं १८ स एनां तत आदाय न्यधादौदंचनोदके १९ तत्र क्षिप्ता मुहू
र्तेन हस्तत्रयमवर्धत २ न म एतदलं राजन्सुखं वस्तुमुदंचनं २० पृथु देहि पदं मह्यं यत्त्वाहं शरणं
गता ततस्तत आदाय सा राजा तां सरोवरे २१ तदावृत्यात्मना सा कं महामीनोऽन्ववर्धत नैत
न्मयाम्महाह्रो भीमे सर्वाकुलेविनाशमर्ष्यं तेनोपायेन निधेहि प्रविदासिनि श्रनुपद्रवे २२ ॥ राम

सं.त

समितं तन्मञ्जलाशयेपविनितं ॥ २४ ॥ अभिव्यानशे अभितो व्याप्नुवान् ॥ २६ ॥ मुख्यः सम्यगात्मावगातिः प्राप्स्यय ॥ २८ ॥ हे अरविं
दाक्षपदोपसर्पणं मृषा भवेत् सुहृत्प्रियात्मनो देहाद्यभिमानिनां सतामितरेषां ॥ यथा तथा सर्वसुहृत्प्रियात्मनः तव पादोपसर्पणं

जलाशयेऽसमितं तं समुद्रे प्राक्षिपज्झषं ॥ क्षिप्यमाणस्तमाहेदमिह मां मकरादयः ॥ २३ ॥ अदंत्यतिबला वीर मां
नेहोत्स्रष्टुमर्हसि ॥ एवं विमोहितस्तेन वदता वल्गुभाषितं ॥ २४ ॥ तमाह को भवानस्मान्मत्स्यरूपेण मोहयन्
॥ नैवं वीर्यो जलचरो दृष्टोऽस्माभिः श्रुतोऽपि वा ॥ २५ ॥ यो भवान्योजनशतेनाह्नाभिव्यानशे सरः ॥ नूनं त्वं भग
वान्साक्षाद्धरिर्नारायणोऽव्ययः ॥ २६ ॥ अनुग्रहाय भूतानां धत्से रूपं जलौकसां ॥ नमस्ते पुरुषश्रेष्ठ स्थित्युत्पत्त्य
प्ययेश्वर ॥ भक्तानां नः प्रपन्नानां मुख्यो ह्यात्मगतिर्विभो ॥ २८ ॥ सर्वे लीलावतारास्ते भूतानां भूतिहेतवः
ज्ञातुमिच्छाम्यदोरूपं यदर्थं भवता धृतं ॥ २९ ॥ न तेऽरविंदाक्ष पदोपसर्पणं मृषा भवेत्सर्वसुहृत्प्रियात्मनः य
थेतरेषां पृथगात्मनां सतामदीदृशो यद्वपुरद्भुतं हि नः ॥ ३० ॥ इति ब्रुवाणं नृपतिं जगत्पतिं सत्यव्रतं मत्स्यव
पुर्युगक्षये ॥ विहर्तुकामः प्रलयार्णवेऽब्रवीच्चिकीर्षुरेकांतजनप्रियः प्रभुः ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ सप्तमे
ऽद्यतनादूर्ध्वमहन्येतदरिंदम ॥ निमंक्ष्यत्यप्ययांभोधौ त्रैलोक्यं भूर्भुवादिकं ॥ ३२ ॥ ॥

न मृषा न भवति ॥ यद्यस्माद्भक्तानां अद्भुतं वपुः अदीदृशः दर्शितवानसि पाठांतरे पृथगात्मनो भेददर्शिनः पुंसः अस
तां पदोपसर्पणं यथा मृषेत्यर्थः ॥ ३० ॥ एकांतजना भक्ताः प्रिया यस्य ॥ ३१ ॥ अप्ययांभोधौ प्रलयार्णवे भूर्भुवस्व

नां

टीकाष्टमः ३१ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

श्री
भाग
टी
५

संवर्तांभसिप्लवत्योदयेनामुपस्थास्यतिप्राश्यनि ॥ ३३ ॥ डोषधीरादायेतिशेषः ॥ ३४ ॥ ऋषीणामेवालोकेनविचरिष्यसि ॥ ३५ ॥ म

त्रिलोक्यांलीयमानायांसंवर्तांभसिवैतदा ॥ उपस्थास्यतिनौःकाचिद्विशालात्वांमयेरिता ॥ ३३ ॥ त्वंतावदोषधीः
सर्वाबीजान्युच्चावचानिच सप्तर्षिभिःपरिवृतः सर्वसत्वोपबृंहितः ॥ ३४ ॥ आरुह्यबृहतींनावंविचरिष्यस्यविक्लवः
वः एकार्णवेनिरालोके ऋषीणामेववर्चसा ॥ ३५ ॥ दोधूयमानांतांनावंसमीरेणबलीयसा ॥ उपस्थितस्यमेशृं
गेनिबध्नीहिमहाहिना ॥ ३६ ॥ अहंत्वामृषिभिःसाकंसहनावमुदन्वति ॥ विकर्षन्विचरिष्यामियावद्ब्राह्मीनिशा ॥ २८
प्रभो ॥ ३७ ॥ मदीयंमहिमानंचपरंब्रह्मेतिशब्दितं ॥ वेत्स्यस्यनुगृहीतंमेसंप्रश्नैर्विवृतंहृदि ॥ ३८ ॥ इत्थमादिश्य
राजानंहरिरंतरधीयत ॥ सोन्ववैक्षततंकालंयंहृषीकेशआदिशत ॥ ३९ ॥ आस्तीर्यदर्भान्प्राक्कूलान्राज
र्षिःप्रागुदङ्मुखः ॥ निषसादहरेःपादौचिंतयन्मत्स्यरूपिणः ॥ ४० ॥ ततःसमुद्रउद्वेलःसर्वतःप्लावयन्म
हीं ॥ वर्धमानोमहामेघैर्वर्षद्भिःसमदृश्यत ॥ ४१ ॥ ध्यायन्भगवदादेशंददृशेनावमागतां ॥ तामारुरोहविप्रेंद्रैरा
दायौषधिवीरुधः ॥ ४२ ॥ तमूचुर्मुनयःप्रीताराजन्ध्यायस्वकेशवं ॥ सवैनःसंकटादस्मादविताशंविधास्य
ति ॥ ४३ ॥ सोनुध्यातस्ततोराज्ञाप्रादुरासीन्महार्णवे ॥ एकशृंगधरोमत्स्योहैमोनियुतयोजनः ॥ ४४ ॥ निबध्यना
वंतच्छृंगेयथोक्तोहरिणापुरा ॥ वरत्रेणाहिनातुष्टस्तुष्टावमधुसूदनं ॥ ४५ ॥

हाहिनावासुकिना ॥ ३६ ॥ मेमयाअनुगृहीतंप्रसादीकृतंहृदिप्रपरोक्षंवेत्स्यसि ॥ ३८ ॥ वरत्रेणाडोरकेण ॥ ४५ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

मायां तावद्विधित्रं तेन विधान्नि वक्ष्यामि सत्यव्रतो मुकंडेन तत्र श्राद्धकरिमहर्षिभिः प्रत्यक्षं चिंत्यं किमयं महाप्रलयो यद्वा नैमित्तिको वे
ति तत्र नाव ब्रह्मा लयः इति यो सा वक्ष्मि महाकल्पः इति वाक्ये महाप्रलये इति प्राप्ते नेति [illegible] ब्रूमः महाप्रलये पृथ्वि
व्यादीनामेव प्रोषासंभवात् यावद्ब्रह्मणी निशेत्यादि ॥ उक्तिविरोधात् । प्रतीते नैमित्तिके इति युक्तं न चैतदपि संगच्छते सावर्ती
के तत्र ब्रह्मादिभिर्विना [illegible] कस्मादेव सप्त मे महनिते लोकं विनंक्ष्यतीति मत्स्योक्तेरनुपपत्तेः यत्त्वोक्तं प्रथमस्कंधे रूपं स ज
गृहे मात्स्यं चाक्षुषांतरसंप्लवेनाव्यो मही मय्यामपाहे वस्वतमनुमिति तदपि न ताडवधं न दिश्रलयहर्षेपि मही
मय्यां नाव्यारोहः । संभवति न चाक्षुषमन्वंतरप्रलयोस्ति तया वसति सप्तमो मनुर्वैवस्वतः इत्यपि उर्वरं स्यात् ॥ वंनावा
रोहथीः मवहिन्यादि निर्देशोपि न संगच्छते नहि तदा ओषध्यादीनां सत्वानां वा विशेषः संभवति तस्मादन्यथाव एवं

श्रीरामो [illegible] वाच प्रलयापयोधि जले पहतानाम् संविदः त्रस्तस्य तस्य संसारविश्वमात्रयाः यत्र ये
दोपरता यस्मात् मुर्विमुक्तिं तः प्रवमोघ्रुरभंवान् ॥ ४६ ॥ ॥

राम ॥ राम

तेनैवा संवादनवः कोपि प्रलयः किंतु सत्यव्रतस्य ज्ञानोपदेशाय प्रादुर्भूतो भगवान्वैराग्यपार्थं मकस्मात्प्रलयं
दर्शयामास । यथा मार्कंडेयाय नेवं वस्वतमन्वंतरे मार्कंडेयाय प्रदर्शितवान् । तदपि तस्यैव च महाकल्पेऽन्निलि । विशेषणानि स्मि २
गच्छते । तथा च ततः समुद्र उद्वेलः सर्वतः समं [illegible] इत्येनेति । तस्यैव तथा दर्शनमुक्तमित्येषा दिक् । प्रस्तुतमस्ते
वं व्याख्यास्यामः । तत्र नानायोनिषु तं निनः । तस्य भगवत्कृपयैव तत्त्वप्राप्तिं दृष्ट्वा मुक्तये तमेव प्रार्थयते । यं नादि र्यो ३
अविद्यातयाऽपहतानाम् आवृतात्मनां संविदेषां तेषु तत्पवाविद्यामूलः । संसारपरिश्रमे वातरा इह संसारे यदृच्छया
दृष्टः देवोपरतानाम् अन्तः संतोयेषाम् गुरुः संभवानेव मा तारोऽगुरु संसन्यांथिभियादित्युत्तरेणान्वयः ॥ ४६ ॥

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

ननु वैराग्यं विना कुतो मुक्तिः तर्हि तस्य तन्नैवैर्वैफल्लब्धासेवामादि शेत्याशयेनाह त्वबुधो यं जनः समुल्लेय यथा भवति तथा कर्मस
मीहते नंदिविछ्छा नाहृदयत्वपंग्रथिसमिथ्यातरात स्वपवपदमोगुहः ॥ ४७ ॥ नवयसत्‌दामादिमि: मवसुद्धिं विना कथं ग्रथिभेदः स्या
त्वाह यस्य सेवयैवपुमानात्मनो मनसो मलं तमो विजहात्यु हीनमलः निजं वर्णं च स्वरूपं भजेत तस्य ईशानः गुरूर्भूयात यतः स्वप
व गुवोरपि पवमोगुरुः मलदाने दृष्टांतः रूदोदनेव जते यदशेदीन्तुदृस्यरुदत्वयदवशीर्यते तदूजं नहि गुणएव मभवदिति श्र
तेनयथाग्रः मेपकाम्नलंज हातिस्ववर्णं भजते वन्तुदालनातिमि: मलत्यागः किंतु वन्त्लेवये वतेषां तु सेवागत मेवेति भावः

चेतो बुधायैनिज कर्मबंधनः सुखेच्छयाकर्मसमीहतै सुखे यत्सेवया तां विधुनो त्यसंग्रथिसेभियाद्गुरुयं स नो गुरुः ॥ ४८ ॥
यत्सेवया ग्रेरिव रूद्ररोदनं पुमान्विजह्यान्मलमात्मनस्तमः भजेत वर्णं निजमेव सोव्ययो भूयात्स ईशः परमो गुरोर्गुरुः
४९ नयत्प्रसादायुत भागलेशमन्ये च देवा गुरवो जनाः स्वयं कर्तुं समेताः प्रभवंति पुंसः तमीश्वरं त्वां शरणं प्रपद्ये
५० अचक्षुरंधस्य यथाग्रणीः कृतस्तथा जनस्याविदुषोबुधो गुरुः त्वमर्कदृक्सर्वदृशां समीक्षणो वृतो गुरुर्नः स्वग
तिं बुभुत्सतां ॥ ५१ ॥ जनो जनस्यादिशते सतीं मतिं यया प्रपद्येत दुरत्ययं तमः त्वं त्वव्ययं ज्ञानममोघमंजसा
प्रपद्यते येन जनो निजं पदं ॥ ५२ ॥ त्वं सर्वलोकस्य सुहृत्प्रियेश्वरो ह्यात्मा गुरुर्ज्ञानमभीष्टसिद्धिः न
था पि लोको न भवेन नंदधीर्जानाति संतं हृदि बद्धकामः ॥ ५३ ॥
॥॥॥॥॥॥

परमेश्वरत्वं तव मम गुरुत्वं च प्रपद्ये यन्नाह यत्प्रसादस्यायुतभागः तस्य लेशमात्रमपि अन्ये देवादयः सर्वे समेता अपि स्वयं
न प्राप्यं वा संतः कर्तुं न प्रभवंति ॥ ४९ ॥ नदेव दृष्टांतेन [illegible] स्फुटयन्नाह अचक्षुरिति अविदुषो जनस्य बुधो विद्वान् य
था स्वयं वा अर्कः श्वावतत्त्वतः पश्चात्तं यस्य सः अर्कदृक् सर्वेंद्रियाणां समीक्षक प्रकाशकः अतएव गतिं बोद्धुमिच्छ
तिं नो स्माभिर्गुरुर्वृतोसि ॥ ५० ॥ किंच प्राकृतो गुरुरनर्थमेव तदेवेत्याह जन इति अनादिशते उपदिशति असतीं मतिं मर्थकामा
दिमतिं तमः संसारं ॥ ५१ ॥ ननु तर्हि सर्वो पि लोको मामेव किं नोपसरति ग्रहत्वादित्याह त्वमिति प्रियः श्रासावीश्वरश्च प्रियेश्वर

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

तं त्वामिति प्रतिबोधनाय उपदेशाय ॥ अर्थदीपैः परमार्थप्रकाशकैः ॥ हृदय्यान् ग्रंथीन् अहंकारादीन् स्वमोकः
स्वरूपं विवृणु प्रकाशय ॥५३॥ नृपतिं प्रति पुराणसंहितां मत्स्यपुराणम् अशेषतः अब्रवीदित्यनुषंगः ॥५५॥

तं त्वामहं देववरं वरेण्यं प्रपद्य ईशं प्रतिबोधनाय ॥ छिंध्यर्थदीपैर्भगवन्वचोभिर्ग्रंथीन्हृदय्यान्वि
वृणु स्वमोकः ॥५३॥ श्रीशुकः ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिं भगवानादिपूरुषः ॥ मत्स्यरूपी महांभोधौ विहरंस्तत्वमब्र
वीत् ॥५४॥ पुराणसंहितां दिव्यां सांख्ययोगक्रियावतीं ॥ सत्यव्रतस्य राजर्षेरात्मगुह्यमशेषतः ॥५५॥
अश्रौषीदृषिभिः साकमात्मतत्वमसंशयं ॥ नाव्यासीनो भगवता प्रोक्तं ब्रह्म सनातनं ॥५६॥ अ
तीतप्रलयापाय उत्थिताय स वेधसे ॥ हत्वासुरं हयग्रीवं वेदान्प्रत्याहरद्धरिः ॥५७॥ स तु सत्यव्रतो रा
जा ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥ विष्णोः प्रसादात्कल्पेस्मिन्नासीद्वैवस्वतो मनुः ॥५८॥ सत्यव्रतस्य राजर्षे
र्मायामत्स्यस्य शार्ङ्गिणः ॥ संवादं महदाख्यानं श्रुत्वा मुच्येत किल्बिषात् ॥५९॥ अवतारो हरेर्योयं
कीर्तयेदन्वहं नरः ॥ संकल्पास्तस्य सिध्यंति स याति परमां गतिं ॥६०॥ प्रलयपयसि धातुः सुप्तशक्ते
र्मुखेभ्यः श्रुतिगणमपनीतं प्रत्युपादत्त हत्वा ॥ दितिजमकथयद्यो ब्रह्म सत्यव्रतानां तमहमखि
लहेतुं जिह्ममीनं नतोस्मि ॥६१॥ इति श्रीभागवते महापुराणेऽष्टमस्कंधे मत्स्यावतारकथनं नाम चतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥

योयं हरेरवतारः तं यः प्रकीर्तयेत् ॥६०॥ अतीतप्रलयापायः तस्यापाये अवसाने सत्यव्रतानां सत्यव्रत[illegible]स्य ऋषीणां
ब्रह्मनिर्णेणां ग्रंथनीतिवत् न त्विंगमनतया उद्दूवचनेन जिह्ममीनं मायामीनं ॥६१॥ इति श्रीभावार्थदीपिकायां अष्टमे

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative

16

ग्रन्थः समाप्तः

CC-0 Panjab University Chandigarh. An eGangotri-Vaidika Bharata Initiative